

Person- historisk tidskrift

Utgiven av
Personhistoriska Samfundet

979

Årgång 75 · Häfte 4

Personhistorisk tidskrift

utges av Personhistoriska Samfundet genom dess sekreterare förste bibliotekarien fil. dr *Åke Lilliestam*, Kungl. Biblioteket, Box 5039, 102 41 Stockholm. Medlemsavgiften i samfundet är kr. 40: — per år + porto och uttages som postförskott för tidskriften. Önskan om inträde anmäles till sekreteraren.

Redaktionsutskott: Huvudredaktör Birgitta Lager-Kromnow (samfundets ordf.), professor Herman Schück och sekreteraren.

Viktor Balck och sporten

Den svenska idrottsrörelsens engelska förbindelser 1880–1900

Av Jan Lindroth

1. Introduktion

Viktor Gustaf Balck (1844–1928), officer i aktiv tjänst till 1891 och lärare vid Gymnastiska centralinstitutet (GCI) 1868–1909, var den utan jämförelse ledande gestalten i tidig svensk idrottsrörelse.¹ *Organisatoriskt* utgjordes han stabilaste plattform av Stockholms gymnastikförening (SGF), som främst på hans initiativ grundades 1875, Svenska gymnastikförbundet av 1891 (1896 utvidgat till Svenska gymnastik- och idrottsförbundet) och Sveriges centralförening för idrottens främjande (en 1897 stiftad organisation av samma typ som Svenska turistföreningen). Som ordförande i de två förstnämnda och drivande kraft i den sistnämnda innehade Balck den organisatoriska ledarpositionen fram till 1900-talets början, då Sveriges riks-idrottsförbund (grundat 1903, nuv. namn fr. o. m. 1947) tillkom.²

Även i *ideologiskt* hänseende var Balck den tongivande. En stor del av den principiellt hållna propaganda som förekom inom den tidiga idrottsrörelsen bar hans signatur. När den moderna idrotten (sporten)³ blev angripen utifrån, när tal skulle hållas i de stora sammanhangen och när nya anhängare skulle värvas under föredragsturnéer, var det Balck och hans idéer som stod i centrum. Grundläggande var härvid en utrerat fosterländsk hållning, en vilja att utåt hävda det svenska namnet och att inåt ena och stärka nationen. Mycket starkt betonade han också idrottens karaktärsfosterande roll och – mindre utpräglad – dess

socialt utjämmande förmåga. Tävlingsssystemet och i synnerhet den individuella tävlingen utgjorde en hörnsten i hans idrottsuppfattning.

Socialt hade Balck som officer goda förutsättningar såtillvida som officerskåren var den viktigaste yrkesgruppen inom den centrala idrottsledningen, samtidigt som de militära övningsplatserna blev naturliga knutpunkter för det spirande idrottslivet lokalt och regionalt. Med kungahuset, tongivande politiker, ledande finansmän m. fl. fick han goda kontakter, allt vittnande om förmåga och vilja att vinna de högsta samhällsskikten. Balck var inte någon typisk folkrörelseman i gängse mening. Han byggde sin ställning mer på goda relationer till inflytelserika kretsar och personer än på de breda lagrens organiserade samverkan. I hans memoarer framgår denna tendens med all önskvärd tydlighet.⁴

Tekniskt var Balck påfallande allsidig och tidigt avancerad. Han lärde sig snabbt de flesta då aktuella idrottsgrenarna med fäktning (militär gymnastik) och gymnastik (pedagogisk gymnastik) som främsta specialiteter. Som lärare vid GCI och skilda läroverk i Stockholm var han fackman på gym-

¹ Drakenberg, S., V. G. Balck (SBL bd. 2).

² För Balcks insatser i idrottsrörelsen och generellt, se Nordisk familjeboks sportlexikon bd. 1–7 (Sthlm 1938–49) och Lindroth, J., *Idrottens väg till folkrörelse. Studier i svensk idrottsrörelse till 1915* (Stud. hist. ups. 60, Uppsala 1974).

³ Begreppen används nedan synonymt.

⁴ Balck, V. G., *Viktor Balcks Minnen. I. Ungdomen. II. Mannaåren*. Sthlm 1929–31.

nastikens område men använde i tjänsten även vissa lek- och idrottsövningar.

Internationellt dominerade Balck än mer. Han blev den förste som på allvar sökte sig utanför landets gränser och framstår visavi utlandet som den ende svenske idrottsledaren av format före sekelskiftet. 1894 knöts han till kretsen kring Pierre de Coubertin som svensk representant i den då tillkomna Comité International Olympique.⁵ Hans ojämnt bevarade brevväxling påvisar ett brett internationellt kontaktnät.⁶

Den starka ställning Balck sålunda intog både inåt och utåt innebär att inriktningen av hans internationella kontakter måste få stor betydelse för den svenska idrottsrörelsens tidiga utveckling. I den civiliserade världen gjorde sig tre riktningar på kroppsövningarnas område, delvis under stark rivalitet, alltmer gällande under 1800-talets lopp: den svenska gymnastiken (linggymnastiken), den av Friedrich Ludwig Jahn under intryck av Napoleon-krigen inspirerade tyska gymnastiken (Turnen) och den engelska (brittiska) sporten. I det följande kommer den sistnämnda att belysas inom ramen för Balcks engelska förbindelser. Hur uppstod dessa förbindelser, i vilka former ägde de rum, vilka impulser gav de Balck och därmed den svenska idrottsrörelsen? Området är inte förut närmare studerat.⁷

2. Londonbesöket 1880

I sina memoarer uppger Balck att han fått sina första engelska intryck under kadettiden i Stockholm genom James Haarlef Haasums familj, där engelska talades till vardags (J. H. Haasum var Sveriges guvernör på S:t Barthélémy 1826–60).⁸ Därefter har engelska impulser inte kunnat beläggas, förrän Balck återfinns som ledare för Stockholms gymnastikförening (SGF). I denna förening, huvudsakligen bestående av elever och f. d. elever i läroverk där Balck varit lärare (särskilt Nya elementarläroverket), spelade Balck i kraft av ålder och gymnastiska kunskaper en oomstridd huvud-

roll, i årsberättelsernas slut utförligt avtackad som den ojämförlige ledaren och eldsjälens.⁹ I maj 1879 diskuterades inom SGF frågan om en resa till England men det bestämdes att Balck, då löjtnant, skulle avbryta de långt gångna underhandlingarna. Orsaken var uppenbarligen att man fått en inbjudan att delta i en gymnastikfest i Bryssel 1880 med anledning av Belgiens 50-åriga självständighet. Man föredrog att kombinera en "studieresa" till England med deltagandet i detta evenemang.¹⁰ Avsikten med besöket i England var ". . . att i sportens hemland se och lära så mycket som möjligt, och dymedelst rikta sin erfarenhet".¹¹ Tydligt framgår sålunda att man i England ville få impulser för eget bruk. Hur mycket man före resan kände till om den engelska sporten är obekant. Säkert är att Balck inte tidigare studerat den på ort och ställe. Det var fråga om de första kontakterna.

Resan genomfördes i augusti 1880 med Balck som överledare. Besöket i England (London) inledde.¹² Av stort värde för företaget, inte minst genom ett frikostigt mecenatskap, blev Thorsten Nordenfelt, som i London byggt upp en framgångsrik indu-

⁵ Nord. familjeboks sportlex. 5: 765–66.

⁶ Balcks arkiv vol 7–12 (RA) och brevskrivarreg. i arkivförteckningen.

⁷ Forss, H., Från forngrekisk till svensk idrott 1900 (Sv. Finlands idrottsförbunds skrifter I. Åbo 1937) skildrar (s. 191–235) den fria idrottens utveckling, dock utan speciell inriktning på de internationella förbindelserna.

⁸ Balcks Minnen I s. 118.

⁹ Nord. familjeboks sportlex. 6: 622–23. Stockholms gymnastikförening 1875–1925. Minneskrift. Sthlm 1925. Årsberättelser i föreningens arkiv, AI: 1 (SSA).

¹⁰ Protokoll vid allmänt möte 28/5 1879, 26/5 1880 (AI: 1).

¹¹ Årsberättelse 1878/79 (AI: 1).

¹² För färden, se generellt styrelsens redogörelse publ. i: Pählman, E. E., Minnen från Stockholms gymnastikförenings resa 4–25 augusti 1880. Hemförda och sammanfattade af Elis Erik. Sthlm 1880. Även en engelsk översättning publicerades: Extracts from a narrative, . . . of the Swedish Gymnasts' trip to England in 1880 (London 1882). Trycksaker, klipp, brev m. m. rörande färden finns sammanförda i SGF:s arkiv vol. F: 2–3.

stri- och affärsverksamhet särskilt inom va-
penbranschen; för sitt biträde vid SGF:s
besök hugnades han tämligen omgående
och efter rekommendation av Balck med en
vasaorden.¹³ SGF-styrelsens redogörelse
anger att den utvalda gruppen – ett 40-tal
medlemmar – specialtränat under 14 da-
gars tid före avresan och att syftet inte bara
var att själva studera utan också att lära ut
det svenska gymnastik- och fäktsystemet.

Den 9:e augusti hölls uppvisningar i den
engelska arméns gymnastikinstruktörsskola
i Aldershot. Svenskarna fick då bevittna
engelsk gymnastik och fäktning inklusive
boxning, övningar med hantlar ("dumb
bells"), klubbor ("indian clubs"), på räck
och barr ("horizontal and parallel bars")
och på trapets. Dagen därpå fick de i Wool-
wich stifta bekantskap med cricket samti-
digt som de visade prov på sin egen gymna-
stik. Den 12:e besöktes German Gymnasi-
um (ej tyska deltagare) och erfarenheterna
överensstämde ungefär med dem i Alder-
shot. Redogörelsen framhåller att de svens-
ka gymnasternas mångsidighet särskilt pri-
sades av engelsmännen, som känneteck-
nades av specialisering på särskilda grenar/
övningar – sålunda utan ambitionen att alla
skulle utföra allt. Det noterades också att
något egentligt gymnastiksystem inte före-
kom hos engelsmännen. Den 13:e följde
man tävlingar för engelska armén och flot-
tan ("A Grand Naval and Military Athletic
Meeting") i Portsmouth. Kapplöpningar
med och utan hinder tycks ha dominerat
bilden men även "kastning af tyngder",
brottning, dragkamp ("tug of war"), hopp,
gymnastik/fäktning och boxning ingick i det
rikhaltiga programmet, som även tog nästa
dag i anspråk.¹⁴ Detta var av allt att döma
första gången som Balck och hans grupp
fick studera avancerade tävlingar av fri-
idrottskaraktär. Omdömet gick i positiv
riktning men inte utan förbehåll: "Dylika
tävlingar, då de ej gå till öfverdrift, äro sä-
kerligen utmärkta och vore väl egnade att
upptagas bland våra öfningar; men indivi-
den framhålles här mycket, och vinnarens

namn går genom alla tidningar. Och tävling-
ar af många slag i samma anda äro mycket
vanliga i England, ehuru de i somliga spel,
t. ex. i cricket ej hafva samma prägel, ty der
stå elfva för en och en för elfva. En del
språng öfver häst sågo vi äfven här, hvarvid
trampolin begagnades."¹⁵) Efter tävlingar-
na svarade svenskarna för en lyckad, im-
proviserad simuppvisning. Den 14:e höll
SGF-gruppen en gymnastikuppvisning i
Chrystal Palace. Här lyckades svenskarna,
fortfarande enligt styrelsens redogörelse,
bättre än någonsin under turnén och fick
mycket bifall av en talrik publik. Två dagar
senare befann man sig i Bryssel och fick där
kontakt med andra, främst av den tyska
turngymnastiken präglade övningar.

Slutomdömet om engelsmännens attityd
till kroppsövningar var odelat positivt men
utförandet försågs åter med reservationer:
"Hvarje bildad engelsman tyckes anse för
en pligt mot sig sjelf och fosterlandet att
hålla sin kropp stark och frisk. Derfor frå-
gas det icke, om man sysselsätter sig med
kroppsövningar och sport, utan hvad slag är
det som roar mest. Låt vara att de ofta
bedriva sina öfningar ensidigt och kanske
skulle mången 'verklig' gymnast här hem-
ma fördöma dem på den grund; men det
säkra är, att individerna äro sunda både till
kropp och själ."¹⁶

Sannolikt har Balck själv författat redo-
görelsen. Under alla omständigheter måste
han ha gillat den. Den höga uppfattningen
om engelsmännen och deras sportliv går
igen i tre bevarade manuskript till tal, av-
sedda för besöket i England. Vårdarna i
Aldershot – brittiska yrkesmilitärer – om-
nämndes av Balck som "the first gentlemen
and the first athletes of Europe". I sam-
band med besöket i Chrystal Palace återgav

¹³ SMoK V: 486–87. Nordenfelt (tackbrev) t. E. Piper 29/12 1880 (Sv. beskickningens i London arkiv vol. 127, RA). Balck t. C. J. R. Burenstam 20/9 1880 (RA).

¹⁴ Originalprogrammet (F: 2) och Pählman s. 28.

¹⁵ Styrelsens redogörelse (i: Pählman) s. 78.

¹⁶ Ibid. s. 82 f.

han det hertigen av Wellington tillskrivna yttrandet att "England's battles have been won on the playgrounds of Eton and Harrow". I ett tredje tal framhölls det svenska gymnastiksvikemetets från den engelska sporten avvikande syfte och innehåll.¹⁷ I SGF:s årsberättelse för 1879/80 motiverades Englands-besöket snarast med möjligheterna att göra den svenska gymnastiken känd. De engelska gymnastikövningarna, som bl. a. ansågs ensidigt gynna överkroppens utveckling, bedömdes relativt negativt. Det nationella svenska pårkspelet sattes lika högt som cricket. Dock befanns t. ex. hinderlöpning värd att bli införd i Sverige.¹⁸

I skilda sammanhang har Balck senare framhållit att detta besök i England gav det svenska idrottslivet mycket avgörande impulser.¹⁹ Samma uppfattning går igen i litteraturen.²⁰ Man får inte närmare besked om de konkreta yttringarna. Flera alternativ finns; en snabb ökning av antalet idrottsföreningar, introduktion av nya grenar och övningsformer, aktivering av redan bedrivna verksamheter, en ideologisk/propagandistisk offensiv etc. Frågan skall nedan beläggas.

Vad beträffar *föreningsbildandet* i Stockholm inträffade ingen som helst signifikant ökning 1880–81.²¹ Den inom sin gren tongivande Stockholms roddförening hade – sedan en kortvarig föregångare figurerat redan 1877 – tillkommit några månader före utlandsodysseen (april 1880), till betydande del rekryterad bland SGF:s medlemmar. Balck var ordförande till 1900.²² Det kan alltså inte hävdas att huvudstadens första förening i denna traditionellt "engelska" gren var ett resultat av SGF:s direkta kontakter med England. I övriga Sverige var föreningsbildandet påfallande svagt 1881–82, medan en avsevärd uppgång skedde de följande åren.

Vad avser *idrottsaktiviteten* (med tyngdpunkt i Stockholm) ger en systematisk genomgång av Stockholms Dagblad maj–sep-

tember 1879 och 1881 klart besked.²³ Denna tidning stod enligt samtida brevväxling mellan Balck, tidningens chef Wilhelm Walldén och Balcks understödjare GCI-chefen Gustaf Nyblaeus öppen för nyheter från gymnastik- och idrottsföreningarnas verksamhet.²⁴ En notis i maj 1879 meddelade att Stockholms bollklubb avsåg att idka pårk, fotboll, tre slag och ränna, varpa, kapplöpning m. m. och att föreningen var lierad med SGF.²⁵ I övrigt återfinns för de fem månaderna ett begränsat idrottsstoff med gymnastik (särskilt rörande den andra svenska gymnastikfesten i Uppsala i maj), hästsport, segling och simning i centrum. Situationen hade inte avgörande förändrats 1881. Bollklubben nämns inte. På "plussidan" kan noteras att den första egentliga kapprodden i Stockholm genomfördes i slutet av augusti, väl uppmärksammas av Stockholms Dagblad.²⁶ Arrangören, Stockholms roddförening, hade tidigare underhandlat om tillskott i båtbeståndet i form av två större kapproddbåtar från London.²⁷ Enbart detta kan emellertid inte ses som tecken på idrottsligt uppsving till följd av SGF:s besök i England.

¹⁷ Manuskript till tal (Balcks arkiv vol. 2).

¹⁸ Årsberättelse 1879/80 (AI: 1).

¹⁹ Se t. ex.: Balcks Minnen II s. 33 ff., 98; Tidning för Idrott 9/1 1896 s. 15 (Balcks föredrag vid SGF:s 20-årsjubileum 14/12 1895); Ibid. 4/1 1900 s. 1; ms. till tal vid Oxfordstudenters besök 1922 (Balcks arkiv vol. 3).

²⁰ Bergvall, E., Den moderna idrottens historia s. 51 (i: Svenska Folkrorelser III. Idrott. Sthlm 1939). Forss a. a. s. 195. Svenska gymnastik- och idrottsföreningarnas riksförbund 1903–1928 (Sthlm 1928) s. 21 f.

²¹ Förteckning över sv. föreningar bildade t. o. m. 1890 (Nord. familjeboks sportlex. 5: 815 ff.).

²² Stockholms roddförening. Stiftad 1880. Historik och matrikel utarbetad af Hans T. Naess. Sthlm 1889. Nord. familjeboks sportlex. 6: 629–30.

²³ StD maj–sept. 1879, maj–sept. 1881.

²⁴ Walldén-StD, se Lindroth 1974 s. 309 f. Jfr brev Walldén och Nyblaeus t. Balck 1877 (SGF:s arkiv F: 1).

²⁵ StD 1/5 1879.

²⁶ StD 12/8, 24/8, 27/8, 29/8 1881.

²⁷ StD 17/5 1881.

Vad angår *SGF:s interna aktiviteter* hade Balck redan i slutet av 70-talet givit dem en idrottslig karaktär som gick utanför den pedagogiska linggymnastiken (skolgymnastiken) med dess tämligen begränsade förråd av övningar/rörelser och starka krav på enkelhet och fysiologisk rationalism. Att de "tyska" redskapen räck och barr förekom och att hoppen betonades särskilt mycket, påvisar tendensen. Mer utslagsgivande i detta sammanhang är dock att man även bedrev spjutkastning (huvudsakligen mot ringad måltavla) och bågskytte. Egna övningsdagar anslags för dessa grenar och tävlingar förekom. Redan före Englandsbesöket hade man alltså successivt kompletterat gymnastiken med idrott. En ytterligare utvidgning tycks ha skett först fr. o. m. hösten 1881, när tävlingar i höjd- och längdsprång aktualiserades. I huvudsak gäller alltså att större nyheter inte kan noteras för tiden närmast efter augusti 1880.²⁸

Vad beträffar *den ideologiska och propagandistiska utvecklingen* är likaså föga att anföra som visar impulser från den första direktkontakten med engelsmännen. Det kan tyckas naturligt att Balck skulle ha författat en broschyr eller liknande för att någorlunda utförligt redovisa sina personliga intryck. Så skedde inte. Balck hade vid denna tid inte tillgång till något eget fackorgan, sedan han p. g. a. sina frisinnade idéer tvingats avgå ur redaktionen för de gymnastiska fackmännens organ *Tidskrift i Gymnastik*.²⁹ När han tog initiativet till och blev redaktör för den i oktober 1881 debuterande *Tidning för Idrott* låg av allt att döma schismen bland fackgymnasterna bakom. Engelska impulser har inte kunnat påvisas.

Det anförda ger vid handen att SGF:s i den idrottshistoriska traditionen så uppburna besök i England i augusti 1880 inte fick uppseendeväckande omedelbara konsekvenser. Redan tidigare hade Balck och hans krets slagit in på den idrottsliga vägen. Betydelsen ligger på ett mer allmänt plan: man hade för första gången på ort och ställe fått erfa kroppsovningarnas starka ställ-

ning i det engelska samhället och personliga kontakter – i synnerhet mellan Balck och engelska officerare – hade etablerats.

3. *Förbindelserna vidmakthålls*

Sommaren 1881 företog Balck en ny resa till utlandet. Åter besökte han England och dessförinnan Frankrike. Han tycks ha rest ensam och varit gäst hos Nordenfelt i London. Eftersom uppgiften att leda en grupp unga aktiva och ambitionen att vinna erkännande åt demonstrerad svensk gymnastik inte splittrade intresset denna gång, kunde Balck odelat studera den engelska sporten. Hans utförliga berättelse påvisar detaljkännedom om olika former av tävlingar och det tekniska utförandet. Framför allt fick han inblickar i roddsporten och fri idrott och imponerades av de årliga "tävlingsfester" som sades försiggå runtom i landet med stor uppslutning från allmänhetens sida och under beskydd av samhällets toppar med prinsar, lorder och biskopar i spetsen.

Rodden var, som ovan framgått, redan väl bekant i Stockholm. Utan tvivel fick Balck de starkaste impulserna i fråga om 'athletic sports', dvs. den moderna fria idrotten kompletterad med övningar som successivt utvecklades till självständiga grenar (t. ex. brottning, boxning, cykelsport). I centrum stod löpningar. Också hurnorn fick sin beskärda del i form av "komiska löpningar" (t. ex. säcklöpning och ämbarlöpning = löpning med en vattenfylld hink på huvudet). Ambitiöst meddelar Balck distanser och tider. Aldrig förr har, såvitt bekant, den fria idrotten skildrats så initierat inför den svenska allmänheten som i denna berättelse, intagen i *Tidning för Idrott*.

Fortfarande betydde de militära kontakterna mest. Bl. a. bevittnade Balck – liksom föregående år med SGF-gymnasterna – "The Grand Naval and Military Athletic

²⁸ SGF:s protokoll och årsberättelser, passim (AI: 1). Jfr Balcks *Minnen* II s. 17 ff.

²⁹ Lindroth 1974 s. 204 f.

Meeting” i Portsmouth. Han blev påtagligt imponerad av officerarnas oavsett ålder aktiva deltagande. Förutom löpningar av skilda slag stod hopp- och kastövningar, dragkamp, brottning och boxning på programmet. Avslutningsvis uttalade Balck sin önskan att få se något liknande i Sverige till gagn för hela landet: ”Det fordras, att män af de bildade klasserna bryta vägen och ingjuta den rätta andan först i sig sjelfva och sedan i folket, genom goda föredömen. Så göra Englands första män.”³⁰ Uttalandet kan ses som en personlig programförklaring: att genomföra detta var och förblev från denna tid Balcks livsuppgift.

I juli 1882 besökte en grupp engelska officerare (11) och militärinstruktörer/underofficerare (13) Stockholm, sedan en officiell skrivelse inkommit till SGF från det engelska krigsministeriet.³¹ Syftet var uppenbarligen att studera svensk gymnastik och att samtidigt återgälda SGF:s besök två år tidigare. Som ledare fungerade överste Gordon Cleather, Balcks till synes viktigaste kontaktman bland engelska officerare vid denna tid. Sannolikt är det korrekt att, som Balck gjorde, se det som en ganska exceptionell händelse att engelsmän på detta sätt reste ut för att studera kroppsövningar i annat land och tyder på att Balck lyckats etablera goda förbindelser. Samtidigt illustreras utlandets intresse för lingvgymnastiken.

De huvudsakligen gymnastiska övningar med inslag av ekvilibristik och vapenlek som engelsmännen visade prov på, avvek med all sannolikhet inte nämnvärt från vad Balck tidigare sett i England. Bl. a. ingick paradnumret att hugga itu ett slaktat får. Större betydelse hade boxningen, som tilldrog sig mest intresse från allmänhetens sida. Balck kommenterade: ”En förträfflig lek är denna öfning. Den gör mannen modig och oöm samt stärker sjelfförtroendet.” Väsentligt är påpekan det att Balck ställde sig positiv till engelsmännens övningar – speciellt framhövdes deras kraftiga kroppsutveckling och individualism – och kunde

överse med de uppenbart osystematiska och irrationella inslagen, som fundamentalt stred mot den lingska traditionens kollektivism och fysiologiska hänsynstagganden. Denna flexibla läggning var en förutsättning för Balcks goda engelska kontakter. Den medförde samtidigt en ohjälplig brytning med de ortodoxa svenska gymnastiklärarna och deras anhängare.³²

4. Några följder av de första kontakterna

Till vilka konkreta resultat ledde de svensk-engelska idrottsförbindelserna 1880–82? Frågan är svår att besvara, eftersom de skilda grenarnas framväxt inom den svenska idrottsrörelsen i stort sett är outforskad. En i annat sammanhang företagen, kvantitativ studie av Stockholms Dagblad varje måndag (dag efter söndagshelg) vart femte år 1873–1913 tyder på att förändringarna mellan 1878 och 1883 inte var remarkabla. Dock företer det senare året en klar uppgång för issport, rodd och fri idrott.³³ De två sistnämnda grenarna hade en mycket stark ställning i England. Utan tvivel gav Balcks engelska kontakter här betydande impulser. I synnerhet gäller detta den fria idrotten, vilket nedan skall belysas.

Den 21 maj 1882 anordnades en tävlingsfest på Ladugårdsgärdet i Stockholm. Organisatörerna, däribland Balck, utgjordes av idel officerare. Även de aktiva var militärer. Tävlingsarna sågs av Oscar II och – enligt Balcks referat i Tidning för Idrott – ”åtskilliga tiotusental” personer. Bland grenarna hade löpning (”språngmarsch”) och gång (”marsch”) med och utan gevär/packning en central plats. Härtill kom drag-

³⁰ Tidning för Idrott 2/11 s. 17–19 och 30/11 s. 33–35 1881.

³¹ Ibid. 31/5 1882 s. 88. Skrivelsen har inte påträffats i SGF:s arkiv.

³² Tidning för Idrott 26/7 1882 s. 121 f. Konflikten med gymnastiklärarna, se Lindroth 1974 kap. 2, 7–9.

³³ Lindroth, J., Sports in the daily press – Case studies of some Swedish newspapers 1850–1913 (STADION. Zeitschrift für Geschichte des Sports und der Körperkultur, III: 1, Köln/Leiden 1977) s. 146.

kamp (8 lag med vardera 8 personer), höjd-, längd- och stavhopp och brottning. Enligt Balck var dessa tävlingar de första av detta slag i landet. Avslutningsvis gav Balck en rad insiktsfulla praktiska råd och anvisningar till nytta vid upprepningar i framtiden.³⁴

Följande år, 1883, tycks de frivilliga militära kroppsövningarna av friidrottskaraktär ha vidareutvecklats. Initiativ togs på flera håll. "Vi tro för visst", deklarerade Balck, "att den mission, armén utför genom att omhändertaga dessa idrottstävlingar, har fosterländsk betydelse." Han hoppades att vissa av beväringarna skulle inspirera kamrater på sina hemorter och därmed utbreda idrottsidén. Ett utförligt referat av Balck från tävlingar för livregementets husarkår och Nerikes regemente (Balck tillhörde det senare) på Sanna hed midsommardagen liksom ett evenemang i Stockholm ("Garnisonens i Stockholm täflan i kroppsövningar") i september omnämner ungefär samma bestånd av grenar som förekom vid premiären föregående år.³⁵

Jämfört med de engelska förhållanden Balck studerat kan vissa avvikelser iakttas vad beträffar de svenska tävlingarna 1882–83. Exempelvis tycks inte de svenska officerarna ha deltagit aktivt utan nöjt sig med organisatoriska insatser. Veterligen deltog inte heller Balck själv i tävlingarna, vilket naturligtvis kan ha berott på att han inte lyckades övertala sina officerskolleger att pröva lyckan som aktiva. Vidare förefaller inte boxningen att ha tagits upp på programmet. Det är emellertid likheterna som frapperar. De flesta grenarna var gemensamma och endast det militära elementet deltog som organisatörer och aktiva. I tiden uppträder de första tävlingarna strax efter Balcks andra besök i England, vilket tyder på att detta besök hade stor betydelse och gav underlag för direkt handling mer än besöket 1880. Att de avgörande impulserna kom från England får anses självklart. Ett detaljerat studium av varje programpunkt, det tekniska utförandet etc. skulle kunna visa hur troget man efterbildade de engels-

ka tävlingsformerna i praktiken.

De engelska förebilderna fortsatte att vara viktiga för Balck, i synnerhet på den fria idrottens område. Den 5 september 1886 anordnades i Stockholm den "första allmänna svenska idrottsfesten". Det principiellt nya var att alla, även icke-militärer, fick ställa upp. Militärerna kom dock att klart dominera tillställningen resultatmässigt. Balcks referat och än mer hans något senare gjorda allmänna kommentarer utgår från och jämför med engelska förhållanden på punkt efter punkt. Bundenheten till England tar sig här ett pregnant uttryck och kan spåras i en rad av Balcks övriga artiklar i Tidning för Idrott. Sålunda sökte han med exempel från England gendriva anmärkningen att militärer och civila borde tävla för sig p. g. a. alltför skilda förutsättningar.³⁶

Utomordentligt tydligt belyses villigheten att ansluta sig till engelska förebilder även i Balcks bidrag i Illustrerad Idrottsbok, ett trebandigt uppslagsverk för praktisk idrottsverksamhet, som med Balck som huvudredaktör utkom 1886–88. Han författade i huvudsak ensam avsnitt rörande gymnastik, fäktning, bollspel, lekar och idrottsövningar, idrottstävlingar. Den fria idrotten återfinns i första hand under sistnämnda rubrik. Trots återopande av även tysk litteratur överväger de engelska exemplen markant. En approximativ beräkning av uttryck i detta avsnitt som involverar utländska nationaliteter (exkl. "engelsk" mil) ger vid handen att 55 leder till England, blott drygt hälften till övriga länder (varav de flesta till USA). Samma entydiga tendens visar sig i presentationen av bollspelen. Av dessa upptar de svenska (pärk, långboll etc.) ett 50-tal sidor, de utländska omkring 85. De senare utgörs nästan helt av engelska, huvudsakligen fotboll (både association- och

³⁴ Tidning för Idrott 31/5 1882 s. 87 f.

³⁵ Ibid. 11/7 s. 105–07 och 19/9 s. 145–47 1883.

³⁶ Ibid. 15/9 s. 139–41 och 15/12 s. 190 1886.

rugbyvarianterna), cricket, tennis, baseball, golf och badminton. Den inhemska traditionen (folklekarna) negligerades sålunda inte helt men ställdes i skuggan av den engelska sporten.³⁷

5. Exempel på senare kontakter (1889–1898)

Efter 1882 lät nästa kända utbyte mellan den balckska kretsen och England vänta på sig till juni 1889. På hemresa från gymnastikuppvisningar vid världsutställningen i Paris tog den från SGF och några andra gymnastikföreningar rekryterade svenska gruppen, ett 50-tal av Balck ledda gymnaster, vägen över London. Den trogne mecenaten Nordenfelt ställde sig åter till förfogande. Svenskarna höll två uppvisningar och åskådade "The Royal Military Tournament", ett stort upplagt, traditionellt evenemang.³⁸ Det är väl tveksamt om deltagarna fick några djupare, nya intryck vid detta tillfälle. Besöket påvisar dock fortsatt goda förbindelser.

Viktig som exponent för utlandsförbindelsernas inriktning är den utomnordiska representationen vid den stora internationella gymnastikfesten i Stockholm i maj 1891. Programmet upptog även fri idrott och kvinnliga aktiva, vilket inte varit fallet vid de fyra föregående motsvarigheterna, anordnade i rask följd perioden 1877–82. Bl. a. via utrikesdepartementet sökte Balck, huvudorganisatören, få till stånd deltagande från en rad länder. Han framhöll de goda kontakterna med England, Frankrike och Belgien. Tyskland, däremot, betecknades uttryckligen som en mindre naturlig partner och Balck drog sig för "att sammanföra element vilka ej passade tillsammans"; han måste ha åsyftat klyftan mellan linggymnastiken och den tyska gymnastiken (Turnen). Slutresultatet är betecknande; endast från England sändes aktiva fördelade på följande fyra korporationer: The Gymnastic Staff of the English Army (Aldershot Gymnasium), The National Physical Recreation Society of England, The

People's Palace och London Athletic Club.³⁹ Det är tveksamt om Balck någonsin fick ta emot gymnaster från annat utomnordiskt land före sekelskiftet.

Ytterligare ett par fall av praktiskt idrottsutbyte kan noteras, vilket inte utesluter att flera, kanske betydligt flera förekom. 1897 medverkade Balck vid utsändandet av en mindre grupp svenska simmare, som skulle delta i tävlingar i London i juli, anordnade av The Life Saving Society. Han deltog även vid påföljande returbesök av engelska simmare från samma sällskap i Stockholm i augusti nästa år, dock utan att vara den givna centralgestalten från svensk sida, eftersom hans engagemang inom simidrotten var relativt beskedligt. Det beslöts i detta sammanhang att ett svenskt livräddningssällskap skulle bildas efter mönster av den gästande organisationen.⁴⁰

I februari 1898 befann sig Balck i London tillsammans med sin forne elev i Norra latinläroverket, trogne supporter och idrottsledarkollega Clarence von Rosen. De fungerade båda som domare och lyckades därtill lotsa fram sin landsman Henning Grenander⁴¹ till den första svenska segern vid VM i konståkning, som detta år arrangerades av National Skating Association of Great Britain (Balck var sedan 1893 ordförande i det internationella skridskoförbundet). I sin mycket utförliga rapport⁴² från

³⁷ Illustrerad Idrottsbok. Handledning i olika grenar af idrott och lekar. Utgifven af Viktor Balck. I–III. Sthlm 1886–88. Lindroth 1974 s. 189.

³⁸ Tidning för Idrott 1/7 s. 105–08, 15/7 s. 123–25 1889. Brummer, C. J., Minnen från svenske gymnasters färd till Paris och London 1889. Gbg 1894.

³⁹ Handl. rör. festen i UD:s arkiv, 1902 års dossiesystem vol. 2458 (RA). Cit. från PM av Balck 27/4 1891. Jfr Lindroth 1974 s. 214. Tidning för Idrott 15/6 (extranr) 1891.

⁴⁰ Tidning för Idrott 1897, passim (enl. registret: simning). Ny Tidning för Idrott nr 33 och följande 1898 (referat av A. Ulrich).

⁴¹ SMOk III: 101. Svenska Folkrorelser III. Idrott (Sthlm 1939) s. 412.

⁴² "Minnen från Engelska resan 1898" (huvudsakligen klipp av Balcks utförliga referat i Ny Tidning för Idrott) (Balcks arkiv vol. 1).

detta VM och därmed sammanhängande idrottsupplevelser visar Balck att han fortfarande hade förmågan att inspireras av det engelska idrottslivet. Till de praktiska erfarenheterna hörde en fotbollsmatch (efter association-reglerna) mellan lag från Cambridge och Oxford, boxning och rodd. Vad beträffar boxningen tog Balck 1905–06 kontakt med sin gode vän officeren G. M. Fox för att få en engelsk tränare samtidigt som Fox ville ha svenska instruktörer i limgymnastik – ett gott belägg för att impulserna mellan Sverige och England gick i båda riktningarna.⁴³ Balcks engagemang för boxningen, denna i Sverige alltid omstridda idrottsgren, visar att han nu kände sig mogen att aktivt medverka vid lanseringen i Sverige samtidigt som det kan noteras att han ännu inte hade lyckats ge den fotfäste.

I ett tal vid skridsko-VM belyste Balck sin allmänna syn på den engelska sporten: "Den hos oss svenskar inneboende smaken och anlaget för sport behöfver stundom engelsk luft för att växa ut fullt friskt och kraftigt. England är sportens förlofvade land, till hvilket vi ofta kasta våra längtans blickar; och då vi på sportens område någon gång lyckas besegra en engelsman, tycka vi liksom att segern är ärofullare". I ett annat tal erinrade von Rosen om att Balck och han själv i sitt idrottsliga pionjärbete anklagats för "anglomani" och sökte förklara varför.⁴⁴ Några år senare talade von Rosen i brev till Balck om behovet av en idrottsklubb i engelsk anda.⁴⁵

6. Balcks idrottsideologi och England

Balck var i första hand en praktiker, som eftersträfvade konkreta resultat. De engelska anknytningar som hittills redovisats gäller främst utbyte av gymnaster/idrottsmän och därvid gjorda studier rörande olika idrottsgrenar och deras praktiska utförande. Emellertid saknade inte Balck mer principiellt ideologiska utgångspunkter, även om han märkligt nog inte författade idéskrifter i egentlig mening, inte ens i det lilla

formatet. Uppenbarligen föredrog han det talade ordet.

Detta gör att man har ett starkt begränsat källmaterial till hans ideologi. På 80-talet tycks hans kroppsövningssyn ännu inte vara fullt utvecklad. Ett antal föredragsmanuskript från 90-talet visar att den blivit det då. I vilken utsträckning återopas uttryckligen engelska förebilder och på vilka punkter? Frågan skall besvaras med ett fåtal representativa manuskript som underlag.⁴⁶

En ledande tanke hos Balck var att alla samhällsgrupper skulle delta i idrottslivet oavsett ålder och yrke. Målet blev: idrott åt alla! Denna idé kunde hämta mycket näring från England. Balck skildrade England som ett av idrotten helt genomsyrat idealsamhälle: "för att framställa ett ideal söker jag det der /det/ är sannast och det är i England, der idrotten verkat längst och bäst".⁴⁷ Som exempel på omfattningen tas siffror från fotbollspelet: en halv miljon aktiva (i matcher), 8 000 matcher per lördag och 108 miljoner kronor i årlig omsättning.⁴⁸ Särskilt fäste sig Balck vid de engelska prästernas engagemang och gav exempel på en avancerad prästerlig involvering i sporten;⁴⁹ förhållandet var särskilt anmärkningsvärt med hänsyn till att svenska prästmän vid denna tid – och i regel även långt senare – fullständigt vände idrotten ryggen. Det framhölls vidare att "den bildade engelsmannen" nästan alltid var idrottsman⁵⁰ – beträffande de breda massorna tycks Balck trots fotbollsexemplet inte ha varit lika informerad och intresserad. En

⁴³ Fox t. Balck 15/2 1903; 29/12 1905; 6/1, 15/1, 28/1, 9/2, 10/3 1906 (Balcks arkiv vol. 8).

⁴⁴ Talen, se s. 16 i Balcks "Minnen från ..." (jfr not 42).

⁴⁵ Cl. von Rosen t. Balck 14/12 1902 (Balcks arkiv vol. 11).

⁴⁶ Betr. manuskripten (1–3), se Lindroth 1974 s. 184. De förvaras i Balcks arkiv vol. 2.

⁴⁷ Ms. 2 s. 6.

⁴⁸ Ms. 2 s. 8.

⁴⁹ Ms. 2 s. 10.

⁵⁰ Ms. 2 s. 5.

78-årig rävjagande lord får illustrera inslaget av äldre personer och programmatiskt omnämner Balck en artikel i en engelsk läkartidning, som pläderar för fysisk aktivitet i ålderdomen.⁵¹ I samma riktning går påpekandet att även äldre officerare i England deltog i idrottstävlingar. Sålunda förekom regelmässigt i arméns årliga tävlingsprogram en "kapplöpning till fots" för officerare med mer än 20 års tjänst.⁵² Det avancerade idrottslivet inom den civila utbildningen (skolor och universitet) i England hade självfallet inte heller undgått Balck⁵³ men som officer och militärgymnast kände han bäst till det militära idrottslivet.

Idrottens gynnsamma effekter på moral och karaktärsdaning, en annan kärnpunkt hos Balck, kunde han också belysa med hjälp av engelska förhållanden. I sakens natur ligger att det i detta sammanhang så viktiga tävlingssystemet, sedan länge grundmurat och konsekvent tillämpat i England, övertygande demonstrerats för Balck, som tidigt blev en svuren tävlingsvän. Idrottstävlingen och därmed förbundna rekvisit (priser, åskådare, särskilda kläder etc.) var emellertid enligt den ortodoxa linggymnastiska doktrinen något mycket suspekt. Balcks entydiga inställning ter sig mot denna bakgrund ingalunda självklar och bidrog till konflikten med stora delar av de svenska fackmännen (i första hand gymnastiklärarna). Det var inte minst tävlingarna med deras krav på noggranna förberedelser, koncentration, uthållighet, viljestyrka, mod, offentligt uppträdande etc. som enligt Balck gav idrotten dess betydelse för moral och karaktär. När Balck hävdade att idrotten kunde skapa viljestarka och oförfärade karaktärer, hade han engelsmännen i sikte. En engelsman utmärktes av "en fast karaktär i en handlingsfärdig och väl tränad kropp".⁵⁴

Egenskapen mod förutsatte ett visst faromoment. Balck exemplifierade drastiskt värdet av ett sådant moment genom att utan fördömanden återge fall av olyckor i England, t. o. m. sådana med dödlig utgång.⁵⁵

Han citerade vid skilda tillfällen den australiske skalden Adam Lindsay Gordon (1833–70), som i en av sina idrottsliga dikter skrev:⁵⁶

No game was ever yet worth a rap
For a rational man to play,
Into which no accident, no mishap,
Could possibly find its way.

Idrottens härdande och karaktärsutvecklande betydelse för den enskilde upphöjde Balck till det nationella planet. Nära förbundet härmed låg den militära innebörden. Detta tema blev ett led i hans starkt fosterländska synsätt. En hel nation kunde, framhöll han ofta, vinna i styrka, om idrotten var utbredd. Idrottslivet blev en mätare av en nations allmänna nivå, livskraft och handlingsförmåga. Balck fann det därför angeläget för var och en att genom idrottsövningar stärka sig själv och därmed sin nation.

I detta mönster passade England utmärkt in. Balck ville förklara Englands stormaktsposition utifrån landets avancerade idrottskultur och gav i sina tal en rad exempel på detta. Kategoriskt fastslogs att "engelsmännen äro det folk som utan jmförelse eger den största lifskraften att med framgång kunna kolonisera"⁵⁷ och att det var idrottsintresset som gjort dem till "detta beundransvärdt kraftiga, karaktersfasta och modiga folk, som de äro",⁵⁸ "den brittiska nationen är till karakter och handlingar på alla områden en nation af sportsmän".⁵⁹ Ett uttalande från en engelsk auktoritet återgavs, som går i samma riktning: "Under vår tids civilisation är det sporten som hållit den engelska nationen uppe. Detta börjar nu andra folk allt mer inse och följa

⁵¹ Ms. 1 s. 6.

⁵² Ms. 2 s. 18.

⁵³ Tidning för Idrott 15/2 1889 s. 27; 15/1 s. 15, 1/4 s. 52, 1/6 s. 88 1890.

⁵⁴ Ms. 2 s. 8.

⁵⁵ Ms. 2 s. 29–30.

⁵⁶ Ibid. Ms. 3 s. 9. Dikten i Balcks "Minnen från ...", s. 11 (jfr not 42).

⁵⁷ Ms. 2 s. 6.

⁵⁸ Ms. 3 s. 3.

⁵⁹ Ms. 2 s. 6.

derför engelsmännen i spåren, icke minst tyskar och fransmän.⁶⁰

Temat illustrerades med konkreta exempel. Den kände franske upptäcktsresanden Gabriel Bonvalet, som Balck åhört på den olympiska kongressen i Le Havre 1897, skall då ha förklarat engelsmännens företagsamhet och motståndskraft med omsorgen om sporten och den fysiska uppfostran.⁶¹ I ett manuskript som har den militära idrotten till huvudtema och utförligt skildrar de gynnsamma förhållandena hos den engelska krigsmakten, nämns tre militära bedrifter som belägg för engelsmännens extraordinära militära prestationsförmåga: 1) Den under Frederick Roberts befäl genomförda marschen till Kandahar i Afghanistan, 2) Herbert Stewarts marsch genom Bayuda-öknen (för att undsätta den i Kartum inneslutna general Charles Gordon) och 3) Herbert Kitcheners sudanesiska fälttåg. Balck tillägger att största delen av Stewarts officerare var kända idrottsmän.⁶² Konklusionen blev att en officer borde vara aktiv idrottsman och som sådan föregå med gott exempel.

Balck tog alltså utomordentligt starka intryck av England på det ideologiska planet. Flitigt återopade han engelska exempel i sin förkunnelse om idrottens värde för individ och nation. Den centrala idén, åskådliggjord av England, kan uttryckas så, att idrotten genom att till kropp och karaktär utveckla den enskilde, vid utbredd anslutning kraftigt bidrar till att stärka hela nationen. Det internationella tävlingsutbytet hade inte på allvar kommit igång före sekelskiftet. Det var inte framgångar på det planet som åsyftades. Den dimensionen införlivades senare med Balcks ideologi och förstärkte då uppfattningen om idrotten som en mätare av nationernas livskraft.

Det kan tilläggas att Balcks anglofila inriktning inte begränsades till idrotten och att den kan beläggas ännu under 1920-talet. I samband med boerkriget slöt han reservationslöst upp bakom England, höll föredrag

Majör Balck.

Victor Balck. Teckning i: Albert Engström, Vänner och bekanta uppsnappade i förbifarten. Sthlm 1896.

i ämnet och anförde landets civilisatoriska insatser och förmåga att framgångsrikt kolonisera stora delar av världen till försvar för agerandet i södra Afrika. I sig var detta ställningstagande dock inte anmärkningsvärt, eftersom betydande delar av den borgerliga opinionen i Sverige sådan den avspeglas i ett urval storstadstidningar intog en liknande attityd.⁶³ Vidare kan det knappast ha varit tillfälligheter att hans båda döttrar, Sigrid och Gunhild, gifte sig med briter 1904 resp. 1914.⁶⁴ De tyvärr ojämnt bevarade inkomna breven i Balcks arkiv

⁶⁰ Ms. 3 s. 3.

⁶¹ Ms. 2 s. 8.

⁶² Ms. 3 s. 12.

⁶³ Balcks föredragsmanuskript om boerkriget (Balcks arkiv vol. 1). Lundkvist, S., Svensk pressdebatt kring boerkriget (otr. 3-betygsuppsats i statskunskap, Uppsala 1952).

⁶⁴ Rotemansarkivet och Tingsrättens bouppteckningar 1928-896-rote I (SSA). Brev från Loefflers till Balck 1904 (Balcks arkiv vol. 10).

påvisar relativt livliga anglosaxiska förbindelser. De tre kanske största i utlandet boende mecenaterna i fråga om hans skilda idrottsprojekt, den redan nämnde Nordenfelt, sjukgymnasten Arvid Kellgren och afärsmannen Fredrik Löwenadler, uppehöll sig alla i London.⁶⁵ Kring 1912 tycks Balck ha varit svensk president i English Society.⁶⁶ På 20-talet engagerade han sig i Swedish-British Society; bl. a. höll han 1924 ett tal i sällskapet och konstaterade att svenskarna "in so many respects have the same character and the same ideals as the English".⁶⁷ Låt vara att sådana uttalanden får anses höra till konvenansen i dessa sammanhang, för Balcks vidkommande gällde orden till punkt och pricka.

7. Sammanfattande synpunkter

A. Den anglosaxiska sporten spred sig under 1800-talet över den civiliserade världen på skilda vägar; genom facklitteraturen och andra skrifter, genom brittiska beskicknings- och konsulatstjänstemän (svenska exempel: den 1899 avlidne, tennisspelande konsulin i Stockholm H. M. Strickland Constable⁶⁸ och konsulin i Göteborg F. W. Duff, som redan 1851 tog initiativ till bildandet av Götheborgs Ro-club⁶⁹), genom andra i utlandet verksamma britter (t. ex. fotbollsspel i Göteborg på 1890-talet genom invandrade skotska arbetare, Örgyte IS "skottelag"⁷⁰), genom praktiskt idrottsutbyte direkt med England eller indirekt med andra länder som tagit upp sporten, genom studieresor till England eller andra sportidkande länder. Av dessa alternativ, som givetvis inte utesluter varandra, måste det direkta utbytet med England och egna studier där anses mest givande. Det var de kontaktvägarna som Balck slog in på. 1880–82 – i ett internationellt perspektiv sannolikt jämförelsevis tidigt – fick han ingående kännedom om den engelska sporten i teori och praktik och knöt bestående personliga band. Genom sin ställning som fackman på kroppsövningarnas område och samtidigt den tongivande ledaren av frivillig

gymnastik och idrott hade han ypperliga förutsättningar att tillgodogöra sig erfarenheterna.

B. Av nödvändighet koncentrerades Balcks engagemang till vissa sociala och professionella sektorer av den engelska sporten. Härvid blev hans eget fackområde, militär-gymnastiken, riktningsgivande. Den fysiska utbildningen inom den engelska krigsmakten med ett centrum i gymnastikinstruktörsskolan i Aldershot kom att bli dominerande. Hans främsta kontaktpersoner var officerare. Detta bidrog till att accentuera det militära draget hos den idrottsrörelse Balck verkade för och i. Efter engelska förebilder sökte han till en början förverkliga impulserna på de militära mötesplatserna i Sverige och den vägen få till stånd en nationell omfattning. De ledande organisatörer som samlades kring honom var till mycket stor del officerare. En studie av styrelseledamöterna i de idrottsliga riksorganisationerna i Sverige före första världskriget visar att officersinslaget övervägde i fråga om både numerär och insatser.⁷¹

C. En koncentration kan också iakttagas beträffande de skilda grenarna. Balck kom mest att intressera sig för den fria idrotten (enligt tidens språkbruk ofta endast kallad "idrott" eller "idrottsövlingar", "idrottsövningar") i samband med de engelska förbindelserna. Därvid bör noteras att den tidens fria idrott omfattade mer än senare, exempelvis brottning och boxning liksom allehanda "komiska" inslag. Intresset för fri idrott kan förklaras av dels att det var

⁶⁵ Balcks arkiv vol. 7–12, bl. a. talrika ink. brev från Nordenfelt, Kellgren och Löwenadler.

⁶⁶ Reinhold von Rosen t. Balck 10/11 1912 (Balcks arkiv vol. 14).

⁶⁷ Föredragsmanus i Balcks arkiv (vol. 3). Sällskapets (Svensk-engelska föreningens) arkiv, RA.

⁶⁸ Ny Tidning för Idrott 5/1 1899 s. 9.

⁶⁹ Svahn, Å./Thunvik, S., En bok om rodd (Sthlm 1944) s. 53.

⁷⁰ Nord. familjeboks sportlex. 3: 135–36.

⁷¹ Lindroth 1974 kap. 5.

sådana "athletic sports" som mest förekom i de engelska militärkretsar där Balck uppehöll sig, dels att den fria idrotten stod närmast den pedagogiska gymnastiken, Balcks naturliga utgångspunkt, och kan karakteriseras som tillämpningar av denna. Också i andra grenar, t. ex. rodd och fotboll, fick han med all säkerhet betydande intryck. En gren som cricket tycks han däremot medvetet ha avstått från att söka introducera i Sverige, sannolikt bl. a. beroende på de förhoppningar man knöt till det nationella pärrspelet. Man kan vidare fråga sig varför boxningen, som han uppenbarligen tidigt lärt känna och uppskattade, inte genom honom fick ordentligt fotfäste; en sannolik förklaring är att han fruktade ett övermäktigt motstånd särskilt från den fysiologiskt inriktade lingianska opinionen, som ju fördömde lång mindre "utmanande" yttringar av den engelska sporten och som inte skulle dra sig för att till det yttersta kritisera boxningens våldsamma inslag.

Balck tycks inte så mycket ha intresserat sig för den utpräglad gentlemanna- och överklassbetonade delen av Englands sportliv, manifesterad i jakt, hästsport, segling, golf etc. Av pionjärgenerationen svenska idrottsledare stod sådana grenar högst i kurs.⁷² Balcks avvikande orientering påverkades utan tvivel av de engelska erfarenheterna, inte minst av de engelska officerarnas aktiva deltagande i den fria idrotten. Han identifierade sig med den tävlingslöpande officeren, inte med den rävjagande lorden.

D. I direkt anslutning till sina första engelska kontakter i början av 1880-talet sökte Balck introducera den fria idrotten på Sveriges militära mötesplatser i förhoppning om att den därifrån skulle sprida sig ut över landet. I vilken utsträckning detta lyckades har inte här berörts och fordrar en separat undersökning. Försöken vittnar om att Balck var beredd att gå "from sounds to things".

E. Balck var inte uteslutande den impulsgivande parten. Tvärtom, han kunde ge linggymnastiken i utbyte mot sporten. Även andra svenska fackmän inom gymnastiken ägnade sig före sekelskiftet åt att propagera för de svenska gymnastikprinciperna i England, t. ex. de i England boende Carl August Georgii, Martina Bergman-Österberg och Allan Broman. Deras strävanden, som inte blev utan framgångar, tycks huvudsakligen ha avsett behandling av sjuka eller undervisningen i civila skolor.⁷³ Det originella med Balcks insatser var dels att de avsåg militärernas fysiska utbildning, dels att genuint svenska gymnastikgrupper av elitkaraktär uppträdde i England som levande illustrationer till de linggymnastiska principerna. Linggymnastiken medförde att förbindelser med Sverige blev attraktivare för engelsmännen. Det är tveksamt om Balck fått stå som värd för grupper av engelska aktiva utan den dragningskraft som linggymnastiken utövade.

F. I ett internationellt folk rörelseperspektiv framstår Balcks anglofila inställning och goda kontakter med den engelska sporten som något naturligt. Anglosaxiska impulser var de mest avgörande för en rad folk rörelser i Sverige, t. ex. frikyrkorörelsen med dess olika samfund, nykterhetsrörelsens organisationer, skytterörelsen och scout rörelsen. Den engelska sporten hade givetvis kommit till Sverige Balck förutan men han påskyndade importen och såg till att den kom direkt från England försedd med äkta varumärke.

G. I den svenska utlandsorienteringens perspektiv måste Balcks liksom hela den tidiga idrottsrörelsens insatser ha inneburit en betydande öppning för engelskt inflytande i en tid som i övrigt var Tysklands-dominerad. Sporten blev genom sin genomslagskraft i

⁷² Ibid. kap. 5: 3.

⁷³ Gillingstam, H., C. A. Georgii (SBL bd. 17). Nord. familjeboks sportlex. 1: 792-93 (Bergman-Österberg) och 1: 1100-01 (Broman).

den allmänna opinionen kanske mer än andra folk rörelser ett betydande undantag från den "Bekehrung zum Germanismus" som utvecklades under 1800-talets slut och hade stor räckvidd inte minst på kulturlivets område.⁷⁴ Idrottens förhållandevis starka ställning i dagspressen, där ett genombrott kan iakttas under decenniet efter sekelskiftet,⁷⁵ gav ökat eftertryck häråt. Termer och uttryck lånade från engelskan spred sig. Balck själv föredrog visserligen det fornnordiska "idrott" framför "sport"⁷⁶ men använde därutöver en rad engelska termer. Flera andra svenska idrottsledare kan uppvisa anknytningar till England (Storbritannien), medan varken Balck eller de övriga hade tillnärmelsevis lika påtagliga och givande kontakter med andra länder.⁷⁷ Balck var visserligen personligen inte främmande för att ta över delar av den tyska Turnen, men kunde inte av hänsyn till egna och, i synnerhet, andra svenskars bundenhet vid de ortodoxa lingska principerna gå långt. England var och förblev det oomstridda föregångslandet ända tills USA i början av 1900-talet på allvar debuterade i de internationella tävlingarna.

H. I *det idrottshistoriska forskningsperspektivet*, slutligen, utgör Balcks engelska förbindelser endast en del av den svenska idrottsrörelsens internationella kontaktnät. Denna del var viktig. Den påverkade både valet av grenar, det tekniska utförandet och det ideologiska idrottsbudskapet. Det återstår emellertid att studera det internationella utbytet på bredare front, inte minst utanför den balckska kretsen.

Summary: Viktor Balck and the Sports, Athletic Connections between Sweden and England 1880–1900

Viktor Gustaf Balck (1844–1928), a military officer and instructor at the Royal Central Institute of Gymnastics in Stockholm, holds the position as the undisputed leader of the early voluntary sports movement in

Sweden. Thus, his international relations meant a great deal to the development of this movement. The main purpose of this article is to study the relationship of athletics in Sweden and England in the light of Balck's activities.

The first personal confrontation occurred in 1880 when Balck and members of his gymnastics club ("Stockholms gymnastikförening") visited London, observed military gymnastics and sports and, in return, demonstrated Swedish (or Ling) gymnastics. In Swedish sports history the importance of this specific visit has been exaggerated since it was not followed by any immediate emergence of athletic activity on a large scale in Stockholm. However, from that time on, Balck became an ardent admirer of England and English athletics. Already in 1881 he visited London again and tried, not without success, to introduce athletics into military circles in Sweden during the next few years. In 1882 about 25 military officers and instructors from Aldershot visited Stockholm, something which according to Balck was an exceptional step emphasizing the good athletic connections between Sweden and England. Some later personal contacts are described as well.

Balck's sympathetic attitude towards England and the English considerably influenced both the practical performance and the ideological conception of sports in Sweden. He seems to have concentrated on the same branches of athletics as did his military colleagues in England, except for boxing which was not adopted in Sweden. Another difference had to do with the participation of military officers in athletic competitions. With much enthusiasm Balck saw how the English officers, irrespective of age, took part in competitions while their Swedish counterparts seem to have restricted themselves to organizational tasks.

In his theory of sports Balck used a great

⁷⁴ Lindberg, F., *Den svenska utrikespolitikens historia III: 4 1872–1914* (Sthlm 1958) s. 124 ff., 129 ff.

⁷⁵ Lindroth 1977, *passim*.

⁷⁶ Nord, familjeboks sportlex. 4: 213. Jfr Balcks *Minnen II* s. 215.

⁷⁷ Lindroth 1974 s. 187 not 8.

many facts and examples from England. Thus, he very strongly stressed the importance of sports being instilled into all groups of society, thereby strengthening the whole nation. England demonstrated to Balck that the level of sports indicated the general strength and vigour of a nation. Giving examples from extraordinary military expeditions, he advocated that England had reached her impressive position as a great power not least thanks to great concern for athletics and physical education. Moreover, Balck very eagerly pointed out the favourable influence of sports upon morals and personal character; for instance, as far as courage is concerned, he frequently quoted a poem by Adam Lindsay Gordon speaking of the element of risk inherent in athletic endeavour. No doubt, his conviction that competition, especially between

individuals, is an indispensable ingredient in sports derived many impulses from his English experiences.

Finally, some general conclusions are presented. Sports would, of course, have come to Sweden regardless of Balck's contributions. However, he accelerated the introduction and provided the Swedish sports movement with know-how when it comes to the practical application of genuine sports. It is argued that Swedish gymnastics played an important role in the relationship between Balck and his English colleagues because the latter had something to learn from the rational Lingian principles. To Sweden's international orientation, Balck and the sports movement in general meant that more attention was drawn to the English sphere during a time when German influence was predominant.

Recensioner

Strängnäs stifts herdaminne

Strängnäs stifts herdaminne. D. 1. Medeltiden. Av Magnus Collmar. Utg. genom Strängnäs stifts herdaminneskommitté. Nyköping: Södermanlands museum, 1977, 742 s.

”De äldre svenska herdaminnena ger mycket få, magra och otillförlitliga uppgifter om prästerna under medeltid och 1500-tal”. Med denna obestridda sanning inleder Magnus Collmar den mäktiga första delen av Strängnäs stifts nya herdaminne. Som sina likar har detta herdaminne haft sin långa, törnbeströdda väg, vars mål förtonar i ett ovisst fjärran. Beslutat redan 1936 tog det sig uttryck i en färdig volym först 1964. Vad som då utkom var andra delen ”Den äldre Vasatiden”, utarbetad av Collmar, tidigare kyrkoherde i Jäder i stiftet. Medeltidsdelen hade då hamnat i bakvatten. Uppdraget hade anförtrots fil. dr Sven Ljung, lundahistoriker och mångkunnig författare till en rad monografier över svenska städers äldre historia, i sina kontakter dock hämmad av en total dövhet. Genom Jonas L:son Samzelius i Strängnäs-kommittén uppnåddes att Ljung för alla herdaminneskommittéers räkning fick i uppdrag att excerpera hela det centrala svenska medeltidsmaterialet i vad gäller andliga personer. — Resultatet föreligger i form av ett kartotek i Riksarkivet. — På denna grundval utarbetade Ljung ett manuskript till Strängnässtiftets medeltida herdaminne, vilket befanns orimligt i sin vidlyftighet. Det blev liggande till Ljungs död 1968 och anförtroddes sedan bearbetare. 1973 fick Collmar det omhand; han fann det ”nödvändigt att på ett genomgripande sätt skriva om” texten. I sitt blygsamma förord ger han dock Ljung allt erkännande, liksom han framhåller det värdefulla stöd han har haft i teol. dr Jan Liedgrens granskning. Detta tunga, ej helt tacksamma arbete blev Collmars sista; han dog 6/5 1979.

Det nya Strängnäsherdaminnets uppgifter kan inte påstås vara ”få, magra och otillförlitliga” annat än i den mån materialläget framtvingar detta. Ett dylikt verks rätta kvalitet visar sig först genom långvarigt nyttjande, men nog förefaller det som om graden av fullständighet och pålitlighet i de enstaka uppgifterna vore hög. En ytlig jämförelse med Gunnar Ekströms berömda första del i två band (1939, 1949) av Väster-

ås stifts herdaminne intill 1618 utfaller både till fördel och till nackdel: Strängnäsherdaminnet har inte dettas vältaliga vidlyftighet — t. ex. biskopsbiografierna, där rikshistorien ständigt drages in — men heller inte anspråket att på varje punkt bygga på det primära källmaterialet. Det finns svaga moment där Collmars överarbetning inte trängt igenom Ljungs text eller där man stöder sig på den kritiserade äldre herdaminneslitteraturen. Jag vill påpeka ett par fall som ligger inom min egen erfarenhet. Under ’Kaniker’ identifieras enligt den senaste forskningen en dekan ’Petrus’ i Linköping, kyrkoherde i S:t Petri i Lödöse samt Mellösa, såsom Magnus Ladulås’ bekante kansler Peter Algotsson, vid tillfället (1290) i landsflykt i Norge. Under ’(Närkes) Mellösa pastorat’ återges källan, en bulla, med kommentaren: ”Dekanan är i övrigt okänd”. Närkekyrkan Hammar innehades vid 1500-talets början enligt en samtida minnestavla av den kände Linköpingsprelaten Verner Nilsson. Man har här nöjt sig med att direkt citera Westerland-Setterdahls undermåliga Linköpings stifts herdaminne, utan att alls diskutera hans förhållande till Hammar kyrka.

Sådant är obetydligheter. Mer störande är att författarna inte funnit skäl att klarlägga sitt förhållande till sina föregångare i biografierandet av stiftets kleresi. En typisk produkt för sin tid är ’Det gamla och det nya Strängnäs’ författad av L. Hallman (1711–1762), kyrkoherde i Blacksta och Vadsbro — av den bekanta vittra familjen — men tryckt först 1853. Hallmans lakoniska notiser om domkyrkans prästerskap noteras genomgående. I regel är detta harmlost. Men stundom hämmar sig bristen på kritisk hållning. Man möter

Nicolaus kanik (1413).

Hallman s. 102 nr 36 utan angivande av källan.

Thorstanus (1413).

Hallman s. 102 nr 37, utan källuppgift.

En granskning ger vid handen att Hallmans kaniker 35 (”Thidric a:o 1413”), 36, 37 härör, icke ur ”nu förlorat källmaterial” (s. 182), utan ur ett av herdaminnet flerstädes utnyttjat brev om konflikt mellan biskop Styrbjörn och domkapitlet 25/2 1313 (DS 1905)!

Behandling i herdaminnets form av medeltidens och reformationstidens prästerskap innebär, jämfört med en senare tids, problem som inte är lättlösta. Serierna av ämbetsinnehavare blir — bortsett från de högsta ämbetena — ofullständiga; notiserna

blir gärna tillfälliga och disparata och på intet sätt ägnade för en personlig karaktäristik eller ens för en yttre ram för insatsen; i otaliga fall nämns klerker blott som mottagare av testamentsgåvor, sigillvittnen och liknande; även biografierna av kyrkans högsta män får lätt karaktären av ett hopande från tuva till tuva. Risken för notisjakt som självändamål ligger nära.

Samtidigt kan det vetenskapliga värdet av ett välgjort medeltida herdaminne inte förnekas. En mycket stor del av källmaterialet till vår äldre historia emanerar ur religiösa institutioner eller avhandlar dessas personer och förhållanden. Kyrkan, i vid mening, ger stammen till vår andliga och materiella historia intill reformationen. Genom att systematisera stora delar av detta stoff kan herdaminnet bli ett ypperligt hjälpmedel för forskare av olika ambition och intresse.

Författarna till Strängnäsherdaminnet har inte varit främmande för behovet att sätta in personerna i ett organiskt sammanhang. Arbetet inleds av ett kort kapitel "Det medeltida stiftets organisation och indelning", skrivet av Ljung; de olika ämbetena liksom avdelningen "Pastoraten" introduceras; de enskilda 'pastoraten' har var sin inledning med uppgifter om kyrkobyggnader och inventarier; till sist presenteras utförligt de nio klosterstiftelserna med sin personal – formellt oegentligt, men värdefullt – samt "Tyska ordens kontur i Österhaninge" (Årsta).

Ändå tillfredsställes inte den som vill få en konkret föreställning om stiftets genomtiderna föränderliga organisation. Ett par arrangemang av yttre natur, vidtagna av praktiska skäl, försvårar läsarens tankearbete. De hundratals kända kanikerna redovisas i bokstavsordning i stället för i den tidsföljd i vilken de framträder. Därigenom förloras utvecklingsperspektivet och generationerna av kaniker i domkapitlets historia. Likaså är 'pastoraten' uppställda från Almby till Överselö, förklarligt med tanke på oklarheten i prosteriindelningen, men beklagligt ur topografisk synpunkt. En redovisning efter härad hade varit att föredraga.

Det är oegentligt att jämföra två olika slags arbeten, men det bör ändå erinras om att den som söker en mångfacetterad historisk skildring av medeltidens Strängnäs-kyrka och -stift finner denna i Gottfrid Carlssons mästerliga avsnitt i Strängnäs stads historia (1959): Biskopssäte, domkyrka och kloster.

Ljung byggde upp sin bild av stiftsorganisationen huvudsakligen på texterna i A 15 RA Liber ecclesie Strengnensis. Det är skada att det inte befanns möjligt att återge åtminstone de två viktigaste: *Iste sunt taxationum episcoporum*. Nu sprids deras uppgifter på de enskilda 'pastoraten' och tillåter inte läsaren någon överblick eller möjlighet att ta ställning till hur de utnyttjats. Den förra texten, en odaterad taxeringslängd av alla beneficiärer (andliga rättssubjekt) i stiftet för en påvlig uppbörd, har av Ljung (i en tidigare uppsats) omdaterats till 1279–82 (från 1314). Möjligen hade han rätt, fast hans argument inte helt övertygar; betydelsen av en förskjutning trettio år bakåt är inte helt överväldigande. Värdefullt är att kunna ställa mot denna text den hundra år yngre längden över alla prästgällens skyldighet att lämna biskopen gästning.

Den tidiga längden redovisar en fördelning av socknarna på fyra prosterier (*prepositura*): Strängnäs, Tören, Nyköping och Närke. Av dessa bestod endast Närkeprosteriet till 1500-talet, medan de övriga tre under oklara omständigheter upplöstes i mindre prosterier, uppbyggda på häradsindelningen. Ljung för fram en teori att i analogi med vad som visats vara fallet för Uppsala och Linköping det äldsta sekulära domkapitlet – biskop Anunds kapitel (1283) – byggts upp på grundval av de fyra prostämbetena. Bortsett från den uppenbara identiteten Strängnäsprosten – domprosten är denna hypotes förfelad. Det är skada att inte samma energi ägnats den oklara senmedeltida prosteriindelningen: den uppställning över 'Prostar' som ges (s. 249–52) måste återföras på respektive kyrkoherdebiografier – varvid det framgår hur föga rättvisande uppställningen är! (Den därpå följande (s. 252–3) redovisningen av 'Notarier' bygger på en egendomlig missuppfattning (s. 19) att *notarius publicus apostolica (imperiali) auctoritate* var ett ämbete, icke en förvärvad kompetens att uppställa notariella akter.)

Herdaminnets mönster har tillkommit med hänsyn till den evangelisk-lutherska kyrka som vid 1600-talets början hade funnit en form som skulle bestå i tre sekler: församlingar, som ensamma eller i fasta kombinationer bildade pastorat och var formerade i kontrakt; en hierarki av prostar, kyrkoherdar, komminister (kaplaner) och obefordrade prästmän.

Den medeltida kyrkan låter sig inte utan vidare inordna i detta schema. Sockenkyr-

korna (*ecclesie curate*) hade sin av biskopen insatte 'kyrkoherre' (*rector*). Men långt ifrån alltid var denne identisk med den tjänstgörande prästen. Kyrkoherren kunde vara en kanik som "residerade" vid domkyrkan eller befann sig utomlands för studier. Kyrkan kunde vara fast annekterad till ett kanonikat eller ett kloster. I sådana fall var den tjänstgörande prästen kanske en *vicarius*, kanske en av domkyrkans obehörade korpräster. De senare betjänade förmodligen i många fall de kyrkor, som på grund av bristande egna resurser lagts såsom annex till en annan kyrka och hade dess präst till *curatus*. För lekmännen var dessa formaliteter ofta av underordnad betydelse, och vi kan inte räkna med att titulaturen i vårt material alltid rätt återger prästens ställning till kyrkan. — Särskilt kan förmodas att präster uppträder med 'förbättrad' titel. — Det förefaller dock som om i praktiken under 1400-talet det system stabiliserades, som vi känner från reformationstiden: fasta 'pastorat' med var sin kyrkoherde.

Naturligtvis vore det en fördel om stiftets organisation vore utredd innan herdaminnet sammanställdes. Men en sådan utredning skulle säkert efterlämna olösta frågor och kan för övrigt rimligen inte vara herdaminnesförfattarens sak. Det gäller att finna en väg att redovisa sockenkyrkornas präster, vilken på en gång är överskådlig och ger läsaren en möjlighet att arbeta vidare.

En genomgång av herdaminnet ger till resultat att Strängnäs stift vid 1200-talets slut omslöt c:a 160 sockenkyrkor — med något undantag desamma som på 1500-talet. Vare sig den äldre taxeringslängden härrör från omkring 1280 eller från 1314 gäller den tionde av de andliga personer som hade *beneficia*. Längden upptar 124 sockenkyrkor — i förekommande fall "cum annexa". Så många prästgäll fanns således utanför domkyrkan.

Den yngre längden meddelar biskopens rätt till gästning hos sockenprästerna vid 1400-talets början. 100 sockenkyrkor (med annex) uppskattas från 4 "nätters" till 1 "natts" skyldighet — vartill några få nämns utan angiven skyldighet. Under det mellanliggande seklet — medeltidens så omdiskuterade 'kristid' — hade således antalet prästgäll minskat med en femtedel.

Vilket stadium skall ett herdaminne utgå från? Strängnäs-herdaminnets kronologiska skiktning — i likhet med Västerås' — fritar från hänsyn till den nya tidens pastoratsindelning.

Huvudprincipen för redovisningen har varit att varje kyrka som nämnes i den äldre längden får utgöra ett 'pastorat'. Mot denna princip bryter sig hänsynstaganden till den yngre längden samt till uppgifterna om präster vid kyrkorna. Utfallet blir 120 'pastorat' (116 enkla + 2 dubbla).

Detta resultat, som skenbart ligger nära den äldre längdens slutsiffra, är inte lyckat. 'Pastorat' är en anakronistisk term med associationer till en långt senare tid än 1300. Den passar särskilt illa för sockenkyrkor som lagts under klostrets själavård: Eskilstuna och Fors; Julita; Fogdö och Helgarö (Vårfruberga); Edsberg och Hackved (Riseberga) — och för de små patronatkyrkorna Lännäs och Näshulta. Några gånger ledes läsaren helt fel: Lids och Ripsa kyrkor redovisas som två pastorat, fast de så långt vi kan se bildat ett, uppkallat efter endera kyrkan. Tångeråsa 'pastorat' konstitueras av en gåva till 'prästabordet' där — alla sockenkyrkor, även annex, hade en sådan fond. Ånsta 'pastorat' motiveras av ett par oklara uppgifter om prästers ankyntning till kyrkan. Att en präst — troligen en prebendat eller vikarie vid domkyrkan — i ett testamente från 1395 kallas 'sockenpräst i Strängnäs' har föranlett ett kortvarigt 'Strängnäs pastorat' — detta trots att domprosten intill reformationen var domkyrkans *rector*.

Den komplicerade och i tid föränderliga situation som här antytts och exemplifierats sker inte rättvisa genom ett system av 'pastorat', där annexkyrkorna får en undanskymd plats. Ett utförbart alternativ torde vara att för medeltiden utgå från *kyrkorna* och för var och en meddela de präster som i materialet framträder såsom knutna till den. Så långt kan ju framställningen bli okontroversiell. Sedan återstår besvärligare frågor: kyrkans och dess prästers ställning i det ecklesiastiska systemet. Detta sagt i from förhoppning att någonsin Linköping, Skara och Uppsala skall få tillfredsställande herdaminnen.

Intill dessa ovissa dagar finns goda skäl att glädjas över allt vad Strängnäs-herdaminnets första del ger till uppbyggelse och begrundan. Viktiga drag av vår medeltida kultur och civilisation illustreras av dess gestalter från biskop Gerdar, som 1129 officierade vid stiftshelgonet Botvids 'translation' från Salem till Bot(vida)kyrka, till den siste katolske biskopen Magnus Sommar, som 1536 fick gå i kunglig onåd efter att ha gjort sin plikt i en övergångstid. Liksom hos

G. Carlsson framstår biskop Anund (1275–91) som mannen bakom den definitiva organisationen av kyrka och stift. Tydligt var han östgöte till börd. Företrädaren Finvid kan möjligen identifieras med en Linköpingskanik Finvid som genom en bulla 1256 fick rätt att prästvigas trots *defectus natalium* – tydligen var han prästson. Det förefaller som om det tidiga domkapitlet i Linköping (1232–) fick rekrytera till biskopsstolar i andra stift – biskop Karl i Västerås (1258–83) är ett känt exempel härpå.

Till Anunds domkyrkyrbygge knytes den ende i herdaminnet biograferade som sannolikt icke var klerk: magister Palne. Han är känd enbart genom sitt mot katedralbygget frikostiga testamente (1275), vars utförande anförtroddes de fyra bröderna kung Valdemar, hertig Magnus, junker Erik och junker Bengt. En rimlig förmodan uttalas att Palne var 'en utrikes ifrån inkallad byggmästare' (Liedgren).

Den sörmländska aristokratins intresse i det nya domkapitlet kan illustreras med Magnus Marinasons söner. Av sju kända gick tre den lärda vägen och sändes till studier i Frankrike. Vi möter dem i Orléans 1307, där Johannes låg på sin dödsbädd. Bröderna blev dominerande män i kapitlet: Nils domprost i tjuogoåta år, Ingevald, diktills kanik, hans efterträdare under sitt sista levnadsår.

Vid 1300-talets mitt framträder en ny kategori karriärer: de kungliga klerkerna. Såsom innehavare av Sorunda regala gäll avlöste varandra under ett årtionde sekreteraren Magnus Östensson, som snart befordrades till domprost i Skara (sedan biskop i Västerås), Ringvid Nilsson, som blev ärkedjåkne i Uppsala, Tyrgils Jonsson, inom kort domprost i Strängnäs (sedan biskop där), och sekreteraren Herman Awaldi. Inte att undra på att en *vicarius* behövdes vid kyrkan: Ingevald. Det var samarbetet mellan Magnus Eriksson och kurian i Avignon, som tillät kungen att utnyttja beneficier för sin byråkrati och att besätta de höga ämbetena med sina män – av vilka påfallande många var klerker från Linköpings stift.

Så långt vi kan se rekryterades Strängnäs-kapitlet främst ur stiftets frälse och borgerskap. I påfallande många fall saknar vi dock närmare kunskap om börd: det gäller t. ex. de senmedeltida biskoparna Tord Gunnarsson, Tomas Simonsson, Hans

Magnusson, Magnus Sommar – samtliga dock troligtvis stiftets söner. En intressant, av Ljung utredd, släktkedja begynner med Torsten Andersson, domprost i Strängnäs och – efter resignation – broder i Julita kloster. En morbror Ragvald Eriksson till Fjällskäfte (Floda) blev fader till Nils Ragvaldsson, dekan i Strängnäs, biskop i Växjö – med kung Eriks goda minne – och slutligen ärkebiskop. En syster till denne blev moder till Erik Birgersson, dekan och slutligen biskop i Strängnäs, och till Birger Birgersson, domprost under Tomas' och brodern Eriks episkopat, en annan syster moder till ärkedjåknen i Strängnäs Bengt Knutsson. Archidiakonaten, den andra prelaturen, var instiftad genom ett brev av Bo Jonsson 1381, märkligt genom de införda garantierna för att innehavaren skulle vara en infödd svensk man. Presentationsrätten förbehölls fundator och hans arvingar, något som gav ämbetet en mer aristokratisk rekrytering än preposituren och dekanaten.

De sista faktiska innehavarna av de tre prelaturererna ger en föreställning om Strängnäs-kapitlets centrala betydelse i vårt bildningsliv: domprost Olaus Magnus, nyttjad som diplomat, ärkedjåkne Laurentius Andree, kungens inflytelserike 'secretarius', dekan Nicolaus Benedicti Kindbo, den gamla trons ivrige försvarare.

Men den som unnar sig nöjet att botanisera inom det strengnensiska klesiesiet finner också mera udda figurer ur vår bildningshistoria:

Petrus Johannis, baccalaureus 1378 efter studier i Prag, om vilka handskrifter i UUB:s Vadstenasamling vittnar; skolmästare i Örebro intill dess han 1393 inträdde som prästmunk i Vadstena; utsänd därifrån på långvariga uppdrag att organisera dotterklostren Mariendal (Estland) och Maribo (Lolland); död 1427.

Benedictus Nicolai som 1443 från Cambridge tillskrev domkapitlet att han med dess (tacksamt mottagna) understöd just avlagt magistergraden; en effekt av biskop Tomas' personliga anknytning till drottning Filippa?

Gotman Rawensberg, inkallad av biskop Kort Rogge för att till stiftet förmedla den tyska bokmarknadens alster, varom ett par volymer med hans namn, tryckta 1474 och 1475, ännu bär vittne.

Herman Schück

Medeltidskällor

Kjell Kumlien, *Historieskrivning och kungadöme i svensk medeltid* (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Historiska serien, 20). Sthlm 1979, 221 s.

Problemen kring de svenska medeltidskällorna har under de senaste decennierna lockat till nya inlägg. Ingvar Anderssons bok *Erikskrönikans författare* (1958), Helge Toldbergs stora uppsats *Erikskrönikans omarbjudelse og fortsættelse* (Arkiv för nordisk filologi, 77, 1962), Conny Bloms avhandling *Förbindelsedikten och de medeltida rimkrönikorna* (1972), Göte Paulssons kommenterade edition av *Annales Suecici medii aevi* (1974; jfr Sven Axelsons rec. i PHT 1975), Sven Axelsons senaste annalstudier (Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundets i Uppsala årsbok 1975 och PHT 1976) och Herman Schücks bok *Rikets brev och register* (1976) har inspirerat professor emeritus Kjell Kumlien till en studie med ovan nämnda titel.

Efter en inledande orientering med rubriken "Källorna Forskarna Frågorna" följer i boken en kortare framställning om årsböckerna (annalerna) och en längre framställning om krönikorna, uppdelad på de fyra kapitlen *Spörsmål kring Karlskrönikan, Erikskrönikan och Förbindelsedikten, Prosa-krönikan samt Ericus Olai*, varefter författaren sammanfattar sina synpunkter i ett avsnitt med titeln *Från Magnus Ladulås till Karl Knutsson*.

Avsnittet om årsböckerna utgör ett försök till fortsättning av Paulssons resonemang. Kumlien framhåller handstilarnas vittnesbörd om att de i varje fall i sin nu kända form ej tillkommit successivt utan återgår på eller excerperats ur förlorade förlagor, i flera fall av diarie- eller kanske snarare kalenderkaraktär. Han påpekar, att cisterciensklostren ej i det till vår tid bevarade materialet efterlämnat några utförliga vittnesbörd om sin verksamhet som annalister. Kumlien anser sig kunna urskilja två huvudgrupper av annaler, en knuten till dominikanklostren i Sigtuna, Skänninge, Strängnäs och Uppsala och en till franciskanklostren i Stockholm och Visby. Handstilarna och slutnotiserna tyder på att de nu bevarade svenska annalerna nedskrivits dels i början av 1300-talet, dels i mitten av 1400-talet.

Den källa, som utförligast behandlats i boken, är *Erikskrönikan*. Kumlien menar, att den version av krönikan, som ligger till

grund för både Klemmings och Pippings editioner, överskattats på bekostnad av den version som föreligger i de flesta handskrifterna. Denna innehåller verser och notiser som enligt Kumlien är ursprungligare än motsvarigheterna i den till grund för de moderna editionerna liggande handskriften D 2 i Kungliga Biblioteket. Den nu förordade versionen innehåller visserligen den på Karl Knutssons tid tillkomna nya inledningen till krönikan, men Kumlien anser det ovisst, om den i bl. a. D 2 förekommande inledningen verkligen är ursprungligare. Den har nämligen vissa likheter med den enligt Birger Lundberg på 1330-talet tillkomna versifierade prologen till Tröghbolagh och nämner Didrik av Bern, vars saga ej kan beläggas ha varit känd i Sverige förrän på 1400-talet. Den av Kumlien förordade versionen har på slutet en notis om att konung Magnus Eriksson hade Varberg och norra Halland "fritt i sin hand". Detta anser han tyda på att *Erikskrönikan* fullbordats, innan Skånelandskapen 1332 kom att ingå i konung Magnus' rike men efter det att Hune-hals 1328 upphörde att spela en roll. Kumlien vill datera *Erikskrönikans* fullbordande till Magnus' myndigförklaring 1331. *Erikskrönikans* omdiskuterade samband med annalerna har Kumlien sökt åskådliggöra i en tabell (s. 98-99), och han konstaterar, att det är årsboken från Visby franciskankloster, den s. k. *Visbykrönikan*, som uppvisar den tydligaste frändskapen med *Erikskrönikan*. Han fäster också uppmärksamheten på att *Erikskrönikan* i ovanligt hög grad behandlat Stockholm och dess franciskankloster. Det faktum, att de äldsta nu kända handskrifterna av *Erikskrönikan* är från 1400-talets mitt, då den bearbetades i Karl Knutssons kansli, föranledde Ingvar Andersson att undra, om den redan under Magnus Erikssons minderårighet tillkomna krönikan legat bortglömd hos Karl Knutssons förfäder, vilket kom att spela en roll för Toldbergs och Bloms arbeten. Kumlien tror i stället, att den låg i Stockholms franciskankloster.

Kumliens framställning om *Karlskrönikan* utgör ett försök att fortsätta resonemangen i Herman Schücks ovan nämnda bok. I en tabell (s. 58 f.) meddelas uppgifter om lägg, vattenstämplar och handstilar. G. von der Ropp's uppfattning, att i *Karlskrönikan* med vissa ändringar infogats en tidigare krönika om Engelbrekt, kompletteras av Kumlien med en iakttagelse, att såväl språk som tendens tyder på att Karl Knutsson ej blott låtit skriva de efter Engelbrektskröni-

kan följande avsnitten utan även ett inledande avsnitt före denna.

För Prosakronikan har Kumlien en tabell (s. 123) över källförhållandena, och han framhåller, att både den och Ericus Olai hämtat stoff från franciskantradition.

I avslutningskapitlet skriver Kumlien om rimkrönika och rikshistoria, om riksenhetens uttrycksformer, om rikskansliet och registrum regni, om munkar och krönikeskrivning i Folkungatid och om rimkrönikor och historieskrivning kring 1400-talets mitt. Han vill spåra ett samband mellan Magnus Ladulås' och Karl Knutssons begravande i Stockholms franciskankloster och franciskantraditionens betydelse för historieskrivningen och hänvisar till att personer knutna till den franska kungliga gravkyrkan S:t Denis spelat stor roll för fransk historieskrivning.

I slutet av boken finns tre exkurser, en om årsböckerna och de båda jarlarna Birger, en om en notis och en lucka i den innehållsrika handskriften D 4 i Kungliga Biblioteket och en om hand 2:s slutrader i Karlskrönikans huvudhandskrift D 6 i samma bibliotek.

Kumliens diskussionsinlägg behandlar ett fält med många svårlösta eller olösliga problem från en tid med endast gles och fragmentariskt bevarat källmaterial. Bokens många iakttagelser och uppslag torde komma att föranleda nya inlägg från andra forskare. Själv ställer jag mig framför allt kritisk till vissa inslag i avslutningskapitlet. I framställningen om trekronorsvapnet (s. 135) har Kumlien sålunda refererat Heribert Seitz' bok om detta 1961 utan att beakta diskussionsinlägg efter denna boks tillkomst, som ej tror på det av Seitz hävdade sambandet mellan Magnus Ladulås' och Albrekts av Mecklenburg kronor¹. Likaså reagerar jag mot uppgiften, att ett genombrott för kungatiteln Sveorum Gothorumque rex under Magnus Ladulås endast var "förberett tidigare", eftersom liknande dubbla kungatitlar kan beläggas redan för Karl Sverkersson, Knut Eriksson och Johan Sverkersson².

Ur personhistorisk synvinkel kan vissa korrigeringar och kompletteringar göras. Främst reagerar jag mot uppgiften (s. 148), att den heliga Birgittas far Birger Persson (Finstaätten) genom sin första hustru kunde räkna släktskap med Johan Karlsson (Fånöätten) genom att Birgittas moster var gift med dennes kusin Knut Jonsson (Aspenäsätten). Det var Birger Perssons andra hustru som var mor till Birgitta och hade en

syster som var gift med Knut Jonsson³, men därjemte var Birger Perssons första hustru systerdotter till Johan Karlsson⁴. Uppgiften om Magnus Ladulås' "härstamning från danska helgonkungar" (s. 151) är missvisande så till vida som de åsyftade (s. 193) är den danske konungen Knut den helige och hans brorson Knut Lavard, som aldrig blev konung. Hänvisningarna på s. 193 angående Folkungagenealogien från Varnhems kloster är föråldrade, eftersom den bäst behandlats i exkursen till N. Ahnlunds uppsats Vreta klostrets äldsta donatorer (Historisk tidskrift 1945), s. 340 ff., och av G. T. Westin, Historieskrivaren Olaus Petri (1946), s. 503 ff. Identifieringen (s. 190, not 74) av en Jöns Karlsson med en Johan Karlsson förefaller minst sag oviss med hänsyn till vad man annars vet om tidens särskiljande av dessa båda besläktade förnamn.⁵ I referatet av samma brev (s. 158) har Kumlien efter trycken hos Bring och i Scriptorum rerum Svecicarum personnamnet "Krister Asbjörnsson". En senare edition av B. E. Hildebrand⁶ har emellertid efter handskriften den korrektere läsningen "Cristiern Esbjörnsson", vilket visar, att det är fråga om den från drottning Margaretas tid bekante fogden Esbjörn Kristiernsson djäkns son med detta namn.⁷ Uppgiften om Öd Lindvardssons (Örnfot) omnämnande i Stockholmsfranciskanernas diarium (s. 149) hade bort sammanställas med att hans mormor var syster till den i deras kloster begravne Magnus Ladulås.⁸ Mot Nils Stures och Sten Sture d. ä:s omnämnande som Nils Bosson resp. Sten Gustavsson (s.

¹ Se senast C. G. U. Scheffer, Tre kronorsproblemet i modern populärvetenskap (Rig. 53, 1970).

² C. M. Kjellberg, Den äldsta svenska konungatiteln (Bidrag till Sveriges medeltidshistoria tillägnade C. G. Malmström, 1902).

³ Äldre svenska frälsesläkter, 1: 1 (1957), s. 36.

⁴ A. F. Liljeholm, Medeltidslagar och släktskapsbestämning, 2 (PHT 1952), s. 52. Äldre svenska frälsesläkter, 1: 1, s. 50 f.

⁵ Jfr min recension av Sveriges medeltida personnamn i PHT 1977, s. 78.

⁶ Varnings-bref från Biskop Thomas i Strengnäs till Carl Knutsson (1837).

⁷ H. Gilllingstam, Åtten Siöblads medeltida släktförbindelser och äldsta historia (Skr. utg. av Genealogiska föreningen, 4, 1949), s. 16 ff. Densammes artikel om Esbjörn Kristiernsson djäkni Sv. biogr. lex., 14 (1953), s. 503.

⁸ H. Gilllingstam, Leonard Ödnessons (Örnfot) hustrus härstamning från Birger Jarl (PHT 1953), Dens., Leonard Ödnessons hustrus sigill (PHT 1954).

53) måste invändas, att de aldrig i samtida källmaterial nämns med patronymika.⁹ Å andra sidan bör den kände domprost, som Kumlien flera gånger (s. 21 och 148) kallar "Andreas And", kallas Andreas Andreae (And),¹⁰ och i sammanhanget bör också påtalas den av Kumlien (s. 163) använda, i modern tid tyvärr även i vetenskaplig framställning så vanliga namnkombinationen "Gustav Vasa".¹¹ Omotiverat är att använda sådana obestämda släktnamnsformer som "Aspenäs-ätt" (s. 7) och "Hammerstaätt" (s. 31) i stället för de mera logiska bestämda formerna Aspenäs-ätten resp. Hammersta-ätten.¹²

Hans Gillingsstam

Medeltidsadel

Nils Berglund, *Ätten Leijonhufvud-Lewenhaupt under medeltiden (1356–1520)*. Halmstad 1975, 160 s.

Ovan nämnda boks företal, som är daterat 1973, meddelar, att Leijonhufvudska och Lewenhauptska släktföreningarna redan 1948 beslutat låta utarbeta detta verk, och att författaren, numera lektor i Falköping, på rekommendation av professor Gottfrid Carlsson fick uppdraget 1950 men ej hade tillfälle att fullborda denna sin licentiatavhandling förrän 1965.

Det första kapitlet i Berglunds bok behandlar stamfadern Christiern i Brunnsberg i Ytterselö socken på Selaön i Södermanland, vilken förekommer i urkunderna under åren 1356–1380. Christiern i Brunnsberg har tidigare behandlats i överste Knut G. A. Leijonhufvuds lilla skrift Brunnsberg. En gårds- och släktkrönika, som utkom i samband med ätternas Leijonhufvuds och Lewenhaupts 600-årsjubileum 1956 och blev föremål för en rättshistoriskt kompletterande recension av professor J. E. Almquist i *Släkt och hävd* 1956, s. 141 f. Dessa föregångare redovisar Berglund endast i förbigående i noterna, Leijonhufvuds skrift huvudsakligen i form av en rätt onödig polemik mot dennes förmodan om släktskap mellan Christiern i Brunnsberg och hans granne Christiern i Valla; namnet Christiern

är faktiskt så ovanligt att man har svårt att tänka sig annat än att de uppkallats efter gemensamma förfäder. Almquists recension har kommit att ligga till grund för Berglunds försök att tolka den domartitel Christiern i Brunnsberg har i ett brev från 1365. Varken Almquist eller Berglund har emellertid observerat, att han har denna titel även i två av Berglund citerade pergamentsbrev från 1380, det ena med datum 25 oktober och förvarat i Uppsala Universitetsbibliotek, det andra med datum 26 oktober och känt genom vidimation av den 12 mars 1414 i Rigsarkivet i Köpenhamn. Båda är fastebrev och utfärdade av häradshövdingen i Selebo härad Staffan Ulfsson (Ulv), och i båda nämns denne och Christiern som vidervarumän. Då Christiern därtill i köpenhamnsbrevet uppges vara "domare a Sila", förefaller Almquists och Berglunds försök att bortförklara denna domartitel behöva omprövas. Landslagens införande av häradshövdingeämbetet har sannolikt ej medfört avsättning av redan förefintliga domare.

Det tredje kapitlet i Berglunds bok behandlar Christierns i Brunnsberg sonson Christiern Gregersson och "släktförbindelsen med ätten Båt". Rubriken hade gett läsaren riktigare associationer, om här hade stått "släktförbindelsen med Abraham Brodersson", eftersom det är fråga om Christiern Gregerssons äktenskap med en dotter till dennes halvsyster Kristina Toresdotter, vars bror Sven Toresson, den bekante ridaren Broder Svenssons far, också kallades Sven Baat. Denna släkt kan ej visas ha varit befryndad med den svenska frälsesläkten Bååt. Helt missvisande är då Berglund i den annars så klagörande släkttavlan (s. 22) kallar Christiern Gregerssons svärmor "Kristina Toresdotter (båt)" och hennes bror "Sven (Brodersson) Toresson (båt)". Hans uttrycksätt hänger samman med hans från annan litteratur avvikande praxis att använda liten begynnelsebokstav för alla släktnamn inom parentes, om de ej bildats på ortnamn. Det vanliga är emellertid att inom parentes använda liten bokstav, då det ej är fråga om släktnamn utan vapenbeteckning. Kristina Toresdotters sigill är ej känt, men hennes bror Sven förde samma vapen som halvbrodern Abraham Brodersson, alltså ett tjur- eller oxhuvud, såsom påpekats av H. Bruun, Abraham Broderssen, i (dansk) *Historisk Tidsskrift*, 11. Række, III (1950–52), s. 53. Den oriktiga föreställningen, att Kristinas bror förutom Sven Toresson och Sven Baat även skulle

⁹ Jfr H. Gillingsstam, *Den svenska adelns antagande av släktnamn* (HT 1964), s. 51.

¹⁰ Gillingsstam, senast a. a., s. 35.

¹¹ Gillingsstam, senast a. a., s. 52.

¹² Jfr min recension av E. Anthoni, *Finlands medeltida frälse och 1500-talsadel* (PHT 1970), s. 237, not 1.

ha kallats Sven Brodersson, återgår på Gottfrid Carlssons recension i Historisk tidskrift 1962 av Bruuns arbete, i vilken recension benämningen Sven Brodersson dock blott förekommer i referatet (s. 442 f.) av 1600-talsgenealogen Per Månsson Utters uppgifter om honom. I detta kapitel hade Berglund bort hänvisa till Jan Liedgrens korta och klaggörande sammanfattning om källor och litteratur rörande denna släktkrets i uppsatsen Bengt Arvidssons morgongåvobrev (Personhistorisk tidskrift 1964), s. 169 f., där bl. a. påpekats, att K. K:son Leijonhufvud i sin lilla urkundspublikation Några bidrag till Västergötlands medeltida jordhistoria (Västergötlands fornminnesförenings tidskrift 3: 9–10, 1918), s. 100 ff., ej blott publicerat det citerade brevet från 1501, såsom Berglund beaktat (s. 23, not 68), utan även det efter avskrifter i Kammararkivet citerade brevet 1407. Berglunds uppgift (s. 19 f. med not 67), att detta brev skulle visa, att Abraham Brodersson och hans vittnen förde tjurhuvudvapnet, är oriktig liksom hans uppgift, att det ena av dessa vittnen hette "Jesse Assarsson"; i brevet står "Jösse Matsson".

Författaren har i kapitel sex från olika håll sammanfört många intressanta notiser om släktens första riksråd, Abraham Christiernsson, och hans högfråse hustru Birgitta Månsdotter, en dotter till Engelbrekts mördare Måns Bengtsson (Natt och Dag). Genom ett av Berglunds brevreferat (s. 47) får vi veta, att Måns Bengtsson hade sin grav i Arboga kloster; en 1500-talsuppgift, att han skulle vara begravnen i Julita, skulle sålunda vara en förhastad slutsats av vapenmålningar där.¹ Kapitlet illustreras (s. 43) med ett fotografi av det äldsta bevarade tydliga sigillet för en släktmedlem, Abraham Christiernssons sigill under ett brev från år 1492. Vid behandlingen av frågan, när Abraham Christiernsson blev riksråd, har Berglund förbisett Karl-Erik Löfqvists viktiga studie Rikets råd och män (Historisk tidskrift 1936), ehuru den ligger till grund för exkursen om riksrådets världsliga medlemmar 1470–1497 i Kjell-Gunnar Lundholms av Berglund citerade avhandling Sten Sture den äldre och stormännen (1956). Liksom K. K:son Leijonhufvuds uppsats om Abraham Christiernsson i Västmanlands fornminnesförenings årsskrift, 17

(1928) uppger Berglund, att denne var riksråd redan den 20 juni 1491 (s. 42), ehuru han i det citerade pergamentsbrevet av detta datum i Riksarkivet endast nämnes bland "Sveriges råd och män". Enligt Lundholm (s. 235), som förbisett detta brev och redovisar Abraham Christiernsson bland rikets råd och män tidigast den 28 juni samma år, kan han ej säkert beläggas som riksråd förrän den 19 juni 1493. – I Berglunds behandling av hans änkas senare make Anders Perssons senare öden (s. 54) saknas det mesta av dramatiken i denne färgstarke persons livsöde (jfr J. Liedgrens väldokumenterade framställning i Släkt och hävd 1971, s. 494).

Bokens sjunde kapitel behandlar Abraham Christiernssons son Sten Abrahams-son och omfattar endast en sida. En besynnerlig inkonsekvens är att Berglund här på ett övertygande sätt argumenterar för att Sten var yngre än sin bror Erik Abrahams-son men i bokens sammanfattning kallar Erik för Abraham Christiernssons "yngste" son (s. 139). Värre är framställningen ofullständig. En lucka i den visar både att författarens genomgång av det otryckta källmaterialet kan kompletteras och att han ej följt med i den litteratur som utkommit under åren mellan licentiatavhandlingens framläggande 1965 och dess tryckning 1975. 1970 publicerade nämligen Lars Sjödin i Personhistorisk tidskrift uppsatsen Några handlingar från Sturetiden, i vilken ett avsnitt behandlar förlikningen av Sten Abrahamssons dråp i maj 1516 på en bondson i Ängelsta. Källan är ett pergamentsbrev i Riksarkivet av den 25 september 1516, som Sjödin publicerar å s. 143 f. Av detta brev framgår, att dråpet ägde rum i hastigt mod i Uppsala vid Eriksmässan. – Berglund nämner Sten Abrahamssons dödsår 1516 utan att redovisa att den av honom citerade källan, Isak Collijns edition av Handlingar rörande Helga Lekamens gille i Stockholm, även känner hans dödsdatum 13 juli, och att detta är det äldsta dödsdatum som är känt i släktens historia.

De återstående fem kapitlen i Berglunds bok (s. 61–138), alltså nästan hälften av densamma, behandlar släktens främste man under medeltiden, Sten Abrahamssons bror Erik Abrahams-son, som avrättades i Stockholms blodbad 1520 och genom sin dotter Margaretas äktenskap med konung Gustav I blev morfar till bl. a. konungarna Johan III och Karl IX. I fråga om data i Erik Abrahamssons biografi är Berglunds framställning missvisande. På grundval av en felak-

¹ Jfr H. Gillingsam, Ätterna Oxenstierna och Vasa under medeltiden (1952–53), s. 113, not 630, och densamme, Åke Bengtsson Färla och hans skriftliga kvarlätenkap (PHT 1961, s. 70).

tig uppgift hos Styffe anser han sålunda, att det är möjligt, att herr Erik redan hösten 1511 efterträdde Sten Sture d. y. som hövitsman på Örebro (s. 64 och 69), ehuru senare forskning utrett, att rätta årtalet är 1513.² Erik Abrahamssons inträde i riksrådet vill Berglund — om än med tvekan — förlägga redan till 1509, ehuru intet säkert belägg finns före 1514, såsom jag visat i Personhistorisk tidskrift 1977, s. 75. En uppgift i en av de äldsta handskrifterna av Olaus Petris svenska krönika, Codex Sernsköldianus (Ad 24 i Västerås stadsbibliotek), att det var Erik Abrahamsson som 1520 visade danskarna vägen runt svenskarne försvarsbråte på Tiveden, söker Berglund (s. 110 f.) bortförklara utan att beakta möjligheten att det kan ha varit hänsyn till herr Eriks svärson Gustav I som förklarar, att denna uppgift ej medtagits i andra handskrifter.

Berglunds lilla bok avslutas med en sammanfattning, en efterskrift, som redovisar genealogernas behandling av släkten genom tiderna, en förteckning över källor och litteratur och en förteckning över förkortningar. Såväl person- som ortregister saknas tyvärr.

Såsom av min granskning framgått, har denna bok många brister. Den är emellertid en betydande materialsamling med mer än sju hundra noter, som ger för kommande medeltidsforskning värdefulla hänvisningar såväl till otryckt källmaterial som till en omfattande vetenskaplig litteratur. Det är därför beklagligt, att såväl tryckeriet som dess uppdragsgivare underlåtit att distribuera densamma, så att den ännu tre år efter tryckningen var okänd t. o. m. för sådana institutioner som Kungl. Biblioteket, Riksarkivet och Riddarhuset. För mina nyligen publicerade artiklar i Svenskt biografiskt lexikon om släkten Leijonhufvud och om Erik Abrahamsson har Berglunds arbete ej kunnat utnyttjas, då dess existens — genom en tillfällighet — blev bekant först när dessa artiklar redan förelåg i ombrutet korrektur. Av hänsyn till framtida forskning tillade jag emellertid en hänvisning till densamma sist i källförteckningen till släktartikeln.

Hans Gillingstam

² G. T. Westin. Riksföreståndaren och makten (1957), s. 122, not 28. Då Westin uppger, att Erik Abrahamsson först 21 sept. detta år kan beläggas som hövitsman på Örebro, förbiser han dock ett pergamentsbrev i Riksarkivet av den 10 juli, som observerats i K. K:son Leijonhufvuds uppsats om honom i Västergötlands fornminnesförenings tidskrift 4:3—4 (1930), s. 12.

Christinas tid i Rom

Anonimo del '600, Istoria degli intrighi galanti della regina Cristina di Svezia e della sua corte durante il di lei soggiorno a Roma. A cura di Jeanne Bignami Odier e Giorgio Morelli. Roma: Fratelli Palombi editori, 1979, 207 s., 38 pl.

År 1697—åtta år efter drottning Christinas död — utkom i Amsterdam en bok i duodes om 300 sidor med titeln "Histoire des intrigues galantes de la reine Christine de Suède et de la cour pendant son séjour à Rome". Arbetet är anonymt och i företalet uppger förläggaren, Jan Henri, att det är en översättning av ett italienskt manuskript, som inköpts i Rom av en fransk abbé, som bevistade konklaven för Innocentius XII:s val 1691. Utgivaren tillägger, att han aldrig sett det italienska originalet, utan endast den franska översättningen, vars bitvis dåliga språk han samtidigt ursäktar. Samma år som den franska utkom också en engelsk och en holländsk översättning; en tysk följde först 1705. Uppgiften om det italienska originalet bekräftades först 1895 av vår minister i Rom, den skicklige forskaren Carl Bildt, som i klosterbiblioteket i Grotta Ferrata vid Rom upptäckte en handskrift med titeln "Istoria segreta della regina Cristina Alessandra di Svezia" (sign. Z a LXVIII). Denna hade några år tidigare inköpts från ett antikvariat i Toscana, men om dess tidigare öden är intet bekant. Tre andra handskrifter av samma "Istoria" är numera kända, men kan av textkritiska skäl anses vara mindre värdefulla än den i Grotta Ferrata. Det blev därför denna Codex Criptensis, som lades till grundval för den första italienska utgåvan av originaltexten; denna försågs med inledning, kommentar, register och ett instruktivt bildbihang och ges nu ut under ovan anförda titel.

"Istoria segreta" är en krönika om Christinas tid i Rom. Till sitt innehåll varierar den från så vitt man kan kontrollera korrekta uppgifter till erotiska äventyr i Casanova-stil. Drottningen, som strax i början ägnas en ganska konventionell karaktäristik, står knappast i förgrunden. Ett betydligt större utrymme tillmäter då den anonyme författaren åt markisen Orazio Bourbon del Monte di Santa Maria, en ogenerad och osympatisk person, vilken i tjugotvå år 1666—88 tillhörde hennes hov. I stort sett är författaren väl orienterad om de personer, som hade sin hemvist i eller kom till drottningens Palazzo Riario. Han har sålunda

känt till drottningens alchemistiska bekant- skaper, bland dem den olycklige Giuseppe Francesco Borri, som slutade sina dagar som fånge i Castel San Angelo. Vidare har han varit närmare bekant med Vladislaus Constantin Vasa, greve av Wasenau, naturlig son till konung Vladislaus IV av Polen och Christinas sysling; han kom till Rom 1673 och förde befälet över drottningens soldater. Han bekräftar också kardinalen Decio Azzolinos politiska och ekonomiska skicklighet, som hjälpte drottningen över de flesta svårigheterna, men i slutstycket kan han inte undertrycka sin förvåning över att denne adelsman från Fermo insattes som universalarvinge efter Gustaf Adolfs dotter. Om drottningens egna ömmare förhållan- den lämnas endast antydningar. Några fakta stod väl ej heller författaren till buds. Analysen av de skildrade personerna skulle kunna föras vidare, men fordrar då en sär- skild undersökning.

Förutom en pålitlig text ger oss utgivarna en fortlöpare kommentar i 359 noter. I dessa har naturligtvis den rätt omfångsrika Christina-litteraturen väl utnyttjats, från J. Arckenholtz beundransvärda och ännu helt ousbärliga "Mémoires" till Christina-ut- ställningens katalog 1966 och därmed sam- manhängande publikationer. Nya källor ut- gör en rad romerska arkiv, som bl. a. läm- nar förut okända persondata. För första gången — så vitt jag förstår — utnyttjas i större utsträckning W. J. S. Westzynthius utförliga, handskrivna katalog över Chri- stinas papper i Medicinska fakultetens i Montpeiller bibliotek. Det vore väl en upp- gift för svensk forskning att komplettera och utgiva densamma i tryck och med hän- visningar till Arckenholtz.

Många spekulationer har gjorts beträffan- de den anonyme författaren. Enligt A. Bar- bier, Dictionnaire des ouvrages anonymes (2, 1882 s. 756) skulle han vara den tyske historikern och rättslärd Christian Gott- fried Franckenstein (1661—1717). Denna uppgift har godtagits av många bibliotek och i LUB t. o. m. av Elof Tegnér, som egenhändigt katalogiserat den tyska utgå- van. Franckenstein, som aldrig varit i Rom, är ingalunda författaren; han är däremot, såsom C. J. Jöcher (Allg. Gelehrten-Lexi- kon 2 s. 723) riktigt uppger, upphovsman till den ovan nämnda, i Leipzig 1705 tryckta tyska översättningen. Gissningar och för- modanden koncentreras naturligt nog kring de personer, som inte är omnämnda i "Is- toria segreta". Som tänkbar författare framför utgivarna Anders Brovald, adl.

Galdenblad, drottningens svenske sekre- rare sedan 1671. Sedan han ordnat drotte- ningens litterära kvarlåtenskap, flyttade han vid mitten av 1690-talet till Loreto, där han avled kort före den 12 april 1718, efter- lämnande änkan Theresia Lactantii och dottern Christina (utg:s uppgifter om G. ofullständiga; riktiga i min bok "Königin Christina", 1977). Galdenblad, som efter drottningens diktat nedskrivit ett otal brev, renskrivit hennes maximer och nästan dag- ligen umgåtts med henne, har haft en sådan inblick i hennes liv och tänkevärld, som knappast någon annan. Det är helt otänk- bart, enligt min mening, att Galdenblad med denna intima kännedom skulle vara förfat- taren till dessa föga djupsinniga betrak- telser, som verkligen är nedskrivna ur en helt annan synvinkel.

Med publiceringen av den förut föga kända grundtexten till "Istoria degli intrighi galanti" med en detaljrik och mycket gi- vande kommentar har utgivarna Jeanne Bignami Odier, väl förtrogen med det Vati- kanska biblioteket och drottningens hand- skrifter, och Giorgio Morelli, kännare av italienskt 1600-tal, fört kunskapen om Christinas tid i Rom ett stort stycke framåt.

Christian Callmer

Den åkerhielm-cederhielmska korrespon- densen

I Kungliga biblioteket förvaras sedan 1860 en samling brev från åren 1700—1702 av statssekreteraren och överdirektören för postväsendet Samuel Åkerhielm d. ä. (sig- num Ep Å 2). De allra flesta breven (76 st.) är ställda till den sedermera så kände Josias Cederhielm, då registrator vid livländska expeditionen i fältkansliet vid armén och trolovad med Åkerhielms dotter Anna. Till denna svit sluter sig bl. a. 14 brev från Åkerhielm till diplomaten generallöjtnanten Mauritz Vellingk. Brevsamlingen har ofta utnyttjats av forskningen. I den doktorsav- handling om Olof Hermelin som den nyligen avgångne stadsarkivarien i Stockholm S ven W. Ol s s on lade fram 1953 spelade den en inte oviktig roll. Han har nu, i sam- arbete med överstelöjtnanten Björn Åker- hielm, givit ut brevsamlingen ifråga som del 5 av Kungl. Samfundets för utgivande av handskrifter rörande Skandinavien histo- ria serie Handlingar, även utkommen som Åkerhielmska släktföreningens meddelan- den nr 4: *Samuel Agriconius Åkerhielms brev till Josias Cederhielm och Mauritz Vellingk 1700—1702* (Sthlm 1979, 219 s.).

Som bekant uppdelades kanslipersonalen vid krigsutbrottet 1700 på en hemmaavdelning och en fältavdelning. Den nyutnämnde statssekreteraren Åkerhielm följde till en början Karl XII i fält men fick redan efter några månader, sedan det danska fälttåget slutförts, återvända till Stockholm som en välbehövlig förstärkning av kanslikollegiet. Kanslipresidenten Bengt Oxenstierna var år 1700 inemot 80 år gammal och plågad av sjukdom. Även Oxenstiernas närmaste man Nils Gyldenstolpe var sjuklig, liksom den 70-årige hovkanslern Johan Bergenhielm. Som utrikespolitisk expert var Åkerhielm utomordentligt duglig och erfaren. Trots att även hans hälsa vacklade var han under de tidigaste krigsåren obestriddlig den drivande kraften inom hemmakansliet. Han dog plötsligt i juni 1702, 62 år gammal. "Vi gå alla försagde och se på varandra modstulne och handfällte såsom får, de där ingen herdom hava", skrev dagen efter dödsfallet kanslitjänstemannen Samuel Barck från Stockholm till Olof Hermelin, Åkerhielms svärson ute vid fältkansliet.

Sviten av brev till Cederhielm börjar i december 1700 med Åkerhielms livfulla kommentarer till nyheten om slaget vid Narva. För de tre första månaderna 1701 föreligger en lucka; från april detta år löper sviten uppenbarligen utan avbrott fram t. o. m. den 13 juni 1702. Cederhielms del av korrespondensen med Åkerhielm är med något undantag inte bevarad. Troligt är att dessa Cederhielms brev förstörts.¹

De här utgivna breven av Åkerhielm är genomgående spänstigt skrivna, inte så sällan underhållande. Det framgår snabbt att man här har att göra med ett intelligent och humoristiskt sinne. Lustiga och drastiska formuleringar är det gott om: Åkerhielm måste ha varit en slagfärdig man. Här finns åtskilligt av *human interest*, bl. a. Åkerhielms kommentarer till hälsotillståndet inom hemmakansliets högsta kretsar inklusive sitt eget. Han kunde kosta på sig att tala om sig själv som "en rädd gubbe" och om sin "tusende ångest" inför den utrikes-

politiska utvecklingen. En i sin korthet målade interiör från kansliet i den mättade atmosfären under tiden efter meddelandet om Narvaslaget finns i ett av de första breven: "Doch är så med mig at jag intet får gåå, så framt jag icke will tähla inflammation och wärk i benet. Jag låter likwist nu alle dagar föra mig up i cantzlijt, och sitter där lijka som fast spijkader på en stohl, och lägger benet på en annan. Nu juhledagen efter afftonsången sitter jag här ochså, och äre Deras Excellentzer gr. Bengt och gr. Gyllenstålpe uppe. Wij wänte tyske påsten, som ej ännu är ankommen, kl. 7 om afftonen." En roande glimt från sällskapslivet inom höga kretsar av Åkerhielms upplysning till Cederhielm i ett brev från sensommaren 1701 att han nu egentligen skulle ha svarat på fyra brev som anlänt från hans korrespondent: "Men jag förmår det nu ej efterkomma; ty iag har warit hoos H:s Excell:tz gr. Wrede [president i kammarkollegiet och statskontoret] till giäst ifrån middagen inn till kl. 5 och druckit af hans bäste wijn . . ."

De Åkerhielmska brevens egentliga betydelse och vad som motiverar deras utgivning ligger emellertid på ett annat plan. Cederhielm har fortlöpande i sina nu förlorade brev meddelat Åkerhielm vad han visste om stämningsslagen, överväganden och beslut på högsta nivå inom fältkansliet och högkvarteret, underrättelser som Åkerhielm sedan, i den utsträckning han funnit lämplig, delgivit de övriga i kanslikollegiets ledning. Åkerhielm har å sin sida utnyttjat korrespondensen för att via Cederhielm understrika och närmare utlägga den hållning i de utrikespolitiska frågorna som kanslikollegiet framförde i de officiella skrivelserna till K.M:t; den indirekta adressaten för det mesta av det utrikespolitiska innehållet i breven till Cederhielm har varit Piper.

Kanslikollegiets hållning i de stora utrikespolitiska frågor som undan för undan aktualiserades under tiden från Narvaslaget fram till den svenska härens inmarsch i Polen vintern 1702 var i korthet följande. Sverige borde snarast möjligt ingå i underhandlingar med August den starke för att mot skälig gottgörelse få fred med honom. Sverige borde inte under några omständigheter inblanda sig i krig med den polska republiken. Tanken på en detronisation av August som polsk konung genom ett svenskt ingripande var förfelad. Faran för det svenska väldet i öster var tsaren, som snarast måste förmås till en för Sverige betryggande fred.

I Åkerhielms brev kan man undan för

¹ I Kanslitjänstemäns koncept och mottagna skrivelser vol. 107, RA, finns ett brev från Cederhielm till Åkerhielm dat. 10/6 1702, som kommit fram till Stockholm efter Åkerhielms död. I denna volym finns vidare ett av Åkerhielm skrivet utdrag ur ett brev från Cederhielm dat. 22/3 1701. I den föreliggande utgåvan ingår de som brev nr 99 resp. 100. Angående de cederhielmska brevens öde se Sven Olsson, Olof Hermelin. En karolinsk kulturpersonlighet och statsman, Lund 1953, s. 313 not 4.

undan följa hans reaktioner inför de stora politiska och strategiska besluten i högkvarteret, alltid motsatta den hållning han ansåg rimlig och förnuftig. Det är en fascinerande läsning. Åkerhielm vågar sig ibland långt ut. I juni 1701 skriver han som en kommentar till Karl XII:s ovilja mot varje underhandling med August den starke och den undran denna hållning väcker: "Wij blifwa blasmade och bespättade af hela världen, och wåre wänner få haat och wederstygge till oss. Intet är det hwarken gagneligt eller glorieust . . . Willia wij allena ljita på Wår Herre, så behöfwe wij ej bekymbra oss om andre medell. Men Wår Herre lærer willia at wij skole beflijta oss om medell. Han ålskar intet de oförståndige, och derforre är jag rädd huru det går med oss . . ." I april 1702, efter härens inmarsch i Polen, använder Åkerhielm sig av för en enväldstjänare starka uttryck: "Gudh afböje, at icke den gloire som K.M:t sig förwärfwade på Zeland, wijd Narwen och wijd passagen öfwer Duna, må blifwa uthplånad och förminskat, igenom någre hendelser, som hoos världen kunde få omdömme af omogne rådslag, oförsiktighet och förmåtenhet."

Vid några tillfällen bryter en stor förundran fram hos Åkerhielm över de militära framgångarna; han tillskriver dem "Gudz kraftige hand". Hösten 1701 kommenterar Åkerhielm utgången av de dittillsvarande militära aktionerna i en högstämmd passage: "Een stoor gloire är det för wår kånung och hans strjdbare männ, at de äre de wärktyg igenom hwilke Gudh welat wijsa sin makt, at Herren lärdt deras armar strjda och förlänt dem mehr mod och styrkio, än ordinarie löper på menniskior." Med ett ingripande av Gud kan även den i Åkerhielms ögon katastrofala inmarschen i Polen sluta lyckligt: "Jag må seja, som jag alltid tillförende har slutit mijne meningar, . . . att om detta går lyckeligen, så giör Gudh sådane ting med wår kånung, som wisseligen äre mirakel, och hela världen måste undra sig öf:r. Den Aldrahögste han gifwe honom ochså moderation, så at han må kunne detta ända med sin gloire, och komma tillbaka på ryssen."

Efter Åkerhielms och hans förman Bengt Oxenstiernas död sommaren 1702 centraliserades utrikespolitiken till fältkansliet. Några försök att ändra och påverka Karl XII:s politik gjordes inte längre av hemmakansliet. Det skulle komma att dröja sex år innan den svenska härsmakten kom "tillbaka på ryssen".

Mot ederingprinciperna i denna mycket

pålitliga utgåva finns endast en invändning att göra. Utgivaren har valt att behålla originalkommateringen, som i förordet sågs utgöra "en pauskommatering som på ett värdefullt sätt återger rytmen i brevskrivarens språk". I originalen finns emellertid många kommatecken, som utgivaren utifrån sin uppfattning om pauskommateringen betraktat som mindervärdiga. De har satts inom parentes, en utgivningstekniskt tvivelaktig nyhet. Bättre hade varit ett uppgivande av den osäkert grundade pauskommateringstanken och en varsam normalisering av kommateringen på sedvanligt sätt. Personregistret lider här och var av brist på stringens. Sålunda uppges både Bengt Oxenstierna och Nils Gyldenstolpe vara kanslipresidenter. I fråga om Oxenstierna anges mycket riktigt att han var kungligt råd, en upplysning som inte ges om Gyldenstolpe. Om denne nämns vidare att han var greve. Att även Oxenstierna var greve får man inte veta.

James Cavallie

En utlandsförsamling vid gränsen till Orienten

Nils Staf, *De svenska legationspredikanterna i Konstantinopel*. Sthlm: Almqvist & Wiksell International, 1977, 215 s. (Studia historico-ecclesiastica Upsaliensia, 32.)

De första varaktiga diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Turkiet knöts i början av frihetstiden. Korrespondenskommissarien Edvard Carleson och hans unge följeslagare Carl Fredrik von Höpken utsändes av Kommerskollegium 1733 för att undersöka möjligheterna för svensk handel på Medelhavsländerna. Med Turkiet slöt de 1737 ett förmånligt handelsavtal och hade då redan förut befullmäktigats såsom chargés d'affaires. I en skrivelse till Kanslikollegium hemställde de båda ministrarna 1735 om att en präst skulle sändas till Konstantinopel. Denne skulle inte blott betjäna beskickningen där utan även andra lutherska trosbekännare i Turkiets huvudstad. Man anknöt till den kortvariga institution, som införts på Karl XII:s tid, då sedermera professorn i orientaliska språk i Uppsala Michael Eneman under åren 1709–13 varit förste legationspredikant i Konstantinopel. Till den förste innehavaren av det nyupprättade ämbetet utnämndes 1735 Magnus Troilius, en duglig präst och dessutom en språkkunnig person. Under första tiden hyrde Carleson och Höpken ett hus i Pera; deras kraftfulle efterträdare Gustaf Celsing inköp-

te 1757 den fastighet vid Peragatan, som fortfarande ägs av svenska staten. I denna inreddes en kyrksal samt bostad för pastor. Först 1858 uppfördes på tomten ett litet kappell, som ännu står kvar. Troilius verkade ivrigt för ett kyrkobygge, vilket dock aldrig förverkligades. Till hans, liksom tidigare till Enemans, uppgifter hörde att uppsöka och friköpa svenska fångar, som under och efter det stora kriget sålts som slavar till turkar. Troilius fick 14 efterträdare; den siste av dem, J. L. Aspling, dog i Konstantinopel 1879. Många av dem utmärkte sig genom gedigna språkkunskaper och stort intresse för det osmanska rikets kultur och historia. I utförliga journaler beskriver sålunda Johan Fredrik Sturtzenbecker dels sin resa från Sverige till Konstantinopel, dels sin resa i Grekland, som slutar med den noggranna beskrivningen av Delphi (utg. av C. Callmer, 1948), nedskrivnen kort före hans död i Livadia i aug. 1784. Han hade då redan hunnit att författa en omfattande världshistoria (allt i Uppsala UB). Förf:s framställning av Sven Fredrik Lidman, sedermera domprost i Linköping, livas i hög grad av utdragen ur breven till hans fader, prosten i Tingstad, vilka ännu bevaras inom släkten. Liksom Lidman hade Jacob Berggren tillfälle att göra en resa till Syrien, Egypten, och Palestina, skildrad i Resor i Europa och Österländerna. Av intresse är också hans stambok, som för ej så länge sedan kommenterats av Åke Davidsson (Till vänskapens lov, Göteborg 1971, s. 47–58). Hans säkerligen intressanta korrespondens har tyvärr hamnat utom landet.

Till den fylliga framställningen kan endast några obetydliga tillägg göras. Den s. 37 åsyftade jesuiten i Linz är Johan Galdenblad (1666–1736), yngre broder till drottning Christinas sekreterare Anders Galdenblad (SBL 16/1964/66 s. 740). Den i sammanhang härmed nämnde Olof Ahlberg, som var son till tullinspektören i Alingsås Jonas Alberg, reste utrikes med Mårten Lithén; inskr. i Altdorf 26.9.1735 (jfr Sv. Mercurius 1760 Jan. s. 39–51). Den engelske konstnären s. 166 torde vara skulptören Thomas Campbell, ehuru jag ej kan framlägga fullt bindande bevis härför. Namnet s. 135 bör vara J. G. Trendelenburg.

Vid arbetet med utgivningen av Borgarståndets protokoll fästes Stafs uppmärksamhet vid Troilius verksamhet i Konstantinopel; här ligger sålunda uppslaget till denna bok, som fyller en stor lucka i de svenska utlandsförsamlingarnas historia.

Som väl förfaren arkivman använder Staf det "rena" arkivmaterialet som stomme; det innehåller en mängd uppgifter av ekonomisk och administrativ art, vilka förf. omsorgsfullt utreder. Ur journaler, brev och reseskildringar tillfogar han välvalda biografiska komponenter och skapar så en åskådlig bild av denna egenartade miljö, som första gången så entusiastiskt skildrades av orientalisterna J. J. Björnstaahl för något mer än 200 år sedan.

Christian Callmer

Hägerstens gård

Nils Staf, *Hägerstens gård och dess ägare*. Sthlm: Almqvist & Wiksell International, 1979, 194 s.

Med detta arbete har förre stadsarkivarien Nils Staf tillfört Stockholmslitteraturen den, såvitt bekant, första mer ingående monografin över ett av de stora gårdskomplex, som i äldre tid omgärdat huvudstaden och i så hög grad satt sin prägel på denna centrala bygd. Gudsens manbyggnader av ofta hög klass, med kringliggande parker eller trädgårdar, finns allttjämt i behåll och har vanligen fått andra uppgifter, medan de stora ägorna splittrats i tomtmarker under huvudstadens sedan länge pågående expansion.

Staf har här med sin rikt dokumenterade undersökning tagit ett initiativ, som förvisso manar till efterföljd. Under en rad av år bosatt på Hägersten har han kommit att omfatta gården och dess ägare eller arrendatorer genom tiderna med ett påtagligt och fängslande intresse. Boken är försedd med en faktaspäckad notapparat, liksom med ort- och personregister. Talrika bilder, mest porträtt, illustrerar framställningen, men bildunderskrifterna är i regel egendomligt stereotypa och innehållsfattiga. Emellanåt har författaren kanske väl frikostigt lättat på sina excerptkapslar, vilket gör ett och annat parti något svårforcerat. Men en lång rad av mer eller mindre färgstarka personer presenteras i ägolängden och tillför arbetet ett personhistoriskt intresse av uppenbar art.

Hägersten med sina många underlydande torp tillhörde i äldre tid den mycket omfattande egendomen Årsta i Brännkyrka, vars huvudbebyggelse låg och allttjämt ligger vid Årstaviken – välkänd i litteraturen genom Årstafruns journaler från förra seklet, och ej att förväxla med Fredrika Bremers slottslika fädernehem Årsta i Österhaninge soc-

ken. Gårdsnamnet "Hægrasteen" är belagt första gången i ett pergamentbrev från 1432. Namnet anknyter enligt Staf till den klippan, där gårdsbebyggelsen reser sig, och där hägrar en gång haft sin boplats intill den fiskrika Mälaren. Med brevet av 1432 sker ett utbyte av Årsta jämte Hägersten och andra torp från domkapitlet till Hans Kröpelin, den kände hövitsmannen på Stockholms slott. — Här skall i fortsättningen endast några huvudinslag i den långa ägarelängden rekapituleras. Under ett par sekel fram till 1653 satt medlemmar av släkten Oxenstierna som ägare till Årsta-komplexet. Därefter möter i drygt hundra år främst namnen Posse, Cronhielm och De Geer. Kaptenen Alexander De Geer blev den siste ägaren av det odelade godset; han försålde 1765 betydande områden, bl. a. Hägersten med tillhörande lägenheter, till e. o. kämnären Claes Arrhén von Kapfelman, och därmed inleddes alltså en ny epok i Hägerstens historia. Det torde vara Arrhén, som låtit uppföra den alltjämt bevarade manbyggnaden med dess båda flyglar. Till hans ägotid finns det anledning att återkomma.

När Arrhén år 1778 gick i konkurs och tvangs att avyttra sin stora gård, som i vår tid gett namn åt en hel stadsdel, blev ägare av Hägersten en driftig militär, artilleristen och sprängämnesexperten Jean Berndt von Torcken. Liksom sin bankruttrade företrädare invecklades denne i en rad processer och ägotvister. Efter ett par slitsamma decennier gav han upp, och nu inträdde 1796 som ägare den kände rådmannen i Stockholm Anders Reimers. Det skönt präntade fastebrevet för honom, på pergament med vidhängande sigill, finns numera i Nordiska Museet. Det har publicerats av Fredrik von Feilitzen i senaste årgången av "Hägerstensbygden", och skulle ha prytt sin plats även i Stafs bok. Reimers namn lever alltjämt kvar på den av honom kultiverade och med en malmgård bebyggda Reimersholme, som tidigare hetat Räkningeholmen. Han hörde, liksom sina båda föregångare på Hägersten, Arrhén och von Torcken, till det stora umgänget på den forna huvudgården Årsta, där nu ryttmästaren von Schnell och hans maka Märtha Helena Reenstierna, den vittberömda Årstafrun, residerade.

Till vänkretsen på Årsta räknades också men i högre grad justitierådet Johan Henric Peterson, vilken år 1812 efterträtt sin svärfader Anders Reimers som ägare av Hägersten. Årstadagboken inrymmer åtskilliga både glada och mer rättsbetonade notiser

om umgänget mellan storgårdarna. Så berättas bl. a. om en fest på Årsta, där värdfolket lockat sina gäster att dricka sig "mycket välplägade" och att även dansa omkull, då Bellman var "vårt nöjes största upphofsman". Varken fru von Schnell eller hennes make ryttmästaren var för övrigt kända för att försaka Bacchi gåvor. Att man kunde kalasa grundligt också på Hägersten, framgår av dagboksnotisen om en middag där, varvid sällskapet undfagnades med 16 eller 18 rätter och lika många sorters vin — det senare dock rimligtvis en munter överdrift. Annars blev Petersons ägotid närmast en kulturell glansperiod för gården, som då beboddes endast under somrarna. Till ägarens umgänge i yngre år hörde enligt familjetraditionen både Bellman och fru Lenngren. Som ledande kraft inom sällskapet Par Bricole kunde han i sitt hem samla sådana celebriteter som Lars Hjortsberg, Pehr Westerstrand och visdiktaren Valearius. Han var utrustad med en erkänt vacker röst; gick under smeknamnet Näktergalen, och även om Bellman kunde stå på repertoaren, var nog det glada justitierådet närmast en representant för Olof Åhlströms och den s. k. sällskapsvisans skede. Självaste Erik Gustaf Geijer knöts emellertid 1813 till Hägersten som informator åt Petersons söner för någon tid, och säkerligen spelade sången och musiken en väsentlig roll för de kontakter, som han långt fram i åren uppehöll med den åldrade värden på Hägersten.

Av Petersons båda mågar, Thomas Aspelin d. y., som ägde Svindersvik och med stor framgång kom att leda Fagersta bruk, och sedermera översten och kommandanten i Göteborg Bror Munck, var det den sistnämnde som fick överta Hägersten efter svärfaderns bortgång 1845. Staf ägnar ett utförligt kapitel åt denne vänsälle militärsregim. Genom försäljning avsåndrades betydande områden, men redan efter elva år bytte gården ägare, sedan Munck drabbats av en sinnessjukdom. Hägersten övertogs nu av löjtnanten Knut Åkerhielm, bördig från Dylta bruk i Nerike och gift med den under några år firade operasångerskan Julie Berwald, kusinbarn till den store tonsättaren Frans Berwald. Makarna bosatte sig senare på gården året om, och då torde sången och musiken återigen ha satt sin prägel på umgängeslivet där.

Såsom chef för både Carl XV:s och Oscar II:s hovförvaltning kom Knut Åkerhielm att ta verksam del i de kungliga teatrarrens vacklande ekonomi, och bidrog aktivt till

att ansvaret för teatrarnas affärer från 1881 överfördes från hovförvaltningen till finansdepartementet.

Från 1878 innehades Hägersten av Åkerhielms dotter och måg, den värmländske kaptenen Emil Adolf Malmberg, vilken elva år senare utnämndes till landshövding i Värmlands län. Makarna Malmberg utarrenderade emellertid gården, och redan 1884 avyttrades den till åkareäldermannen Per Lundqvist för en summa av 150 000 kronor. Samma köpeskilling erlades tio år senare, då handelsbolaget Olsson och Rosenlund förvärvade egendomen och därmed onekligen gjorde en framsynt och god affär. I senare tid har Hägerstens corps de logis med kringliggande parkområde disponerats av medlemmar av familjerna Olsson och Rosenlund.

Ännu några ord om Arrhén von Kapfelmans ägotid på 1760- och 70-talen! Den har sitt speciella intresse, eftersom Carl Michael Bellman och hans syskon då kommer in i gårdskrönikan. Arrhén var nämligen sedan 1763 gift med Catharina Bellman, skaldens ett år yngre syster. Staf noterar givetvis, att Bellman ofta var gäst hos systemen och svågern, men här finns åtskilligt att tillägga. När syskonen Bellmans föräldrar, lagmannen Johan Arendt och hans maka Catharina Hermonia, båda 1765 borttrycktes av döden, blev i varje fall de yngre syskonen uppenbarligen omhändertagna av makarna Arrhén, och Hägersten torde både för dem och för Carl Michael under årtal ha varit en fast samlingspunkt. Att det var här som skalden första gången mötte sin blivande maka Louise Grönlund, har som Staf påpekar noterats av deras son Adolph. Men denne säger ingalunda, att fadern då träffades av en "avhållspil", som han här citeras, utan av "Astrilds pil", dvs. kärleksgudens gyllene attribut!

Staf återger några älskvärda tillfällesdikter från Hägersten av Bellmans hand — dessvärre med talrika felläsningar. Men han förbigår helt de stora paradnumren. Två av pärlorna i Fredmans Epistlar är dock lokalmässigt knutna till trakten, nämligen till Klubben, en av Hägerstens utgårdar nere vid stranden av Mälaren. Dit förläggs både den graciösa sommarskildringen "Mamsell Ulla, märk mamsell" från 1773 och dess vintriga pendang med Kortspelet på Klubben, som sannolikt tillkom under den följande fimbulvintern. Och när Bellman vill ge en rojalistisk slutvignett åt Fredmans Sånger, väljer han det stora heptameterbrevet till Elis Schröderheim, som i handskrif-

terna är daterat till Hägersten den 5 juni 1775 och som bland annat bjuder på en festlig jakt- och allmogeskildring från trakten. Överhuvudtaget råder det ingen tvekan om att Hägersten och den nyckfullt skiftande Mälarnaturen runt gården spelat en betydelsefull roll för den unge poeten och öppnat hans ögon för all den skönhet som låg väntande utanför fädernestadens hank och stör.

Olof Byström

Frihetstida politiker

Björn Ryman, *Eric Benzelius d.y. En frihetstida politiker*. Sthlm: Verbum, 1978, 251 s.

Så erkänd som Eric Benzelius varit som den främste humanisten i förra hälften av vårt 1700-tal, frejdad som filolog, kritisk urkundsutgivare och historiker, så misstrodd har han varit som politiker, anmärkningsvärt nog, eftersom han avstod från det erbjudna adelsskap, hans bröder tog emot, just i syfte att tillförsäkra sig ett politiskt forum i prästeståndet.

Björn Ryman, från Linköping, den stad, där de benzelianska papperen förvaras, har ställt sig uppgiften att undersöka vilken politisk roll Benzelius spelat i de viktiga frågorna under de riksdagar han deltog i, 1723–42. Forskningen grundas på ett stort handskriftsmaterial, innefattande Benzelius egna anteckningar som undslapp sonens omfattande censur när Lidén skulle ge ut Repertorium Benzelianum och brevväxlingen mellan Eric och brodern Gustaf Benzeltierna. Egendomligt nog har dessa anteckningar också undgått Benzelius levnads-tecknare Hans Forssell och övrig forskning. Det gäller en 1728 påbörjad öppen hjärtig och oförställd självvranssakan av Benzelius (Cod.Linc. T 85), som visar "en olycklig, tvivlande och dödslängtande människa i stället för den gängse bilden av Benzelius som sofistikerad och stoiskt kylig" skriver förf. (s. 15). Av de politiska anteckningar samtiden visste att Benzelius fört, har de s.k. Anecdota Benzeliana länge varit kända, men de slutar tvärt 1720 omedelbart innan han själv träder in på den politiska scenen. Förf. gör troligt att det funnits en fortsättning som sonen Carl Jesper förstört. En annan volym har likväl räddats genom att Carl Jesper skänkt den till sin kusin, samlaren Matthias Benzeltierna (Cod. Holm. D 923). Den ger betydelsefulla informationer om Sekreta Utskottets och Mind-

re Sekreta Deputationens diskussioner och ställningstaganden.

Ryman har också underkastat protokol-len i prästeståndet en detaljerad analys. Ett av avhandlingens personhistoriskt rele-vanta resultat är dess uppgifter om vilka av ståndets ledamöter som var hattar och vilka som var mössor.

Johan Arckenholtz' genomförda anspelning på förhållandet mellan "patronus" och "klienter" i sin politiska stridsskrift Sagu-brott af 1734 års riksdag har inspirerat förf. att närmare utforska klientrelationerna un-der den tidiga frihetstiden. — Själva begrep-pet ingick genom Cicero och andra skol-texter i allmänbildningen med större själv-klarhet än förf. låter ana. — Greppet har varit givande. Förf. lyckas visa, att det i stor utsträckning är samma personer som under sin studietid var inackorderade hos universitetsbibliotekarien Benzelius, som bodde i svärfadern biskop Jesper Svedbergs hus, eller åtnjöt hans särskilda undervisning på 1710-talet och som under 1720- och 30-talens riksdagar främjade Benzelius intressen och befordran eller röstade enligt hans in-tentioner. Det betygas redan av samtiden i C. R. Berchs levnadsteckning. Hela antalet kan icke beräknas, men bevarad korrespon-dens bestyrker minst ett 25-tal adelssöner ur inflytelserika familjer och lika många prästsöner.

Benzelius var själv klient i förhållande till sin ungdoms beskyddare, främst Josias Ce-derhielm, som här visas vara den som verk-samt ingrep, när Benzelius vid så unga år blev befördrad till universitetsbibliotekarie. Senare stärktes förbindelserna med Carl Gustaf Tessin, när denne 1733 bodde i Norsholm, då Benzelius var biskop i Linkö-ping. Som stiftschef i Göteborg (1726–31) och Linköping (1731–42) bar Benzelius upp rollen som patronus för prästerna i stiftet.

Mot denna bakgrund av personliga rela-tioner analyserar förf. Benzeliuss ställnings-tagande vid riksdagarna. 1723 var Benzelius Uppsala universitets representant, och det blev hans medlande förslag, som antogs i den omstridda prästerliga privilegiefrågan med inrättandet av den eklestiastika depu-tationen, mot en stark prästopinion men so-cialt på adelns sida och principiellt en taktisk kompromiss för att ena stånden.

1726 intar Benzelius för den europeiska jämlikhetens och den nationella handlings-frihetens skull till en början en anti-engelsk och av läget betingad prorysk attityd i frå-gan om den hannoverska alliansen, som dock senare antogs med Benzelius verk-

samma stöd — i enighetens intresse. Förf. sammanfattar: "I ständsstriderna passade hans kompromisser men inte i partistri-erna".

Benzelius visas argumentera på äldre vis genom att i varje fråga uppställa pro et con-tra. Under de följande riksdagarna blev deta-kad akademiska sätt att analysera föråldrat och utbytt mot ett ställningstagande genom votering efter partilinjén. Rymans avhand-ling har lagts fram vid historiska institutio-nen i Stockholm och ingår i Sven Ulric Palmes stora projekt "Partier — parlamen-tarisk praxis och parlamentariska idéer i Sverige 1680–1772". Partiskiljande vote-ringar finner förf. redan 1734 till skillnad från Göran Nilzén som förlägger partipoliti-kens uppkomst till 1738.

Här är inte platsen att följa förf. i alla detaljerade analyser av stridsfrågorna un-der de följande riksdagarna, där Benzelius ständigt intar en modererande och utjäm-nande hållning, och det formella och taktiska läget får bestämma hans slutliga ställ-ningstagande, av stor vikt på grund av hans inflytande över prästeståndet. Mot majori-teten argumenterar han i Sekreta utskottet vid behandlingen av riksrådets licentiering 1739 mot hattarna, men i plenum går han mot vännerna i rådet; i varje fas röstar han för en kompromiss — och misslyckas.

Sådan framstår Benzelius också i 1741 års huvudfråga om krig och fred. Förf. nyanserar åtskilligt Forssells framställning, särskilt i Benzelius förhållanden till den forne klienten, Jacob Serenius, som övergått till att bli en av Benzelius hätskaste vedersakare. Upprinnelsen till denna brytning har varit svårfångad, men förf. har säkert lyckats ge en nöjaktig förklaring genom att spåra den till en schism med ministern Carl Sparre under Serenii londontid. Serenius hade döpt en son till Sparre, Carl August (f. 29/10 1727), men när konung Georg II uttalat en önskan att stå fadder ordnade Sparre ett nytt dop, en omöjlighet enligt kyrkans ord-ning och ett åsidosättande av Serenius, som denne aldrig kunde glömma och alstrade ett hat mot Sparre som utsträcktes till hela hans släkt och snart alla hans menings-fränder, hela hattpartiet. Benzelius hade verksamt hjälpt Serenius, bl. a. med pennan i hand förbättrat det engelsk-svenska lexi-kon (1734), som gjort Serenius berömd. En-ligt sin vana sökte han medla och försona klienten och Sparre men lyckades inte hel-ler här. Brytningen mellan Benzelius och Serenius kom 1738 och förf. ansluter sig här till Birger Sallnäs' korrekta framställning i

sin Åkerhielmbiografi. När Benzelius våren 1739 utsattes för angrepp i sju politiska pamfletter – no. 191–4, 197, 201, 270, i Ingemar Carlssons bibliografi – menar förf., att ingen annan än Jacob Serenius gärna kan vara författaren.

Tonvikten i Rymans avhandling ligger på Benzeliu tidigare förbisedda insats som politiker under ett nära 20-årigt riksdagsarbete. Hans medlarroll betonas, men också hans misslyckanden, dvs. händelsernas synliga yta. Därunder anas under läsningen, att denne notoriskt försiktige försonare och välmenande förbättrare blivit manipulerad och utnyttjad av skrupelfria maktmännskor, som behövde hans inflytande över prästeståndet. Man skulle önskat att förf. sökt tränga under ytan och mera energiskt sökt fånga Benzeliu roll som bricka i det hårda maktspel, som här enbart kommer till synes i form av Benzeliu misslyckanden.

Ryman säger sig ha velat teckna Benzeliu hela personlighet och insats men måste av utrymmesskäl stanna vid blotta omnämnanden och hänvisningar angående Benzeliu initiativ till Collegium Curiosorum och Vetenskaps societeten i Uppsala, den svenska befolkningsstatistiken, den kritiska teckningen av Sveriges historia och hans filologiska arbeten om Philo Judaeus och Ulpilas evangelium, som han aldrig skulle hinna göra färdiga, hans verksamhet som bibliotekschef icke att förglömma. Vad förf. meddelar om dessa ovedersägligen mera betydande sidor av Benzeliu verksamhet betynar vid så korta aftydningar, att det här blir omöjligt att tala om en hel biografi.

Särskilt tarvar Benzeliu mellanhavande med olika engelska lärde med Edward Lye i spetsen avseende utgivningen av Ulpila mm. ytterligare forskning; här saknas hänvisning till Harry Carter's grundläggande verk *A History of the Oxford University Press*, vol. 1, Oxford 1975, där frågan berörs med utnyttjande av brev i British Museum. Det är också alldeles otillräckligt att endast anföra ett enda brev, som förf. gör, från den av tsar Peter till sin akademi kallade tyske historikern Gottlieb Siegfried Theophil Bayer, en av banbrytarna för den nya historiska kritiken. I Akademia Nauk i Leningrad finns rader av brev från många svenskar, främst Eric Benzelius, som recensenten en gång haft förmånen att gå igenom och vars läsning för att bruka Benzeliu egna ord i ett av breven "movit mihi salivam".

Björn Ryman har förtjänstfullt följt de benzelianska papperens öden och komplet-

terar därvid Lars Lindholms samtidigt i Uppsala ventilerade avhandling om Johan Hinric Lidén.

Någon översättare varken nämnes eller avtackas för den 8-sidiga summary, för vilken förf. därför själv måste bära ansvaret. Det är obehagligt att en så dålig text fått passera. Här står "scholastic" för scholarly, "f. ex." för i. e., "old" för former(ly), "congregation" för parish, och när Benzeliu i 1738 års diskussion om de tjänstlösa officerarnas sysselsättning säger "ingen näring kan kallas oanständig som är ärlig", inte ens att vara krögare eller gästgivare (s. 193), blir det "Against the protests of the Nobility he urged unemployed noblemen to take any job, even as bartenders" (s. 231).

Sten G. Lindberg

En lantpräst i Vetenskapsakademien

Gunnar Wikmark, *Pehr Högström – en storman i Norrlands kulturliv*. Sthlm 1979, 332 s. (Bidrag till Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia, XV).

Kyrkoherden i Skellefteå Pehr Högström invaldes 1749 i Kungl. Vetenskapsakademien. Detta är orsaken till att han hedrats med en fyllig levnadsteckning som publicerats i akademiens förnämliga serie av bidrag till dess historia. Biografien är skriven av domprosten emeritus i Härnösand teol. dr Gunnar Wikmark.

Att en lantpräst blev vald till ledamot av denna lärda församling utan att ha gjort några särskilda insatser inom akademiens egentliga verksamhetsområde kan synas märkligt. Emellertid hade Högström två år tidigare, när han var kyrkoherde i Gällivare, utgivit en uppmärksam beskrivning över de svenska lappmarkerna. Han hade därigenom dokumenterat sig som en framstående kännare på detta område. Det vittnar gott om akademiens kloka forskningspolitik att på detta sätt söka bygga ut sitt kontaktnät. Säkerligen saknade det inte heller sin betydelse att akademiens sekreterare astronomen Pehr Wargentin (ej professor!) varit Högströms klasskamrat i Härnösands gymnasium.

Det skulle utan tvekan ha förhöjt värdet av biografien, om förf. inte nöjt sig med att referera Högströms egna uttalanden, utan låtit oss få veta något om hur han själv ryktade sina värv i det praktiska livet. Vad Wikmark meddelar härom är torftigt och rör främst en kuriositet som försöken med trädgårdsodling på dessa nordliga bredd-

grader. Beträffande en åberopad syn på prästbordet 1776 får vi inte reda på mera än att häradshövdning Carl Jöran Furtenbach var synenämndens ordförande. Om hur Högström levde i sin prästgård får vi inga besked, inte heller om hans ekonomiska förhållanden.

Högströms religiösa inställning är svår att komma till rätta med. Hans ungdoms latinska avhandling var, såsom Tore Frängsmyr visat, i huvudsak ett osjälvständigt lärodomsprov. Wikmark gör sitt bästa för att klargöra att kompilation och sammansmältning av material, hämtat från skilda källor, ändå har skett med talang. Den avslutar sig nära till tidens filosofiska moderiktning Wolffianismen och Högström blev därigenom en förespråkare för vad som kallas naturreligionen. Senare i livet kom han, som Wikmark visar, att hysa stor förståelse även för rörelser, som stod fria från den religiösa ortodoxin, för pietismen och t. o. m. för Swedenborgianismen. I praktiken synes han i religiösa frågor ha varit pragmatiker. Det var väl härpå hans ställning och inflytande bland ståndsbröderna byggde. Vid riksdagarna var han "mössa". Som politiker fick han tillfälle att en gång ingripa till vetenskapsakademiens fromma, när hans eget parti hotade att indraga det för akademien livsviktiga almanacksprivilegiet. Högström var då akademiens preses.

En av Högströms svagheter var uppenbarligen hans lätthet att uttrycka sig i skrift och hans outröttliga iver att utnyttja denna färdighet. Stilen blev emellertid som redan de många citaten i biografien visar, alltför ofta konventionell och svulstig. I detta som i andra fall fullföljde Högström traditioner från 1600-talet. Wikmark uppfattar inte sällan som personliga meningsyttringar retoriska klichéer, som var allmångods i tidens talekonst.

Högströms balansgång i frihetstidens invecklade politiska strider saknar inte sitt intresse, men för att rätt förstå dess berättigande kräves av läsaren en ingående känedom om bakomliggande förhållanden och om hela sammanhanget. Högströms betydelse ligger ju också på ett annat plan. Den är nästan helt och hållet knuten till ungdomens insatser som missionär och kolonisator i lappmarken och som författare till den redan nämnda lappmarksbeskrivningen.

Man frågar sig till en början, vad det var för krafter som kom den burgne köpmanssonen att lämna en säkert möjlig akademisk karriär för att viga sin ungdom åt ett så

krävande och svårbemästrat kall. Vad kom honom att 1741 bege sig till den erfarne kyrkoherden Pehr Fjellström i Lycksele, för att lära sig det lapska språket? Man torde inte kunna undgå att härvid ta med i räkningen att, som Wikmark påpekar, Högström i Stockholm, hos grevinnan Ebba Catharina Horn, träffat Fjellströms dotter Catharina, som återvände till Lycksele hösten samma år och några månader senare blev hans trolovade.

Wikmark ägnar under rubriken Samekännaren med all rätt ett stort avsnitt åt lappmarksbeskrivningen och han redogör med omsorg för dess uppläggning och innehåll. Han lägger härvid huvudvikten på vad där står om familjeliv och framförallt om religiösa föreställningar och trolldom. Det senare kapitlet i Högströms bok har som bekant blivit mycket utnyttjat i senare forskning och visat sig vara en viktig källskrift. Framställningen i biografien skulle ha vunnit i intresse om förf. hade tagit hänsyn till denna vetenskapliga diskussion. Det är också att beklaga att beskrivningens klar-synta och i flera fall även stilistiskt fängslande avsnitt om lapparnas levnadsförhållanden inte fått komma till tals. Säkerligen var det denna fräscha och på egna iakttagelser grundade framställning som framförallt gjorde intryck på samtidens mera kräsna läsare.

Man lägger ifrån sig Gunnar Wikmarks bok om Pehr Högström i känslan av att man tagit del av ett äreminne, författat med stor aktning för föremålet, i dennes egen stil. På många punkter innehåller den emellertid iakttagelser av värde och det livsöde som skildras kan inte undgå att fångas läsaren.

Gösta Berg

Tillägg. Vid auktion på bokauktionskammaren i Stockholm den 7 maj 1979 såldes Pehr Högströms "minnesbok", som Wikmark känner endast genom en inte alldeles fullständig avskrift av Manne Hofrén i Landsarkivet i Härnösand. Den har tidigare tillhört Örnsköldsviks fornhem.

G. B.

Gustaviansk politiker

Stig Hallešvik, *Axel von Fersen och gustaviansk politik 1771-1779*. Göteborg 1977, 267 s. (Meddelanden från Historiska institutionen i Göteborg nr 13).

Inte så få avhandlingsförfattare har känt sig manade att använda biografien som me-

del i analysen av ett allmänhistoriskt skeende. Till de mer bemärkta politiska profiler under frihetstiden och gustavianska tiden, som på så sätt fått sina drag tecknade, hör Erik Benzelius d. y. (B. Ryman 1978), Olof Dalin (I. Carlsson 1966), Daniel Niklas von Höpken (A. Helander 1927), Johan Liljencrantz (Å. Essén 1928), Carl Fredrik Scheffer (G. Carlquist 1920), Ulrik Scheffer (L. Trulsson 1947), Anders Schönberg (G. Kjellin 1952), Carl Gustaf Tessin (W. Holst 1931), Johan Christopher Toll (K. Melander 1933) och Olof Wallquist (T. Linder 1960).

Till skaran sällar sig Stig Hallesvik med sitt arbete om Axel von Fersen d. ä. (1719–1794). Det rör sig om en avhandling för doktorsexamen, och dess omfång håller sig inom rimliga gränser. Att det tekniska utförandet numera ofta är rätt påvert uppvägs enligt min mening av att fler forskningsprodukter når offentligheten. I Axel von Fersens fall föreligger hittills egentligen bara Olof Jägerskiölds visserligen omfångsrika biografi i Svenskt biografiskt lexikon (1956), även om han nog saknas i få personregister.

Utan tvekan är det så att namnet Axel von Fersen både i Sverige och särskilt internationellt blivit mer eller mindre liktydigt med sonen, riksmarskalken, som massakerades till döds av Stockholmspöbeln 1810. Dramatik – och romantik – har på ett annat sätt kommit att förknippas med sonens levnadsöde. Man glömmar lätt att även faderns insatser i de stora politiska sammanhangen både inleddes och avslutades med dramatiska händelser. Om någon blev symbol för det blodiga kväsandet av kungaparets och rojalisternas statskupsförsök vid riksdagen 1755/56, var det just Axel von Fersen. 1789 i februari tog hans politiska karriär ett brått slut i en arrestlokal på Fredrikshof. Följande dag genomdrev kungen förenings- och säkerhetsakten med stöd från de tre ofrälse stånden. I kungamordet tre år senare hade Fersen trots allt ingen del.

Personligen spelade Axel von Fersen säkerligen den största rollen som hattpolitiker och partiledare, en av 1755 års män och företrädare för den senare frihetstidens ständerpolitik gentemot ett svagt råd och en ännu svagare kungamakt. Att hans ställning blev en annan efter Gustaf III:s statskupp den 19 augusti 1772 är självklart, även om han efterhand återkom som en av den växande adelsoppositionens ledare.

Den omständigheten att Hallesvik valt att

skildra Fersen under 70-talet kunde möjligen tydas så att han anser Fersens roll i den tidiga gustavianska politiken undervärderad i förhållande till den oroligare frihetstiden respektive 80-talet med dess mer iögonenfallande politiska motsättningar. Något sådant hävdas emellertid inte uttryckligen. I stället har Hallesvik som ambition att analysera bakomliggande motiv, argument och roller i det politiska spelet. Hur reagerade Fersen inför, under och efter statskuppen? Hur anpassade han sig till den nya regimen och på vilka punkter drevs han till opposition?

Huvudvikten i framställningen lägger Hallesvik vid tre begränsade händelseförlopp – statskuppen 1772, diskussionen om myntrealisationen 1774–1776 och riksdagen 1778–1779. Vid dessa tre tillfällen kulminerade 1770-talets politiska aktivitet. I det följande skall jag inskränka mig till att peka på några punkter, där Hallesvik vidrör i mitt tycke speciellt intressanta frågor.

Synen på frihetstidens utvecklingsbarhet och därmed statskuppens berättigande hör väl numera till historiografins klassiker med namn som Malmström och Lagerroth som motpolar. Ur brittiskt perspektiv har Michael Roberts nyligen betonat den sena frihetstidens inneboende svagheter. Hallesvik tycks i huvudsak ansluta sig till Roberts' uppfattning – den sociala och politiska utvecklingen hade kommit i en sådan otakt, att någon form av omstörtning var oundviklig.

Hallesvik menar att Fersen efterhand nådde insikten om att frihetstidens politiska förhållanden inte borde – eller i varje fall i längden inte kunde – försvaras. Därför avstod han från att ingripa trots sin ställning som chef för livgardet. Frågan är om han således inte ville – eller om han inte vågade. För Hallesviks tolkning talar realpolitikern Fersens sinne för ståndets materiella och sociala intressen, vilka kring 1770 alldeles uppenbart kunde upplevas som hotade genom den politiska oron, mot hans lika väl dokumenterade motvilja mot att ta politiska risker för egen del. Faktum kvarstår att han föredrog en stärkande lantvistelse vid förningen om vad som komma skulle. Fersens bedömning i memoarerna av kungens handlande skiftar så starkt, att man därav knappast kan dra några säkra slutsatser om hans egna mer personliga motiv de kritiska augustidagarna 1772.

I samband med sin analys av förspelet till statskuppen tar Hallesvik också upp det florerande mutsystemet i form av penningut-

delning, traktering m. m. Källan är främst depescherna från franske ambassadören Vergennes. Kungen själv avstod lika litet som de etablerade partierna och – bakom dessa – de främmande beskickningarna från alla de medel som stod till buds i opinionsbildningen. Nyare forskning har sökt konkret dokumentera mutsystemet och de utländska influenserna samt – vad som är viktigare – den reella betydelsen härav. Vid sidan av huvudföran i sitt arbete ger Hallesvik en hel del bidrag till vår helhetsbild av frihetstidens politiska mekanismer.

Var Gustaf III hatt eller mössa? Birger Sallnäs ställde frågan så i en uppsats om kungens inrikespolitik i festskriften till Gottfrid Carlsson 1952. Sallnäs tenderar att se 1770-talet som i många stycken en förlängning av de yngre mössornas politiska strävanden. I viss polemik mot Sallnäs menar Hallesvik att dragen av mösspolitik snarare härrör från en gemensam källa, nämligen fysiokratismen i den inhemska gestalt som främst företrädades av Carl Fredrik Scheffer. De fysiokratiska strömningarna i Sverige fick otvivelaktigt en viss politisk betydelse och har behandlats av forskare med så skilda utgångspunkter som Eli Heckscher (1943) och Lars Herlitz (1974, 1976).

På sätt och vis kan man säga att Hallesvik stryker under den personliga påverkans roll för kungens politik, i detta fall genom Scheffer och i någon mån Liljencrantz. Fersen var däremot merkantilist i traditionell stil. Säkert är att det inte verkar särskilt meningsfullt att försöka inordna Gustaf III i något sammanhängande ideologiskt mönster.

Själv tycks Fersen ha anslutit sig till uppfattningen att partiernas polarisering i den ekonomiska politiken under 60-talet var avgörande orsak till den stegrade politiska oron. Intressemotsättningen mellan en grupp storproducenter-exportörer (mestadels hattar) och en grupp småproducenter-hantverkare (mestadels mössor) skärptes samtidigt och överlevde i princip oförändrad 1772 års händelser. Om inte annat framgår detta klart av diskussionerna 1774–1776 kring kungens och Liljencrantz' realisationsplan.

Fersen var den besuttna högadelns man och tillika betydande järnproducent. Som sådan hade han intresse av att inflationen, som gynnade exportnäringsarna, inte avstannade som följd av realisationen eller, som under det sena 60-talets kris, vändes i sin motsats. En förbättring av riksbankens

stabilitet respektive kraftiga höjningar av penningröntorna på jorden – detta låg också i linje med realisationsplanerna – hade han å andra sidan föga anledning att sätta sig emot. Själv var han stor jordägare och vid denna tid inte särskilt kreditberoende. Just i realisationsdebatten kom Fersen och Anders Johan von Höpken att till en början företräda motståndslinjen. När realisationen väl var ett faktum och dessutom – genom gynnsamma yttre konjunkturen – en framgång, tycks Fersen ha fallit undan och vid riksdagen avstått från opposition på just denna punkt. Säkert låg orsaken i att inflationstakten i praktiken inte visade sig påverkas i någon högre grad. I Lagerroths efterföljd påpekar Hallesvik att det var adelns kamerala privilegier – och ekonomiska intresse i största allmänhet – avgjort mer än dess byråkratiska som engagerade Fersen.

Hallesviks ingående analys av intressegrupperingarna i realisationsfrågan hör till avhandlingens mer givande. Just denna fråga lämpar sig väl för att visa hur den gamla politiska skiljelinjen hattar-mössor börjar vittra ner under 70-talet; gamla personkonstellationer ersättes av nya. Sociala och ekonomiska faktorer blir allt viktigare som bakgrund till den konstitutionella debatten. Av det gamla gardet hattledare finner vi bland andra bröderna Scheffer som tronens stöttepelare, medan Höpken och Fersen – den förre rätt öppet, den senare försiktigare – söker vägar att driva en opposition.

Det gängse intrycket av 1778/79 års riksdag är att de gynnsamma effekterna av kungens ekonomiska åtgärder ännu dominerade och att en lam och splittrad opposition knappast alls lyckades göra sig gällande. Hallesvik nyanserar bilden genom en detaljerad genomgång av framför allt händelseförloppet mellan den 20 och 25 november 1778, då adeln förmåddes lägga en § 8 till den i princip redan beslutade instruktionen för bankoutskottet. Innebörden härav var att utskottsmajoriteten på kungens förslag kunde besluta att – med hänvisning till RF 1772 § 47 – sekretessbelägga och därmed undandra plena ett av kungen till utskottet framfört ärende. Plenum på riddarhuset den 20 november hade visat upp en samlad opposition under Fersens ledning, som stod fast vid instruktionen i dess principiellt viktiga utformning riktad mot varje inskränkning i ständernas myndighet över banken. Fem dagar senare antar ståndet utan vidare tillägget – på Fersens förslag. Däremellan har kungen genom privata på-

tryckningar lyckats få borgare och präster att anta tillägget av § 8 och kunnat ställa adeln inför fait accompli. Som bekant använde han senare samma taktik.

Fersens undfallenhet i denna avgörande situation väckte uppseende i båda lägren. Uppenbarligen ville han till varje pris undvika en konfrontation mellan adeln och de ofrälse stånden. Därför var han inte heller beredd att löpa linan ut som oppositionsledare. Detta visade sig också i bankoutskotets senare arbete. Hallesviks uppfattning är att förutsättningarna för en aktiv oppositionspolitik redan på hösten 1778 var så goda, att en fastare hållning från Fersens sida hade kunnat ge utdelning. Efter den 25 november var chansen förspild och skulle inte återkomma förrän 1786.

Som ett sammanfattande intryck av Hallesviks arbete kan man möjligen säga att det inte håller vad titeln lovar i den mening att Fersen genomgående skulle vara framställningens huvudperson. I de båda första avsnitten koncentrerar sig intresset väl så mycket på Carl Fredrik Scheffer, Sinclair, Höpken, Liljencrantz och Vergennes. Egentligen är det först framme vid 1778/79 års riksdag, som man kommer Fersens personliga agerande och betydelse närmare. Hallesvik har också sitt intresse riktat mot aktörernas relationer inbördes och gentemot kungen. Han framhäver partisystemets upplösning och frånvaron av personligt förtroende de ledande politikerna emellan som starkt bidragande orsaker till oppositionens relativa misslyckande under 70-talet.

Säkert är att Fersen under hela sin karriär föredrog att arbeta diskret, i kulissen. Även om han flera gånger var lantmarskalk, undvek han konsekvent den riskabla rådstaburetten – låt vara med ett kort, mer honorärt undantag 1772–1773. Utskotten och partikonklaverna var hans rätta element. För läsaren – säkert också för författaren – kan det ändå vara svårt att avgöra hur mycket i bilden av Fersens bakgrundsroll som avspeglar ett faktum och vad som faller tillbaka på brister i källmaterialet. Högst sannolikt har Fersens politiska korrespondens (Stafsundsarkivet, RA) gallrats både i samtiden och senare. Detsamma gäller säkerligen också flertalet övriga medagerande. Det politiska livet var äventyrligt och ett brev i orätta händer kunde kosta mer än ett övergående obehag.

Vid flera tillfällen påpekar Hallesvik den rädsla för personliga politiska risktaganden, den ovilja att driva konflikter till sin spets

som kan iaktas hos Fersen efter 1756 års händelser. Risken för repressalier i ett annat politiskt läge från mössorna eller kungamakten eller båda fanns alltid där. Med bödelssvärdet höjt över sig – Carl Fredrik Scheffers beskrivning – blev han i sitt handlande övervägande defensiv eller, med en välvilligare tolkning, kompromissbenägen. Att Fersen dessutom framstår som en renodlad intressepolitiker på egna och ståndets vägnar bygger ytterligare under bilden av hans tilltagande elasticitet i politiken.

Hallesvik kan givetvis inte undgå att ta ställning till Axel von Fersens memoarer, som alltsedan de – visserligen på ett otillfredsställande sätt – publicerades av Rudolf Mauritz Klinckowström 1867–1872 framkallat skiftande reaktioner. Otivelaktigt är de på sätt och vis ensamma i sitt slag. Även om man bortser från Carl Gustaf Malmström, som var särskilt kritisk mot enskilt källmaterial, har seriös forskning varit övervägande reserverad. Klart är att texten i sitt bevarade skick (Stafsundsarkivet, RA) nedskrivits sent, består av inte fullt sammansmälta brottstycken – möjligen har de tillkommit vid olika tidpunkter – samt har en stark apologetisk tendens. Bristen på enhetlighet får en tydlig belysning i Fersens skiftande betyg åt Gustaf III från tid till annan. Även om Hallesvik tycks grunda sin värdering av Fersens memoarer som källa på ett eller ett fåtal dokumenterade fall, har han nog i huvudsak fog för sin skepsis.

Utän att tillföra något mer avgörande nytt till vår bild av det politiska 1770-talet lyckas Hallesvik med stor ihärdighet precisera aktörernas drivkrafter liksom rollspelet på och bakom scenen. Uppläggningsen är väsentligen deskriptiv men på ett rakt och tilltalande sätt. Frågeställningar och slutsatser är stringenta och tyngs inte av vidlyftigare metodiska överväganden än vad som motiveras av ämnets starka begränsning i tid och rum. Dessutom skriver författaren väl, vilket inte är förbjudet ens i avhandlingslitteratur.

Leif Gidlöf

Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg

Av Sveriges 18 akademier och lärda sällskap (senast redovisade 1978 av Wilhelm Odelberg i akademimatrikeln Pallas) tillhör Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg de äldre. Det bygger på traditioner från vittra klubbar i staden, övergick

1773 från ett slutet till ett officiellt samfund och fick 1778 kunglig stadfästelse. Stiftare var lektorn vid Göteborgs gymnasium, senare biskopen i Kalmar Martin Georg Wallenstråle och ett verksamt stöd inte minst för att nå Gustaf III:s auktorisation var riksrådet Carl Fredrik Scheffer. På Samhällets uppdrag har lärdomshistorikern Nils Eriksson till 200-årsjubileet 1978 publicerat *Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg 1778–1874*. Arbetet utkom i Göteborg i rätt tid och är en diger, detaljspäckad volym på 416 sidor. Förf. är känd för PHT:s läsare genom sin i tidskriften 1976 publicerade uppsats om Wallenstråles befordringar.

Eriksson har haft föregångare: göteborgsdomprosten Peter Wieselgren (ett utkast 1859), Samhällets sekreterare den vittre tullförvaltaren Jakob Biörklund (1878) och filologen Natanel Beckman (1928) har alla lämnat bidrag till Samhällets historia; den sistnämndes arbete kritiserar av förf. för ofullständigheter och sakfel.

Man torde kunna säga, att Eriksson botenskrapat allt upptänkligt källmaterial för sin historik. Samhällets eget arkiv företer besvärliga luckor, som förf. dock lyckats utfylla genom studium av privata brevväxlingar och andra arkivhandlingar samt pressen. Hans framställning präglas av ett idé- och lärdomshistoriskt betraktelsesätt och en god litteraturorientering.

Det är självfallet, att ett samfund med naturvetenskapligt och vittor program skulle ha en otacksam jordmån i en utpräglad handelsstad som Göteborg. Erikssons arbete handlar till en del om ekonomiska svårigheter och bristande intresse. Långa tider låg Samhällets verksamhet mer eller mindre nere. Särskilt under den första av de av förf. behandlade perioderna, 1778–1831, var bakslagen och missräkningarna många. Samhällets aktiviteter utåt markeras i huvudsak av publikationer, föreläsningar och musiverksamhet. Pristävlingar och tävlingsskrifter har givit sällskapet dess akademiska prägel.

Utgivningen av överfältläkaren Lars Hollbergs beskrivning över Bohusläns fiskar (1819–1822) var av högt vetenskapligt värde men höll på att ruinera Samhället. Samuel Ödmanns tävlingsskrift om fattigdomens bekämpande (1788) kom att bli en användbar handbok, om ock kritiserad av många. De offentliga föreläsningarna spelade en stor roll i Göteborgs kulturliv och kan sägas ha berett vägen för tillkomsten av högskolan i staden. Av stort intresse är att

följa förf:s skildring av framväxten av Göteborgs museum. En grundläggande insats härför utförde den legendariske August Wilhelm Malm, livligt understödd av den framstående entomologen landshövdingen i Göteborg Olof Immanuel Fåhraeus.

Utöver ovannämnda innehåller jubileumsskriften nämnda en lång rad personer, lärare, präster, läkare, affärsmän, officerare, publicister m. fl., som spelat en större eller mindre roll i Samhällets historia. Av dessa skall här endast nämnas grundaren av Chalmerska slöjdskolan Carl Palmstedt, den bekante läkaren, kommunalmannen och politikern Charles Dickson och de båda dioskurerarna S. A. Hedlund och Viktor Rydberg, av vilka den sistnämnde, som förf. påpekar, dock sällan deltog i sammankomsterna. Förf. är inte helt pricksäker ifråga om biographica. Han kallar (s. 76) Gustaf Mauritz Armfelt för Carl Gustaf A. (i personregistret C. A. Armfelt). Samhällets skattmästare 1841–1843 James Dickson tituleras (s. 236) läkare i stället för kommerseråd. Onöjaktigt synes vara att s. 93 tala om "en magister Hedenborg" (bör vara Johannes H.; inte upptagen i personregistret) och s. 117 om "en generalkonsul Westin" (bör vara Lorentz Westin, generalkonsul i Brasilien). Två personer med namnet A. Lindgren har i registret sammanförts till en. Den besynnerlige Jacob Gråberg af Hemsö var faktiskt ledamot av Vetenskapsakademien (inte korresponderande ledamot som förf. säger s. 103).

Till sist ytterligare ett litet påpekande. I samband med diskussionen om Samhällets ganska talrika kvinnliga ledamöter nämner förf. (s. 79) i förbigående, med hänvisning till Staffan Högbergs historik över Patriotiska sällskapet, att man där under 1800-talets första år valde in fyra kvinnor, som dock inte kom att få några efterföljerskor. Det kan här infogas, att sedan Högbergs historik publicerades 1961 flera kvinnor blivit medlemmar av Patriotiska sällskapet; en ingår t. o. m. i förvaltningsutskottet.

Bertil Broomé

Släkten Aminoff

Finländsk personhistorisk forskning har visat ett nytt prov på sina förnämliga traditioner med det år 1978 utgivna arbetet *Släkten Aminoff* (Ekenäs, 378 s. jämte fyra tabellöversikter). Boken, som innefattar också den svenska delen av släkten, är en bearbetning av ett manuskript av arkitekten Berndt Herman Aminoff (+1972).

Överarbetningen har efter förf:s död anförtrots riddarhusegenealogen Torsten G. Aminoff. Den har inneburit inte bara en finslipning utan också en komplettering på många punkter. Slutresultatet måste betygsättas högt.

I släkten Aminoffs historiografi spelar Personhistoriska samfundets föregångare Svenska autografsällskapet en viktig roll. Som nummer 3 i sällskapets skriftserie publicerade genealogen kapten Otto Bergström 1898 ett av den året förut avlidne kaptenen vid Svea livgarde Tönnes Feodor Aminoff (tab. 38 i den nu utkomna släktboken) utarbetat manuskript om släkten Aminoff. Den 1978 utgivna släktboken visar övertygande hur den genealogiska forskningen både i Sverige och i Finland gått framåt sedan slutet av 1800-talet. Talrika ofullständigheter och felaktigheter i det äldre arbetet har kunnat räckas till.

Minst gäller detta omdöme i förevarande fall om släktens historia före dess inträde i svensk tjänst. Det har på grund av källmaterialets art inte varit möjligt att underkasta de äldre släktledningarna en källhistorisk granskning. Släktboken följer adelsmarskalken Nicolas Ikonnikovs genealogier, som är tillgängliga i duplikat bl. a. i KB och riddarhusets bibliotek. De äldsta släkttabellerna, som upptar den gamla ryska bojarätten, har romersk numrering. Först med Feodor Gregorievitj Aminev († omkr. 1628) börjar den historiskt genomarbetade släktledningen med arabiskt numrerade tabeller (1–215, någon tabell utgången, men här och var dessutom några a- och b-nummer, alltså en ovanligt omfångsrik släkt).

Enligt den gamla släkttraditionen, återgiven bl. a. i SBL (1918) och Elgenstierna (1925), skulle den nyssnämnde Feodor som rysk kommandant på Ivangorod 1612 ha överlämnat denna fästning till svenskarna och själv därefter övergått i Gustaf II Adolfs tjänst. Redan 1907 hade emellertid Helge Almquist i sin bekanta doktorsavhandling *Sverige och Ryssland 1595–1611* visat upp – utan att det observerades i ovannämnda standardverk – att streltserhövitsmannen Feodor Aminev redan i februari 1609 blev svensk fånge i Narva och kort därefter tog anställning hos Karl IX. Först i den nu utgivna släktboken har häradshövding Sven Aminoff dragit fram dokumenteringen om Feodor Aminevs övergång i svensk tjänst, enligt bokens förord den mest remarkabla korrigeringen i arbetet. Sidhänvisningarna till Almquists avhandling (s. 29) borde ha kompletterats med

s. 164 ff., där Aminevs övergång 1609 utförligt skildras.

Under slutspurten med arbetet har utgivaren kunnat kartlägga en till Sverige och i någon mån USA knuten, helt ny släktgren, som bytt ut sitt adelsnamn mot andra namn och genom täta namnbyten gäckat forskningen. Vår svenske riddarhusgenealog Pontus Möller har verksamt underlättat detektivarbetet. Släktens sociala rörlighet framstår nu åskådligt på ett sätt som tidigare inte varit fallet.

Gifta kvinnliga släktmedlemmars barn medtas i första generationen. Att ta fram uppgifterna har många gånger krävt ingående arkivforskningar. Denna redovisning kartlägger än starkare släktens olika sociala anknypningar.

I motsats till 1898 års släktbok syftar förevarande arbete inte bara till en genealogisk undersökning utan också till ofta ganska utförliga biografier. Dessa har ställt stora krav på författarens och utgivarens orientering i arkiv, källpublikationer och historisk litteratur. I noter refereras till källor och litteratur men man saknar en förteckning för hela arbetet. Skrivelser och andra dokument återges inte sällan in extenso eller i utdrag. Ingående behandlas t. ex. den nyssnämnde Feodor Aminev, karolinen Berndt Johan Aminoff, som fick uppleva sällsamma och brokiga öden i tsar Peters Ryssland bl. a. i furst Reppins tjänst, och den kanske mest bekante av släktens medlemmar, gustavianen Johan Fredrik Aminoff. Biografin över Carl Mauritz Aminoff (tab. 10) hade kunnat kompletteras med en del personliga uppgifter i Daniel Tilas Anteckningar och brev från riksdagen 1765–1766 (utg. av O. Jägerskiöld, 1974), s. 153 f. (meddelat av ambassadör Sten Aminoff).

Volymen är sprängfylld av data och namn från Sverige och Finland. En svensk genealog önskar gärna att födelse-, vigsel- och dödsdata för Stockholm genomgående och inte som i släktboken bara ibland hänförs till församling. Den bekante konstnären och mineralogiprofessorn Gregori Aminoff var t. ex. född i Svea livgardes församling och gifte sig första gången i Engelbrekt och andra gången i London med anteckning i Kungsholmen, i vilken senare församling både han och hans andra hustru avled. Anmärkningsvärda är uppgifter på s. 82 (tab. 34) och 85 (tab. 36) om vigsel på S:t Eriks sjukhus och vid Bromma flygplats; hänvisningar till de församlingar, i vilka vigselanteckningarna införts, hade här varit korrekta.

Svenska ortnamn har några gånger observerats felaktigt stavade t. ex. "Hesta" och "Hångeryds" socknar s. 45, "Gryta" socknen i Östergötland s. 259 och "Rydo" gård i S:t Lars socken s. 276. Här torde det närmast vara fråga om tryckfel.

Ett par gånger (s. 36, 37) hänvisas till krigskollegiets brevsamling i KrA; referenserna åsyftar säkert kollegiets brevböcker. Axel Braunerhjelm's bekanta arbete om Livregementet till häst citeras på ett par ställen (s. 141 och 146) Livgardet till häst.

De kanske småaktiga anmärkningarna får inte förta intrycket av storslagen, oförtrötad forskning och Släktföreningen Aminoff i Finland är att lyckönska till verkets fullbordande.

Bertil Broome

Finländskt herrgårdsliv

Finländskt herrgårdsliv. En etnologisk studie över Karsby gård i Tenala ca 1800–1970, Hfors 1978, 660 s. (Folklivsstudier utg. genom Folkkultursarkivet, nr 11. Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland, nr 480. – En delupplaga i: Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk utg. av Finska Vetenskaps-Societeten, nr 121).

Detta till sitt omfång och även till sitt innehåll imponerande arbete är utarbetat av ett team specialister från olika institutioner under ledning av fil. dr Bo Lönnqvist vid Folkkultursarkivet i Helsingfors. Man skulle kunna tro att den innehållsrika volymen vore en produkt av ett påkostat forskningsprojekt, men så är inte fallet. Projekt på herrgårdslivssektorn planerades vid Folkkultursarkivet redan i mitten av 1960-talet, men i fallet Karsby förelåg en rad specialomständigheter vilka krävde ett snabbt ingripande från etnologernas sida. Arbetet har därför under det senaste decenniet genomförts fristående, s. a. s. "aus Liebe zur Kunst", vilket gör det än mer anmärkningsvärt. Här bör även Svenska Litteratursällskapet i Finland få en eloge för att det ställt medel till förfogande för tryckning av ett material som eljest måhända hade försvunnit eller "gömts" på Folkkultursarkivets hyllor.

I det inledande kapitlet tecknar Bo Lönnqvist en ingående bild av forskningsläget beträffande herrgårdar och herrgårdsliv i Finland, samt presenterar material, mål och metod för föreliggande arbete. Trots att Karsby kort i text fixeras i den finländska

herrgårdsloran saknar man dock en mer preciserad ram inom vilken man skulle återfinna gården i sitt rätta sammanhang. För en icke initierad läsare hade en översiktskarta visande herrgårdarnas utbredning i Finland samt några enkla jämförande tabeller varit på sin plats. Detta torde ganska lätt ha kunnat åstadkommas utgående från "Herrgårdar i Finland" från slutet av 1920-talet och det ett decennium yngre "Säterier och storgårdar i Finland".

Det andra kapitlet är utarbetat av Maria Bruncrona som redogör för Karsby gårds historia och befolkning. Karsby blev frälse redan under medeltiden och bland senare innehavare återfinnes medlemmar bl. a. av ätterna Tavast, Gyllenhierta, Ekestubbe, Yxkull och Taube, innan ätten Bruncrona tillträdde år 1800. Den historiska översikten förs fram t. o. m. kriget 1808–09. Framställningen kunde här, eftersom det är fråga om en rent historisk översikt, ha varit mer koncentrerad. Den frikostiga återgivningen av i och för sig intressanta dokument splittrar i viss mån texten. Den ågarlängd som finns markerad fr. o. m. Bruncrona i släkttabellerna i slutet av volymen kunde i koncentrerad form ha byggts ut bakåt.

Byggnadsskicket på Karsby beskrivs sedan med säker hand av Elias Härö från Museiverket. Därefter redogör Bo Lönnqvist ingående för levnadsstandarden under 1800-talet. Här lämnas intet åt slumpen, även om åtskilligt av dokumentåtergivningen med fördel kunde ha hänförs till bilagor. I ett kapitel med tre författare presenteras rummets inredning och funktion under 1900-talet. Marianne Schauman tecknar därefter en detaljrik bild av livsföringen under 1900-talet. På samma sätt skildrar Anna-Maria Reinilä livets och årets högtider, medan Sinikka Segerstahl på närmare hundra sidor belyser den andliga odlingen. Efter dessa omfattiga och intressanta partier binder Bo Lönnqvist samman trådarna och gör elegant en absolut nödvändig sammanfattning av finländskt herrgårdsliv under de senaste seklen.

I det inledande avsnittet fastslog Bo Lönnqvist valet av en deskriptiv redovisningsmetod inom de särskilda avsnitten. Efter att ha tagit del av arbetet enar jag mig här med Lönnqvist. Det är i detta fall helt på sin plats att i beskrivande form lägga fram allt det som finns gömt i familje-, gårds- och andra arkiv. En kraftigare systematisering hade utplånat åtminstone en del av den mängd av levandegörande detaljer som nu ryms med. Som historiker finner jag

dock den egentliga texten väl överlastad av utdrag ur källorna. Notapparaten kunde och borde betydligt kraftigare ha tagits till hjälp och i många fall även bilagor. Här kan samtidigt påtalas den frikostiga användningen av citat ur källorna i texten, ofta endast enstaka ord. Försöken att på detta sätt måla på en rätt tidsfärg är ställvis så genomskinliga att de tyvärr gör ett amatörmässigt intryck.

Arbetet "flödar över" av genealogiskt stoff. Tyvärr saknas personregister, liksom ords- och sakregister. Register utlovas visserligen i en separat volym, men nog borde åtminstone personregistret på ett eller annat sätt ha införts i huvudvolymen. Det blir ganska otydligt att arbeta med en särskild volym. Det personhistoriska materialet är nu följaktligen mycket svårtillgängligt, såvida en forskare på jakt efter en speciell individ inte ger sig tid att läsa igenom hela arbetet. — Fyra släkktabeller omfattande ätterna Bruncrona, Taube, Edelheim och Norden-skiöld är dock fogade till volymen.

De anmärkningar som ovan anförts mot arbetet Finländskt herrgårdsliv är likväl av marginell karaktär. Helhetsintrycket är positivt, förhöjt inte minst av de 424 (!) fina illustrationer som ingår i arbetet. Finländskt herrgårdsliv är att beteckna som en "rivstart" för de övriga projekt som synes vara under arbete. Författarna torde ha fått ovärderliga praktiska och metodiska erfarenheter genom denna sin insats, och vi övriga har berikats med möjligheten att få en inblick i en ofta rätt sluten och begränsad, men betydelsefull värld.

Rainer Fagerlund

Edvard Stjernström som teaterman

Kerstin Derkert, *Repertoaren på Mindre teatern under Edvard Stjernströms chefstid 1854–63*. Sthlm: Akademilitteratur, 1979, 196 s.

Studier i Stockholms teaterliv vid mitten av 1800-talet har hittills endast sällan publicerats. Forskningen är i stort sett begränsad till Georg Nordensvans brett upplagda arbete Svensk teater och svenska skådespelare från Gustav III till våra dagar, i två delar (1917–18). Det är fortfarande grundläggande för vidare studier i ämnet. Till hans verk ansluter sig Stig Torsslows Bournonvillestudier (1940) och hans korta inledning till biografien över skalden Edvard Bäckström (1947). Memoarlitteraturen är likaså begränsad och består främst av August Lind-

bergs memoarer och Ludvig Josephsons otryckta minnen.

När därför Kerstin Derkert i sin avhandling i teatervetenskap tar i tu med att skildra huvudstadens teaterliv vid denna tid, exemplifierat genom en djupstudie av Edvard Stjernström och Mindre teatern 1854–63, beträder hon ett ännu föga bearbetat forskningsfält. I inledningen anges huvudtemat: "Målet är att ge en bild av vad en teater, som vände sig till bourgeoisin och den bildade medelklassen, bjöd sin publik i början av den industriella och kapitalistiska eran, vilken ideologi repertoaren speglade". Studien är snarare en beskrivning av vad som spelades än hur det spelades. Den teatrala gestaltningen behandlas inte, enligt vad författaren själv framhåller.

Boken sönderfaller i två delar, en biografiskt inriktad som ägnas Stjernström, hans familjeförhållanden och skådespelare. Den andra delen behandlar spelplanen och repertoaren.

Stjernström föddes utom äktenskapet 1816. Några djupare efterforskningar har inte nedlagts på att avslöja föräldrarnas identitet. Derkert menar att han kan ha haft teaterpåbrå då han vid unga år skrevs in vid Kungliga teaterns balettskola, men hon lämnar inga avgörande bevis på att så var fallet. Stjernström stannade vid balettskolan till 1832 och 1833 antogs han som aktörselev vid Kungliga teatern. Detta innebar utbildning och ekonomisk trygghet. Eleverna deltog aktivt i föreställningarna — man skulle se och lära. Efter sin utbildning anställdes han vid teatern och användes både i stora romantiska roller och i unga älskarroller. Till detta kom att han enligt ett samtida vittne, den välorienterade C. V. A. Strandberg, också var en utomordentlig kuplettsångare. En alltmer tilltagande fetma hindrade honom så småningom att spela de unga älskarrollerna och hans uppträdande inskränktes alltmer. När så Kungliga teaterns finanser blev sämre och en lönereduktion var förestående lämnade Stjernström teatern och skrev kontrakt med Anders Lindeberg som samlade en skådespelartrupp till ett nytt företag.

Att starta en teater i Stockholm var vid denna tid emellertid ett vanskligt företag. Sedan 1798 rådde teatermonopol. Under vintersäsongen fick ingen utom Kungliga teatern ge offentliga föreställningar i huvudstaden. Monopolet var emellertid utsatt för stark kritik och 1841 började O. U. Torslow ge offentliga föreställningar utan efterräkningar och 1842 startade Mindre teatern

under Lindebergs ledning. Stjernström blev teatern trogen till 1850 och under dessa år utvecklades han till en av dess mest populära aktörer med förmåga att gestalta såväl karaktärsroller som komiska roller.

År 1850 organiserade Stjernström en egen teatergrupp med avsikt att etablera sig i Finland. Vid denna tidpunkt fanns nämligen ingen fast teater där. Försöket visade sig vara ett lyckokast och de tre år engagemanget varade innebar att han var i stånd att överta chefskapet på Mindre teatern 1 juli 1854. Året efter köpte han teatern.

1853 förlovade han sig med Jeanette Granberg, dotter till författaren P. A. Granberg. Hon var själv översättare och författare och förhållandet till henne och hennes syster, Louise, som sedermera blev Stjernströms tredje fru, är, vad gäller deras inflytande över val av repertoar och skådespelare, ännu inte helt klarlagt.

Under loppet av 1850-talet gjorde Stjernström uppregade studieresor, företrädesvis till Paris och Berlin. Författaren visar att dessa resor snabbt avsatte spår i repertoaren. Omsättningen av pjäser var stor och man var ständigt på jakt efter nyheter. Vad Stjernström främst upptäckte i Paris var dock den moderna franska spelstilen. En aldeles speciell förutsättning för den nya sceniska illusionismen var gasljusets installerande på teatern. Det betydde att skådespelarna kunde agera på ett friare sätt.

En annan förutsättning för denna realistiska gestaltning var den mera sammanhållna och medvetna regiteknik som infördes på Mindre teatern. Regin var föga utvecklad i samtiden — sålunda såg regissören vid Kungliga teatern det som sin huvuduppgift att närvara, ej regissera vid repetitionerna. Att ta regi ansågs under skådespelarnas värdighet.

Ett ytterligare resultat av Stjernströms studieresor var, att han lärde sig uppskatta dels den franska klassiska komedin, dels de tyska klassikerna Lessing, Goethe, Schiller m. fl.

Förhållandet mellan Kungliga teatern och Mindre teatern hade länge präglats av en fredlig och ofta inspirerande konkurrens. Detta förhållande försämrades emellertid då Kungliga teatern 1861 kom under ny regi. I början av 1860-talet gick Mindre teatern sämre och Stjernström blev alltmer benägen att sälja eller hyra ut röretaget. I sitt sökande efter nya förmågor riktade Kungliga teaterns chef Eugène von Stedingk från sitt håll blickar mot den unga och ofta entusiastiska skådespelarensamblen på Mindre

teatern. I oktober 1862 anmälde han intresse av att för kungens räkning köpa teatern och den 1 juli 1863 övergick Mindre teatern i kunglig ägo. Detta medförde att Stjernström trots erhållet löfte att återkomma till Kungliga teatern blev utan fast engagemang. Han gjorde flera långa utlandsresor med sin fru och gästspelade emellanåt på olika scener. Med hjälp av ett antal inflytelserika personer lyckades han ett decennium senare bygga upp en ny teater: Nya teatern 1875. Två år senare avled han.

I ett mindre avsnitt av boken presenteras några av de ledande skådespelarna inom teatergruppen: O. U. Torsslow, hans dotter Helfrid Kinmansson, Mary Hammarfeldt, Mauritz Pousette m. fl. Deras viktigare roller räknas upp, deras fördelar respektive begränsningar anför. Som grund för dessa kortfattade biografier ligger av nothänvisningarna att döma ett sprött källmaterial.

Huvudkapitlen beskriver spelplanen och repertoaren på Mindre teatern under Edvard Stjernströms ledning. Av totalt 205 pjäser som spelades under perioden hade 105 givits förut i Stockholm. Säsongen började vanligtvis i september och pågick fram till mitten av juni. Antalet pjäser per säsong varierade men höll sig vanligtvis till ca 35–40. Föreställningarna omfattade enligt tidens sed ofta mer än en pjäs.

Derkert har nedlagt ett omfattande arbete på att rekonstruera repertoarlistan och intäkterna vid varje föreställning. Den fullständiga redovisningen har förlagts till en bilaga. Där lämnas exakta uppgifter om vilka pjäser som spelades, vilken genre de tillhörde och hur många gånger varje stycke spelades. I regel gavs föreställning fem gånger i veckan. Lördagar var spelfria medan söndagen var den stora teaterdagen. Nya pjäser varvades med äldre. Mer än hälften av samtliga pjäser under den undersökta perioden gick mindre än tio gånger. Drygt hälften var helt nya. Somliga pjäser låg kvar på repertoaren från det ena året till det andra. Bland dessa märks lustspel av August Blanche. Författaren menar att det gemensamma för dessa återkommande stycken var att de i hög grad var bundna till vissa skådespelare.

Genomgående saknas i avhandlingen sammanfattningar och uppsummeringar. Frånsett det kortfattade slutordet finns inga egentliga diskussioner av de vunna resultaten. Och ingen genväg ges heller för den läsare som snabbt vill sätta sig in i problematiken. Innehållet i boken svarar inte helt mot titeln. Således behandlas Edvard

Stjärnströms liv före 1854 på hela 18 sidor (13–31). Typografin bidrar till oklarheten. Ibland kan det vara svårt att skilja de olika underrubrikerna från varandra.

Framställningen lider av vissa olyckliga generaliseringar. Särskilt gäller detta de delar som är ämnade att skildra den samtida historiska utvecklingen. Påståendet på s. 104 att borgarna vid mitten av 1850-talet hade konsoliderat sin ställning som ledande samhällsklass är inte välgrundat. Fortfarande bestod riksdagen vid denna tid av fyra stånd med adelen som ledande samhällsgrupp och när tvåkammarriksdagen infördes 1866 var det knappast borgarna som övertog makten utan snarare bönder och godsägare. På s. 46 påstås felaktigt att den högkonjunktur som följde i Krimkrigets spår pågick fram till 1870-talet. I själva verket drabbades såväl Sverige som det övriga Europa av en omfattande lågkonjunktur 1857. Den innebar stora påfrestningar för ekonomin och pågick ett par år.

Derkert menar (s. 41) att marskravallerna i Stockholm 1848 innebar att den liberala opinionen i Stockholm svängde över i konservativ riktning och "representationsreformen begravdes i tysthet". Författaren baserar här sin framställning på samtida memoarlitteratur och bortser från senare forskning om just dessa händelser. I själva verket lät kungen, skrämdd av opinionen, ombilda sin regering i liberal riktning i april detta år. Ett kungligt representationsförslag presenterades med stor brådska för riksdagen i maj och det förklarades vilande till nästa riksdag.¹

Resultatet av Kerstin Derkerts forskning har blivit en förtjänstfull biografi över Edvard Stjärnström och den gedigen inventering av de pjäser som uppfördes på Mindre teatern under hans chefstid. Dragkampen mellan Mindre teatern och Kungliga teatern är väl framhävd och likaså får läsaren en god uppfattning vad gäller de nya idéer som Stjärnström tillförde teaterkonsten. Uppslaget att sätta in pjäserna och hela teaterväsendet i ett större historiskt sammanhang har inte riktigt fullföljts. En viss brist på

precision är märkbar i materialhanteringen. Men boken ger ändå en god inblick i 1850-talets teatermiljö.

Tomas Lidman

Arkitekt och mångfrestare

Bo Grandien, *Drömmen om renässansen. Fredrik Wilhelm Scholander som arkitekt och mångfrestare*. Sthlm 1979 (Nordiska museets handlingar, 93), 514 s.

Journalisten och konstvetaren Bo Grandien har nu några år efter den digra avhandlingen om lundaprofessorn Carl Georg Brunius (rec. i PHT 1974, s. 135–36) publicerat ett lika omfattande arbete om arkitekten Fredrik Wilhelm Scholander (1816–81), Brunius mångårig antagonist. Författaren låter därmed dessa bilda ett motsatspar som framhävs i boktitlarna "Drömmen om medeltiden" kontra "Drömmen om renässansen". Bokens tema gäller renässansens allomfattande personlighet som konstnärsideal och renässansens arkitekturideal. Men syftet med boken sträcker sig utöver denna problematik och författaren söker behandla hela bredden i Scholanders levnadsöde och verksamhet.

Scholander är utan tvekan ett lämpligt ämne för en monografi, och då inte bara som märklig yrkesman utan också som central person i en kulturkrets. Han hör till dem som såväl under sin livstid som långt efter sin död fascinerat andra människor, som husritare, kulturpersonlighet och mångkonstnär. Att vara arkitekturprofessor och sekreterare i konstakademien, intendent vid överintendentensämbetet, slottsarkitekt hos Karl XV och privatpraktiserande arkitekt är i hans fall bara några verksamheter vid sidan av andra – akvarellmålares, diktarens och samlarens. Som arkitekt är han kanske främst känd som upphovsman till några framträdande byggnadsverk i Stockholm: Synagogan, Gamla Tekniska högskolan vid Drottninggatan, Ulriksdals slottskapell samt interiörer i Stockholms slott.

Boken börjar med att behandla Scholander som person och tar avstamp i hans ungdom, i studierna i Stockholm och studieresorna till Paris och Italien. Arkitektutbildningen och dess omorganisation på 1870-talet ägnas ett kapitel i samband med den för Scholander obehagliga byggnadsfrågan om Nationalmuseum. Därpå följer åttio sidor om Scholanders privatliv och hans

¹ För dessa uppgifter se exempelvis *Olle Gasslander*, J. A. Gripenstedt. Statsman och företagare (1949) eller *Berit Borell*, De svenska liberallerna och representationsfrågan på 1840-talet (1948). Jämför även *Staffan Förhammar*, Reformvilja eller riksdagstaktik? (1975) och nu senast *Tomas Lidman*, Adlig partipolitik vid 1800-talets mitt (1979) och *János Perényi*, Revolutionsuppfattningens anatomi (1979).

många intressen vid sidan om arkitektverksamheten. Återstoden av boken handlar om byggnaderna, restaureringar och slottsinsredningar, hans ställningstaganden i samband med restaureringarna av Lunds och Uppsala domkyrkor samt om synagogan i Stockholm, som behandlas i eget kapitel. I slutorden sammanfattar Grandien Scholanders kultursyn och tar upp beröringspunkter med den samtida tyske arkitekten Gottfried Semper.

Mycket har skrivits om Scholander alltsedan Carl Rupert Nybloms biografi kom ut 1899. Och i synnerhet när det gäller Scholanders person, hans mångsidighet och centrala ställning i Stockholms kulturliv har Grandien haft ett rikt material att ösa ur. I dessa avsnitt ligger kanske också bokens främsta styrka. Med inlevelse skildras konstnärsgруппerna kring Karl XV och konstakademien samt inte minst professorsfamiljen själv. Vi möter här konstnärer som Edward Bergh, J. C. Boklund och J. F. Höckert och kulturpersoner som Fritz von Dardel och Per Arvid Sæve. Den sistnämnde figurerar framför allt som mottagare av det mycket stora antal brev som finns bevarade i Scholanderarkivet i Kungl. biblioteket.

Scholanderarkivet utgör som helhet den främsta källan när det gäller den personhistoriska sidan av Scholanders verksamhet, och förutom brev rymmer detta en rad personliga akter, räkenskaper, arvskifteshandlingar, inventarieförteckningar etc. I arkivet finns också minnesanteckningar av Scholanders dotter Maria Hedlund.

En framträdande plats i boken intar släktkretsen kring Fredrik Wilhelm Scholander. Släkten härstammar från bonden Torkel Nilsson i Färlöv (död 1710), vars sonson med samma namn blev borgare i Landskrona och kallade sig Scholander. Dennes son Nils Matthias hade i sitt äktenskap med Elisabeth Brusewitz sonen Georg Fredrik, som i sin tur var Fredrik Wilhelm far. Denne var postkamrer och lämnade vid sin tidiga död 1825 hustrun Catharina Rebecka Nyström ensam med flera oförsörjda barn. Änkan hade ett starkt stöd i sin bror Per Axel Nyström, stadsarkitekt i Stockholm och professor vid konstakademien, som också medverkade till att systersonen Fredrik Wilhelm kom att välja arkitektyrket. Relationerna till släkten Nyström stärktes ytterligare när Fredrik Wilhelm 1851 gifte sig med Axel Nyströms dotter Carin.

En nutida medlem av denna familj, fru

Marianne Nyström, har ägnat sig åt detaljerade forskningar i släktens historia och inkommit till redaktionen för PHT med en del punkter, där hon menar att Grandien använt arkivmaterialet alltför lättvändigt. Grandien understryker t.ex. att Scholanders akvarellmaleri inbringade stora årsinkomster, som möjliggjorde utrikes resor och att han kunde låna ut stora summor. Här har författaren förbigått det förhållandet att Scholanders hustru ärvde betydande belopp 1863, vilket utan tvekan hör samman med den förbättrade ekonomin vid denna tid. Likaså ställer sig Marianne Nyström kritisk till att Grandien använt Maria Hedlunds sent nedtecknade minnen som källa till att Scholander och hans svärfar skulle ha skilts i osämja – ett påstående som inte kan beläggas av andra källor.

Någon kritisk granskning av Scholanders person och verksamhet är Bo Grandiens bok inte, och den ger knappast några nya nyanser i den litet utslätade och sympatiska bild av Scholander som man får i andra sammanhang. Men den är en välkommen och nyttig sammanställning av ett stort och disparat material. Och med sitt fascinerande föremål och sin lättlästa och välformulerade prosa representerar boken utan tvekan personhistoria på hög nivå.

Fredric Bedoire

Arbetarrörelsens historia

Arbetarrörelsen växte fram som en reaktion mot den tidiga industrialismens svåra missförhållanden. I Sverige skilde den sig från andra folkrörelser genom sin tydligare klasskaraktär, sina krav på en genomgripande samhällsomdaning, och sin målmedvetna strävan till politisk makt. Arbetarrörelsen blev med sina två grenar, fackföreningsrörelsen och det socialdemokratiska partiet, på kort tid en dominerande faktor i Sveriges utveckling från fattigdom till välfärdsstat.

Arbetarrörelsens historia är därför en angelägenhet inte bara för anhängare och motståndare, utan också för historiker, statsvetare, sociologer, och alla med intresse för den svenska samhällsutvecklingen. Rörelsens historia dokumenteras i centrala, lokala och enskilda arkiv; i broschyrer, pamfletter och översikter av de mest skilda slag; i dagspress och fackliga tidskrifter; i levande människors minnen.

De frågor som ställs kan variera från en arbetarfamiljs eller agitators öden till strate-

giska beslut på en partikongress; från grundandet av en arbetarkommun till socialiseringsdebattens skiftningar, etc. Frågeställningarna är många och på skilda abstraktionsnivåer, materialet är rikt, och forskningen i många frågor nyss påbörjad. Avgränsade problem har behandlats, liksom övergripande frågor av typ "den socialdemokratiska idéutvecklingen".

I det senare fallet har Herbert Tingstens bok stått som ett standardverk. Men genom dess självvalda begränsning till det intellektuella kommer där socialdemokratis karaktär av intresse- och kamporganisation i någon mån i skymundan. Tingstens bok stannar också vid tiden för andra världskriget, dvs. för nu fyrtio år sedan.

Först med Yvonne Hirdmans *Vi bygger landet. Den svenska arbetarrörelsens historia från Per Götrek till Olof Palme* (Solna: Pogo Press, 1979, 484 s.) görs ett allvarligt menat försök att ge ett samlat perspektiv på arbetarrörelsens historia. Det är ett perspektiv med både idémässiga, sociala, ekonomiska och politiska element.

Hirdman redovisar i ett sympatiskt förord historikens syfte och begränsningar. I centrum står "de stora, politiska och fackliga avgörande händelserna som utgör de dramatiska inslagen i arbetarrörelsens långa historia". Tiden medgav inte egen grundforskning. Materialrikedomen, särskilt för tiden efter 1920, nödvändiggjorde en viss koncentration till centrala partiinstanser som partistyreelse och -kongress, riksdagsgrupp och regering.

Framställningen fick inte bli ett politiskt inlägg om hur historien borde ha sett ut; inte heller en krönika där händelser och årtal staplats. Anekdoter och pionjärporträtt fick i stor utsträckning stryka på foten, det gällde den kollektiva historien snarare än de politiska ledarnas. Utrymmet räckte inte till för samtliga de organisationer som kan räknas till arbetarrörelsen i vidaste mening.

Dessa begränsningar kan förefalla självklara. Svårigheten att följa dem inses emellertid lätt. En historiker är redan förtrogen med vissa sidor av utvecklingen, eller kommer att fästa sig vid vissa sidor mer än vid andra. Hon/han har med stor sannolikhet redan vissa preferenser – kanske ideologiska – som får den ena eller andra perioden, aspekten, fraktionen eller gestalten att framstå i ett särskilt (positivt eller negativt) skimmer. Detta styr troligen i någon utsträckning både val och behandling av material för framställningen.

Men Hirdman undviker med få undantag de fallgropar som hon inledningsvis kartlagt. Den grundläggande sympati för socialistiska värderingar som genomsyrar framställningen har inte uteslutit, utan kanske snarare varit en förutsättning för ett på en gång balanserat och engagerat framställningssätt.

Av en arbetarrörelsens historiker kan man kräva koncentration på väsentligheter, respekt för källorna, och en viss grad av sympati för sitt föremål. Yvonne Hirdman fyller sådana anspråk. Hon är historiker, med en avhandling om det svenska kommunistiska partiets agerande under andra världskriget och en historik över Allmänna BB bakom sig. Hon har medverkat i Svensk Historisk Bibliografi. Hon är vidare sondotter till ABF:s legendariske studierektor Gunnar Hirdman.

Det är en bakgrund som gynnar både saktighet och engagemang. Hennes bok präglas av tankereda men också av uppslagsrikedom och värme. Greppet om det omfattande materialet är säkert. Med ledning av litteraturförteckningen kan läsaren gå in på delproblem (t. ex. frågor om kvinnornas roll, storstrejken, revolutionsåret 1917, kultursynen, planhushållningsdebatten, brytningar mellan vänster och ultravänster) för att kontrollera tillförlitligheten. Avsaknaden av notapparat, naturlig i en översikt av denna typ, kan dock föranleda diskussioner om bokens användning på akademisk nivå.

"Vi bygger landet" täcker en mycket lång period – från den tidiga industrialismen med dess utopistiska och liberala motrörelser, till dagens realistiska och regeringsinriktade massparti. Hirdman tar upp en mängd olikartade, ofta synnerligen komplexa problemställningar. Det gör att hon nödvändigtvis måste endels utesluta, endels förenkla. – Men svepande generaliseringar är ändå sällsynta.

Inom den översiktliga ramen finns, trots författarens reservationer, utrymme för närbilder av kritiska skeden, och av dramatiska och ibland kostliga episoder. Det är naturligt om läsaren ibland önskar en mer ingående analys. Det gäller t. ex. kapitlet "I revolutionstider", om 1917–18. Där sägs, att om det socialdemokratiska partiet hade ställt sig bakom ett manifest i november 1918 som krävde den socialistiska republiken, "något som stred helt mot hela partiets och rörelsens historia", så kunde resultatet "förmodligen" bara ha blivit ett: inbördeskrig.

Men på nästa sida citeras ett brev från

Ernst Wigforss i december 1918, där han tydligt hävdar, att partiledningens taktik var ett medvetet bedrägeri. Han gör gällande, att det hade varit möjligt att gå längre (dvs. längre än att endast utnyttja opinionen som en hävstång för de reformistiska kraven på allmän rösträtt och 8-timmars arbetsdag). Och för egen del ville han uppenbart gå längre – hur långt är ovisst, men så sent som i slutet av 1960-talet luftade han i en TV-intervju sin besvikelse över partiledningens försiktighet under den kritiska tiden. – Detta är ingen avgörande invändning mot Hirdmans tolkning. Men det kan åtminstone visa att det inom partiet fanns påtagliga stämningar för en mer revolutionär linje än den som kom att följäs.

Personhistorikern har inte så mycket att hämta ur "Vi bygger landet", helt naturligt med tanke på dess inriktning på det kollektiva. Begreppet "arbetarhövding" är med rätta på avskrivning. De avslutande, plikt-skyldiga biografierna – omfattande 170 män och 21 kvinnor – är mycket knapphändiga, och ger föga vägledning vare sig i fråga om personligheterna eller deras historiska roll. Dessa biografier borde kanske ha kompletterats med litteraturhänvisningar. – Bildmaterialet och typografin är ypperliga, däremot inte korrekturläsningen.

Erik Carlquist

Från Älghult till Chicago

I en grupp av småländska emigranter som 1853 lämnade Sverige befann sig en ung präst, vars öde skulle bli av stor betydelse för den svensk-lutherska kyrkan i Amerika. Han har nu blivit föremål för en levnadsteckning av den flitige historieprofessorn – numera emeritus – vid Wichita State University, Kansas, Emory Lindquist, som härmed ägnat den fjärde svenske immigranten en biografi: *Shepherd of an Immigrant people. The story of Erland Carlsson*, utgiven av Augustana Historical Society som nr 26 i dess serie (Rock Island, Ill. 1978, 236 s.).

Erland Carlsson föddes år 1822 i en fattig lantbrukarfamilj i Älghult i Småland. Med disciplin och materiella försakelser kämpade han sig fram både till studentexamen och examen i teologi vid Lunds universitet.

År 1849 prästvigdes Carlsson i Växjö domkyrka. Hans första tjänst var som brukspredikant i Lessebo; därefter tjänstgjorde han en kort tid vid domkyrkoförsamlingen. Han hade redan tidigare ådragit sig

det högkyrkliga prästerskapets ovilja på grund av sin förmenta fanatism. Nu råkade han i konflikt med C. I. Heurlin, som 1847 hade efterträtt Esaias Tegnér på biskopsstolen i Växjö. Orsaken var att Erland Carlsson, trots allvarliga varningar, fortsatt att leda läsare-andakter i Karl Olof Rosenius', Peter Wieselgrens och Peter Fjellstedts nyevangeliska anda. I januari 1853 utnämndes han till komminister i Härlöv och Öjaby församling. Några veckor efter utnämningen kom emellertid kallelsen till Amerika.

Redan på 1840-talet hade en liten grupp svenskar tillsammans med några norska immigranter försökt bilda en skandinavisk församling i Chicago, men först efter ankomsten av Lars Paul Esbjörn från Gästrikland (1849) och Tuve Nilsson Hasselquist från Skåne (1852) organiserades med deras medverkan den svenska Immanuelförsamlingen i Chicago på nyåret 1853. Dessa båda hade redan bildat egna församlingar, Esbjörn i Andover, och Hasselquist i Galesburg. Den nya församlingen saknade präst. En skrivelse avsändes till Peter Fjellstedt med anhållan om hjälp att finna en lämplig pastor. Budet förmedlades till Erland Carlsson.

Emigrationstillstånd och övriga förberedelser ordnades snabbt. Tillsammans med 146 andra emigranter från Kronobergs län avreste han från Kalmar den 3 juni och togs på järnvägsstationen i Chicago den 23 augusti 1853 av medlemmar av Immanuelförsamlingen. En grupp medresenärer hade valt att fortsätta direkt till Chisago Lake i Minnesota. Carlsson hjälpte dem att med hästkärror och kanalbåt nå bestämmelseorten. Den svenska lutherska församlingen i Chisago Lake, som Erland Carlsson senare grundade, upptar på sin medlemslista namnen på dem som ankom 1853 från Långasjö, Älghult . . . Algutsboda och Ljuder. Det var just dessa emigrantöden som inspirerade Vilhelm Moberg till utvandrarromanen.

Erland Carlssons orubbliga barnatro var av allt att döma en tillgång både för honom och för hans församling, som vid hans ankomst endast räknade 36 medlemmar. Men nya immigranter strömmade till, ofta sjuka, hjälplösa och utfattiga. Carlsson var en outtröttlig hjälpare: mötte vid järnvägsstationen, ordnade tak över huvudet, drog själv nykomlingarnas bagage på kärror, skrev deras brev och gav råd i praktiska och juridiska angelägenheter och ordnade dess- emellan gudstjänster och bönenöten.

Han tog genast itu med att redigera en

rådgivare för emigranter, "Några råd och underrättelser för utvandrare till Amerikas Förenta Stater", som skickades över till Sverige, där den publicerades 1854 både i tidningar och som separat häfte. Den innehöll allehanda goda praktiska råd men varnade också för irrläror och svindlare.

Under 1860-talets lopp ökade den svenska immigrationen dramatiskt. Carlsson skrev till Peter Wieselgren: "Det är ett Guds under att vi inte kollapsar eller att församlingarna härute inte bryts sönder av denna väldiga flod av immigranter. 30 000 svenskar har kommit till Chicago under det sista året . . .". 1854 drabbades Chicago av en svår koleraepidemi. Carlsson uppskattade att 2/3 av de svenska immigranterna under 1854 dog i kolera.

Överanstängning och upprepade återfall i kolera tärde på hans hälsa, som förblev bräcklig under långa perioder av hans liv. "Det är inte långt mellan broder Carlsson och döden", skrev Hasselquist hem till Sverige 1867. Men gudstron gav honom krafter till en intensiv aktivitet. Han utarbetade genast en konstitution för Immanuelsförsamlingen, där den augsburgska bekännelsen och församlingens lutherska karaktär starkt betonades, i någon mån med udden riktad mot den episkopala kyrkan, som under sin ledare Gustaf Unonius bedrev "immigrantfiske" bland svenskarna. Konstitutionen antogs i januari 1854 och blev ett mönster för andra församlingar och även avgörande för utformningen av den svensk-amerikanska kyrkans församlingsförfattning.

Även mellan de lutherska bröderna uppstod en meningsskiljaktighet. Bruket att använda den svenska prästkappan och snibbkragen kritiserades av andra samsamfundetsmedlemmar såsom papistiskt och vidskepligt. Esbjörn och Hasselquist lade av prästdräkten medan Carlsson framhållade under flera år. Tvisten ebbade småningom ut och man enades om en kompromiss: att endast behålla kragen.

En första församlingskyrka inköptes genom Carlssons försorg 1854. Den blev dock snart för liten. En ny kyrka uppfördes och stod färdig 1869, men förstördes i den stora branden som drabbade Chicago 1871. Av församlingens 340 familjer miste 320 sina hem och alla sina ägodelar. Pastor Carlssons egen bostad undgick dock katastrofen. En insamling till en ny kyrka sattes genast igång. Carlsson reste omkring till de tyska och amerikanska grannförsamlingarna och begav sig 1873 till Sverige för att samla in

medel till kyrkobygget. Han mottogs även av kung Oscar II. År 1875 kunde den nya kyrkan invigas.

Erland Carlsson var också pionjär på undervisningens område. Han inrättade genast efter sin ankomst en församlingskola med den unge studenten Eric Norelius som lärare. Språkkunskaper uppmuntrades — Carlsson som hade besvär med det engelska uttalet, insåg tidigt att svenskan på lång sikt skulle försvinna och ersättas av engelskan, och han motsatte sig aldrig denna form av amerikanisering. Även musikundervisning infördes vilket enligt författaren är orsak till att man ännu i dag ofta har piano eller orgel i svensk-amerikanska hem i Chicago.

Betydelsen av att förse immigranterna med lämplig, dvs. moralisk litteratur på svenska insåg den nye församlingsprästen snart. Vid ett synodmöte i oktober 1853 hade tanken på att starta en svensk tidning diskuterats. Carlsson var en ivrig tillskyndare. Syftet var dels att publicera nyheter från Sverige, dels också att motverka omoraliska och icke-kyrkliga publikationer. Den 3 januari 1855 utkom första numret av tidningen *Hemlandet, det gamla och det nya*. Hasselquist blev dess förste redaktör men utgivningen övertogs 1858 av det på Carlssons initiativ nybildade "Swedish Lutheran Publication Society" i Chicago. Detta sällskap drev en förlags- och bokhandelsverksamhet som Carlsson var den ledande kraften i. Där utgavs även katekesen, kyrkohandboken, *Hemlandssånger* samt den Thomander-Wieselgrenska psalmboken, som ansågs mera i samklang med läsare-traditionen och som slog ut Wallins "rationalistiska" psalmbok i de svensk-lutherska församlingarna i Amerika. *Hemlandet* fick stor spridning bland svenskarna och utkom ända till 1914, då den uppgick i den liberalare och mindre kyrkliga *Den Svenska Amerikanaren*. För att bekosta det svensk-lutherska sällskapets tryckeri- och bokhandelsverksamhet värdjade man om bistånd i Sverige och lyckades tiggas ihop en imponerande summa: 10 486 dollars samt 500 volymer ur kungens eget bibliotek.

Vid sidan av det egna församlingsarbetet medverkade Carlsson till bildandet av nya församlingar runt om i Minnesota och Illinois samt även i New York, där man lyckades engagera John Ericsson att ekonomiskt stödja den nya Gustavus Adolphus-kyrkan. Missionen bland indianerna var Erland Carlsson även intresserad av.

Som ett gemensamt organ för de tyska, norska och amerikanska lutherska försam-

lingarna hade i september 1851 Norra Illinois-synoden bildats. De svenska prästerna anslöt sig till detta samfund men ansåg redan från början att synodens konstitution allför vagt betonade den augsburgska be-kännelsens centrala roll. Synodens splittring i konferenser och den konfessionella oenighet som uppstod mellan amerikaner och tyskar å ena sidan, skandinaverna å den andra, blev småningom orsaken till bildandet år 1860 av ett nytt kyrkosamfund för de svenska (de första åren även de norska) lutherska församlingarna: Augustanasynoden. Dess tillkomst betydde en självständighetsdemonstration av svenskheten och i förlängningen en vakt hållning kring det svenska kulturarvet med verkningar för framtida generationer. Synodens första stora uppgift blev att upprätta ett prästseminarium för att råda bot på prästbristen samt att skapa ett seminarium för skollärare. Seminariets namn blev Augustana College and Theological Seminary. L. P. Esbjörn blev dess förste professor, T. N. Hasselquist dess förste president men Erland Carlsson var idégivaren och organisatören.

Under åtskilliga år fungerade Carlsson även som synodens president och arbetade närmast som ett slags verkställande direktör i och med att synodens ekonomi förstärktes och dess verksamhetsområde vidgades. För att minska sin arbetsbörda lämnade han Immanuelsförsamlingen i Chicago 1875. Medlemstalet hade under hans tid som församlingspräst vuxit till över tvåtusen. Han övertog församlingen i Andover där han stannade till 1887. Då slog han sig ner i Rock Island för att helt ägna sina krafter åt Augustanasynoden. Bland annat ansvarade han för seminariets stora nybyggnad som invigdes 1889. Han kunde på gamla dagar köpa sig en lantegendom utanför Lindsborg i Kansas, där han framlevde sina sista år. 1892 utnämndes han till teol. doktor vid Augustana College and Theological Seminary. Han avled i Chicago 1893.

Sedan 1855 var han gift med Eva Charlotta Andersson, född i Timmele i Bohuslän. Hon hade emigrerat med sina föräldrar 1851. Av Carlssons fyra barn som nådde vuxen ålder gjorde sig dottern Emmy Evald bemärkt genom sitt ivriga engagemang inom kvinnorörelsen och sitt ordförandeskap under fyra decennier i Women's Missionary Society of the Augustana Synod. Hon fungerade även under ett trettioårigt år som utgivare av dess tidning Missions Tidning.

I motsats till Hasselquist, som tog bestämmt parti för Abraham Lincoln och sla-

varnas frigörelse, tycks Carlsson aldrig ha engagerat sig i sitt nya hemlands politik eller tagit avstånd från slavväsendet. En skandinavisk resolution till stöd för nordstaternas sak antogs i april 1861 men Erland Carlsson fanns ej bland undertecknarna.

På senare år beredde de nya immigrant-skarorna Carlsson besvikelse. Han saknade de tidiga immigranternas offervilja och ödmjukhet i anden, han fann nykomlingarna sturska och högmodiga. Han tyckte tidens anda präglades av "libertinism" och varnade för "anarkism, socialism och den farliga och ödesdigra oron bland arbetarna" samt även för "organisationer som vill bestämna över arbetets villkor" – kanske ett tecken på hans egen begynnande amerikansering.

Lindquists skildring av Erland Carlssons levnadsbana har ett skimmer av helgonlegend. Läsaren förstår att författaren mera för balansens skull kände sig manad att även ägna ett kapitel åt den kritik som Carlsson blev utsatt för. Beskyllningar för maktfullkomlighet och dominans, för hans sätt att varva sina predikningar med hotelser och gråtattacker samt för den anda av trångbröstad intolerans som påstods prägla prästutbildningen vid Augustana under Carlssons ledarskap kunde förekomma i tidningar i Sverige men gav eko även i svensk-amerikansk press, främst då i *Den Svenska Amerikanaren*. Även Carlssons goda ekonomiska sinne, som kom såväl Immanuelsförsamlingen som Augustana-seminariet till godo och tydligen inte lämnade honom själv lottlös, blev utsatt för kritik.

Den sockervadd av from förträfflighet som Lindquists bild av Erland Carlsson förmedlar förtar dock inte intrycket av en betydande personlighet. Hans mångåriga nära vän Eric Norelius beskriver honom med följande ord: "Erland Carlsson var varken poet eller filosof. Till sin natur var han inte benägen för spekulation. Han var genom-sund och praktisk till sin läggning." Det var med dessa egenskaper som den småländske läsarprästen gjorde sin insats i det svensk-amerikanska kyrkosamfundet.

Erland Carlsson har i SBL 7 (1927) ägnats en utförlig artikel av Bertil Boëthius. Han har inte efterlämnat några minnesanteckningar och endast två av hans predikningar finns i tryck.

Lindquists bok är försedd med omsorgsfullt utarbetade noter till varje kapitel. Carlssons "Råd till svenska utvandrare" i engelsk översättning har bifogats och boken avslutas med en bibliografi och ett index.

Ingrid Bergom-Larsson

Oscarisk prelat

Biskop Knut Henning Gezelius von Schéele (1838–1920) hör förvisso numera inte till de mest namnkunniga bland svenska kyrkomän kring sekelskiftet. I samtiden var han känd främst genom sina representativa talanger vid högtider och konferenser inom- och utomlands och sin svassande välta- lighet, som icke saknar likheter med den beundrade Oscar II:s; Schéele var brin- nande rojalist och patriot. En ganska devot minnesteckning över honom av J. Norrby har funnits sedan 1925. Sten Hidal, exe- getikdocent i Lund, har såsom präst i Vis- by, där Schéele var biskop från 1885, kom- mit att intressera sig för honom och dragit fram en mängd nytt källmaterial till en mera samlad framställning av Schéeles verksam- het: *K. G. Gez. von Schéele, prelat, pil- grim, politiker* (Barry Press förlag, Visby 1977, 147 s.). Det har delvis använts mycket knapphändigt, men boken har en stor för- tjänst i en kritisk, vänligt kritisk inställning till sitt föremål.

På Schéeles fäderne fanns mest brukspat- roner, ämbetsmän och militärer; fadern var dock präst i Småland, synbarligen av stramt aristokratisk typ. Modern hette Gezelius, ättling av de berömda stormaktstida bisko- parna. Sonens levnadsbana verkar på något sätt självklar. Den akademiska karriären i Uppsala fortgick tydligen utan något egent- ligt vetenskapligt engagemang. Likafullt blev han 1877 den förste professorn i teolo- giska prenotationer och teologisk encyklo- pedi, som ämnet då hette, ett slags teolo- giskt varjehanda, som först med Söderblom blev fast förankrat i religionshistorien, för vilken Schéele saknade intresse. Han skrev vidlyftiga teologiska verk, men som Hidal påpekar är de mest apologetiska, med ett slags uppkok på Geijers personlig- hetsfilosofi, och snart blev de stendöda. Apologet var han också som elegant och snart vida känd populär föreläsare. Nog var siktet inställt på en biskopsstol, men längre än till Visby stift kom han aldrig.

Som biskop var han flitig visitorator och omhuldade särskilt landsbygdens skola. Mot frikyrkorna var han skarp, ehuru med åren något mildare, och deklarerade med sin häftigt antikatomiska uppfattning den egendomliga tesen, att "separatism är kato- licism" i förklädd form. Biskopen i Visby är ju också stadens kyrkoherde, och som så- dan kom Schéele i en del svåra konflikter, oförmögen som han var, säger förf., att skil- ja på huvudsak och bisak, ibland med tycke

av rättshaveri. Motstånd tålde han inte gär- na, medan han vid rent representativa fram- trädanden kunde fira stora triumfer. I kyrko- och biskopsmöten spelade han ingen större roll, men så dominerades de också, som förf. påpekar, först av A. N. Sundberg och sedan av Gottfrid Billing. Den sist- nämnde hade ju också där och i riksdags- politiken det kompromissens mästerskap som Schéele saknade. Allmänt ansågs Schéele höra till de kyrkligt liberala, ordade gärna om "utveckling" och "framsteg". Notabelt är ett yttrande 1902, att sambandet mellan kyrkan – som han betraktade som trossam- fund – och staten inte under alla förhållan- den vore något önskvärt. Men det var han inte ensam om, och det fördes faktiskt i seklets början en statskyrkodebatt som kan erinra om den nutida.

Schéele företrädde 1900–11 Visby stad i riksdagen och underhöll gärna kammaren med diffusa utläggningar om det svenska folklynnat, ett favorittema även i hans skrifter. Allmän rösträtt var han med på, men den proportionella metoden ansåg han strida mot det skandinaviska kynnet. Även politiskt räknades han som liberal, men det var en mycket moderat liberalism, utan ef- fekt. Som förf. framhåller var hans politiska tankar alltför oklara, och det var "i längden omöjligt att bygga ett politiskt program på föreställningar om den germanska folkstam- men, det svenska folklynnat och en ständigt lika odefinierad 'utveckling'".

Schéele var en flitig konferensman, och som internationell sådan utgörs han i viss mån en ny typ av kyrkoman för Sveriges del, men där stannade insatserna mest vid det representativa och omätligt välta- ligen. Utomlands reste han gärna och fick då ofta företräda svenska kyrkan (därav boktitelns något missvisande allitterationsord: "pil- grim"). Därtill bidrog att Visby lilla stift gav honom tid, att han var representativ med stor språkkunskap och att han hade gott om pengar. Tre gånger kom han till USA och Augustanasynoden, där hans talekonst, reli- giös och patriotisk, blommade för fullt vid allsköns fester bland svenskättlingarna. Om den första resan, 1893, till firande av Upp- sala mötes jubileum, utgav han en bok, och "vid läsningen av detta arbete", säger förf., "inställer sig lätt en känsla av övermått- nad" . . . "boken framstår som en besyn- nerlig kombination av postilla och rese- skildring". – Viktigast för honom själv var en resa till Jerusalem 1898, i kölvattnet av kejsar Wilhelm II, som invigde en tysk evangelisk kyrka där och som den tysk-

orienterade Schéele omåttligt beundrade. Resan gav honom impuls till att bilda Svenska Jerusalem-föreningen 1900, hans mest bestående insats.

Schéeles taleflöde i alla väder ger helhetsintrycket av honom i denna sakrika biografi. Så säger också Gottfrid Billing i sina Levnadsminnen (I, s. 155), att han tror sig "aldrig ha träffat någon människa, som har så lätt för att tala. Det kan ej komma i fråga, att han nånsin skulle staka sig på ett ord och hans ord och satsar foga sig mjukt och oljigt tillsammans". Men ordsvallet kan i viss mån skyllas en ögonåkomma från tidig ungdom, som kom honom att alltför mycket lita till muntlig improvisation. För övrigt kan sägas, att han utan att ha haft någon självständig betydelse är på flera sätt ytterst tidstypisk, och han påminner även till det yttre om sin älskade kung Oscar.

Hidal använder oriktigt uttrycket biskop av Visby i st. f. i Visby; biskop av en stifts-ort är en form som inte har gällt i Sverige efter den katolska tiden med dess världsliga biskopsmakt. Personregistret är tyvärr "selektivt", och så tycks också bibliografien vara.

Henrik Sandblad

Elin Wägner

Ulla Isaksson & Erik Hjalmar Linder, *Elin Wägner 1882–1922. Amazon med två bröst*. Sthlm: Bonnier, 1977, 320 s., personreg.

I skildringen av författare och konstnärer når den biografiska framställningskonsten sina bästa resultat. Personligt temperament, andlig och materiell miljö, positiva och negativa upplevelser och erfarenheter – allt samverkar till livsinsatsen, till den konstnärliga produktionen. Makarna Ulla Isakssons och Erik Hjalmar Linders Elin Wägner-monografi är ett utomordentligt exempel på hur långt man kan nå i människo-skildring under särskilt gynnsamma omständigheter. Den kända journalisten Barbro Alving ("Bang") samlade under 18 år Wägner-material: tidningsurklipp, artiklar, brev- och "arbetsboks"-avskrifter och originaldokument, gjorde främst under 1950-talet en rad intervjuer med nu avlidna personer och sammanställde systematiska årsöversikter med notiser för varje månad. Allt detta ställde Bang till författarnas disposition, eftersom hon inte själv ansåg sig orka skriva den drömda Wägner-biografien. Till omdömesgilla, kunniga traditionsbärare

hörde Elin Wagners kusin Lisa Ekedahl och Elins make under drygt tio år, John Landquist.

Vid en presentation av boken för Sällskapet Nya Idun december 1977 ställde Ulla Isaksson frågan: Hur finkänslig skall man vara? Elin Wägner själv sparade mycket material men förstörde en del. Hon hade ett stridbart och olyckligt liv. Hon både ville och ville inte släppa till sig själv. Ur romanerna "Genomskådad" och "Hemlighetsfull" kan mycket självbiografiskt stoff hämtas, och citat ur dem står ofta som deviser över biografiens olika avsnitt. Titlarnas motsatspar säger mycket. Utan "indiskretionerna" skulle det vara omöjligt att förstå t.ex. ett återkommande motiv som det döda barnet.

Som Ulla Isaksson påpekade levde Elin Wägner hett men registrerade kyligt, och det finns anledning tro, att hon skulle varit road av en bok om sitt liv och verk. Man bör tillägga: i synnerhet när resultatet som här blivit fullt av inlevelse och kunskap.

Hade den begåvade, känsliga flickan Elin fått uppleva en harmonisk barndom och tidigt hamnat i ett lyckligt äktenskap, hade troligen svensk journalistik, kvinnoaksrörelse och litteratur varit betydligt fattigare. Hon hade skäl till personlig indignation. Den fördjupades till en solidaritet och ett systemskap med förtryckta, kämpande kvinnor i allmänhet. Elin blev moderlös vid tre års ålder och fick dålig kontakt med sin konventionella styvmor. Fadern, filosofifidocenten och rektorn Sven Wägner förstod sig inte på Elins begåvning. När hon redan i nioårsåldern ville skriva dramer, påpekade fadern: "en flicka borde lära sig stoppa strumpor innan hon började skriva pjäser". Hon var i stort sett road av skolgången men fick i en känslig ålder byta från uppskattande lärare och kamrater i Nyköping till en ny miljö i Helsingborg. Hon gick inte ut den åttaklassiga flickskolan där utan slutade efter sjunde klass; hon ansåg sig inte ha mer att lära i denna skola. Hon hävdade sig emellertid också där genom att ge ut en skoltidning med huvudsakligen egna bidrag.

Efter några månader vid en handelsskola sändes Elin till moderns hemtrakt i Småland för konfirmationsundervisning av morbrodern Alfred Ekedahl, som blivit kyrkoherde i Berg, grannsocken till morfaderns pastorat Tolg. Elin var sedan sommarloven varmt fäst vid denna prästgårdsmiljö och förälskade sig allvarligt i morbrodern – konfirmationsprästen. Flera av hennes senare romaner bygger på minnen härifrån,

och hon slog sig så småningom själv ner i Berg, där hon genom åren i olika krissituationer haft en tillflyktsort. Efter konfirmationen arbetade Elin en tid som skrivbiträde på faderns rektorsexpedition men producerade ett och annat för Helsingborgs-Posten under signatur. Fadern förmedlade en kontakt med en redaktör där, och hösten 1901 recenserade hon rader med böcker i tidningen. Snart beställdes kärleksnoveller av henne, och från våren 1902 blev hon fast medarbetare med kåserier, intervjuer, reportage. Hon var en boren journalist med sinne för exakthet och med lätthet att skriva.

Nästa stora känslokris som drabbar Elin Wägner är knuten till en kollega på redaktionen. Hon kunde inte motstå hans passionerade uppvaktning, som resulterade i förlovning, troligen också ett missfall under en svår tid i England. Det slutade med hans svek och förälskelse i hennes syster. Vid samma tid, sommaren 1905, då Elin vistades i Berg, drucknade hennes femtonåriga halvsysster i Bergsjön, sedan Elin förgäves dykt efter henne. Hela denna kris satte själsliga och litterära spår för framtiden. Under lång tid var Elin sängliggande och matvägrade. Efter en längre pensionatsvistelse sommaren 1906 började hon åter skriva och återvände till livet med en bit av cynism i bagaget. Från nyåret 1907 var hon knuten till den ansedda veckotidningen Idun.

Elin Wägner synes nu, liksom skulle ske flera gånger senare, under sjukdoms- och krisperioden ha laddat upp för kommande insatser. "Påfallande är redan nu förmågan att göra en fabulorisk syntes av rykande hett upplevelsematerial" (s. 93). Debutvolymen "Från det jordiska museet" 1907 innehåller 22 noveller, och nio av dem reflekterar hennes förlovningshistoria. I sitt journalistarbete vid Idun tvingades hon ta ställning till kvinnans emancipation, till Ellen Keys åsikter, till frågor kring Föreningen för kvinnans politiska rösträtt. Bokens kapitel om hennes första journalisttid i Stockholm, då hon förutom i Idun också medarbetade i Dagens Nyheter och skämttidningen Puck, bär den talande rubriken: "Komet i tidningsvärlden".

I Isaksson-Linders biografiska metod ingår ett tämligen kortfattat men effektivt tecknande av tidens politiska och intellektuella stockholmsmiljö, av de kvinnliga rösträttskämparna och journalisterna, av de unga författarna, allt försett med ett rikligt och utmärkt bildmaterial. Belysningen

faller dock alltid på huvudföremålet och skildringen av Elin Wägners liv och psyke går före den litteraturhistoriska analysen. Det självbiografiska stoffet i noveller och romaner lyftes fram med stor skicklighet. Elin Wägner efterlämnade s. k. arbetsböcker, där hon ständigt samlade användbara uppslag, notiser och formuleringar. Hennes hushållning var god. Nästan allt kom till litterär användning.

Det var med den friska kontoristskildringen "Norrtullsligan" hon slog igenom 1908, kvick och lustig men samtidigt socialt indignerad och slagkraftig. S. å. drogs Elin Wägner in i rösträttsrörelsen. Våren 1909 blev hon referent från Internationella kvinnorösträttsalliansens kongress i London. Med romanen "Pennskaftet", som utkom hösten 1910, skulle hon humoristiskt och varmhjärtat lägga fram sina erfarenheter som journalist och kvinnoskådespelare. Sitt eget jag har hon här, som många gånger senare, delat upp på två personer: den vitala Pegg och den inåtvända Cecilia.

Ungefär samtidigt som succéromanen "Pennskaftet" kom ut gifte sig Elin Wägner med fil. dr John Landquist. Trots till synes gynnsamma förutsättningar blev äktenskapets lycka kort. Ellen Key oroade sig för det unga paret och rådde Elin att sätta hustrurollen främst. Så blev inte fallet. Hon bemödade sig visserligen till en början om att sitta hemma och "virka" om kvällarna men hann med mycket annat. År 1911 var det internationellt kvinnorösträttsmöte i Stockholm och stora reportage av Elin Wägner i Idun. En roman, "Helga Wisbeck", utkom 1913. Men redan i mars detta år klagade Elin i brev till Ellen Key: "Sen jag gifte mig, skriver jag så illa". John Landquist diskuterade tydligen skilsmässa redan under år 1913. Elin fick åter svåra depressionsperioder. Sedan världskriget utbrutit 1914, beslöt de sig för att försöka hålla ihop tills kriget var över.

Elin Wägner engagerade sig snart lidelsefullt i freds-rörelsen och deltog i fredskongressen i Haag 1915. Följande år tog hon avsked från sin anställning i Idun och ville nu ägna sig mer helhjärtat åt att skriva böcker. Hon kände en oerhörd besvikelse över kvinnorörelsens misslyckande i fredsfrågan. Kvinno- och freds-rörelsen pockade alltmer på hennes tid. Trots att hon var nervös och inte särskilt lyckad som talare, ställde hon alltid lojalt upp. Hennes yttre framtoning var anspråkslös; hon var blek och klädde sig gärna i grått. Rösten var låg, men de framförda teserna djärva. I säll-

skapslivet satt hon ofta tyst och lyssnade.

År 1916 dog Elin Wägners far och John Landquists syster Ellen. Den unga svägerskans död gav henne stoff till romanen "Den namnlösa", som har en rad identifierbara modeller. Hon utarbetade den i avskildhet och utan yttre störningar på Fogelstad 1922, sedan den av Elin nu önskade skilsmässan hade bestämts. Dessförinnan hade hon haft stor framgång med romanen "Åsa-Hanna" (1917), som anknyter till det älskade Småland.

I december 1919 deltog Elin Wägners i stiftandet av Rädda barnen, och vid årsskiftet för hon för dess räkning till Schweiz och Wien, där hon bl. a. samarbetade med Elsa Björkman. Elin Wägners sökte en livsmening, en kallelse, ett uppdrag. Hon hade på nytt börjat orientera sig mot kyrkan; det rättas evighet betvivlade hon aldrig, samvetets röst bestod. Hon brevväxlade en tid med Nathan Söderblom. Nyåret 1921 fick hon ett specialuppdrag till det av fransmännen efter kriget ockuperade Rhenlandet. Våren detta år uppfylldes äntligen hennes önskan om ett fosterbarn. Hon tog hand om en ettårig brorson. Hennes äktenskap var barnlöst.

Till sist en upplysning till bokens undertitel "Amason med två bröst". Uttrycket är Gustaf Hellströms, som därmed samtidigt vill hylla hennes stridbarhet och kvinnlighet.

Mycket av Elin Wägners livsgärning återstår att skildra: anknytningen till kväkarna, intresset för matriarkatet, de fördjupade studierna i landskapet Smålands historia, biografien över Selma Lagerlöf, invalet i Svenska akademien. I sju år arbetade Ulla Isaksson och Erik Hjalmar Linder med materialet, innan denna bok låg färdig. Med iver väntar vi på del 2. Min tanke var att få samtidigt presentera även den för PHT:s läsare, men den lär enligt uppgift från förlaget bli klar allra tidigast till julen 1980.

Birgitta Lager-Kromnow

Linders nya miljöer

I sin 1975 utgivna minnesbok "Mitt levande förflutna" berättade Erik Hjalmar Linder om sina barndoms- och ungdomsmiljöer i Örebro och Uppsala. Han säger själv, att boken inte gör skäl för beteckningen "Mitt liv" men väl för "Mina miljöer". Spännande, kända och mindre kända miljöer saknas förvisso inte i den 1979 utkomna fortsättningen *Andra boken om mitt levande förflutna* (Sthlm: Natur och Kultur,

320 s.). Men här ger han också mycket mer av sig själv, av troskamp, av tvekan och spänning inför livsuppgifter, valsituationer, gryende familjeliv, ödets växlingar hemma och i Europa. Han "bjuder på sig själv", för att begagna ett ganska osmakligt modettryck, som här dock har ett visst berättigande, eftersom det till stor del är fråga om en bekännelsebok men utan en sådans båda fallgropar, exhibitionism och självmedlidande.

Boken omfattar åren 1930-45, börjar med Martin Lamms licentiatseminarium, fortsätter med en tillfällig korrekturlästjänst på Svenska Morgonbladet, som snart övergår till yrkesjournalistik, handlar om resor till den uppmarscherande nazismens Tyskland, det för livet kämpande England och det just befriade Norge, ideligen avbrutet vetenskapligt arbete, ställningstaganden till skilda kulturella och politiska företeelser, från Stockholmsutställningen 1930, över 30-talets litteraturfejder till världskrigets problem på hemmaplan. Här demonstreras med all önskvärd tydlighet förf:s tidigt utvecklade förmåga att hålla flera bollar i luften samtidigt, hans öppenhet, nyfikenhet, glupande andliga aptit, och hans lätthet att formulera sig. Det utåtriktade draget är starkt framträdande, likaså lusten att synas - han kallar sig själv på ett ställe för "estrador", och det ligger något i det. Men i botten finns hela tiden hans kristna arv, och bakom larmet och ståhejet ligger ett dödsallvarligt livsåskådningsproblem: hur förena tron på Gud med tron på människan, kristendomen med den profana kulturen, och vad betyder egentligen Jesus mitt i allt detta? Boken har undertiteln "Ur de troendes liv", och tre gånger återkommer rubriken inuti boken med personlig tillämpning, "Ur en troendes liv". Han deltog med iver i den första diktarkonferensen på Sigtunastiftelsen 1935, och Förbundet för kristen humanism var som skapat för honom. Väsentliga partier i "Andra boken" handlar om hur han blev brobyggaren, syntetikern, icke utan själavända och svåra överväganden men dock med hela tiden bibehållen själslig balans.

När boken slutar, har Linder disputerat på Hjalmar Bergman för Lamm, suttit i en rundradioutredning, lämnat Svenska Morgonbladet, lyssnat till locktoner från Torsten Kreuger och åtagit sig att skriva 1900-talets svenska litteraturhistoria. Han säger själv vad varje läsare måste tänka: "Åren måste ha varit fruktbara. Åtminstone kvantitativt. Helt begriper jag inte att orken för-

slog. Att tiden räckte till tycks mig ofattbart." Det blir nog anledning till liknande reflexioner, när nästa del kommer.

Personhistoriskt är denna del rikt givande i betydligt högre grad än den första som rörde sig i mera begränsade sfärer. Linders människointresse är alltid lika levande. Han ser människor han möter, anletsdrag och åtbörder, yttre och inre karakteristika. Men detta skarpögdade intresse är vänligt. Hans omdömen om sina medmänniskor är nästan lika positiva som Carl G. Laurins i hans "Minnen", fast betydligt mera nyanserade. Här vädras inga rancuner, inga oförrätter dras fram till beskådande, kanske helt enkelt därför att en människa med detta sinne-lag är mindre utsatt för sådana. Ämnet tangeras dock på ett par ställen. I en fotnot omnämner han en ursinnig stridsskrift av Boris Beltzikoff mot verkliga eller förmenta medlöpare till Hitler under kriget. Bland dem figurerar Linder vars skrift "Kristendomen i krisen" framställs som "ett grovt förräderi, ett smicker av nazismen och ett typiskt prov på svenskt medlöperi under Hitlertiden". Linder är "ledsen" över denna groteskt illvilliga feltolkning men "kan tänka sig vissa förklaringar till missförståndet". Sven Stolpe som också blev skottavla för Beltzikoff gick själv till rasande motangrepp. Stolpe skyttar själv i Linders persongalleri. De hade en gemensam inspirationspunkt i Manfred Björkqvists Sigtunastiftelse, men sammanställningen kristendom och kultur fick för dem helt olika innebörd. I sin nyssnämnda litteraturhistoria hade Linder vissa kritiska synpunkter på Stolpes författarskap, vilket denne "ansåg vara destruktiv fientlig handling". Linder skrev mera positivt i nästa upplaga, och nu sänder de varandra då och då "smått vemodiga vykort från håll". Det är vad som kan skönjas av negativa reaktioner mot eller av Erik Hjalmar Linder.

Av speciellt både press- och personhistoriskt intresse är berättelsen om Svenska Morgonbladet och dynastien Ollén. Tidningen hade börjat 1890 som organ för den låg- och frikyrkliga väckelsen och präglades ännu på 1930-talet av sitt puritanska läsarsprung. Grundaren Per Ollén hade avlidit redan 1904. Han hade fyra söner, alla verkamma i tidningen; två blev i tur och ordning huvudredaktörer. Linder karakteriserar, med fint sinne för framträdande nyanser inom den kristliga ramen, denna märkliga brödraskara. Han skildrar också, hur tidningen under 30-talet mer och mer öppnade sig för "världen". Under bävan

och försiktighetsmått infördes sålunda filmrecensioner. I sitt tal på Linders doktorsmiddag prisade Martin Lamm honom för att han hade "gjort en tidning till ett kulturorgan". Linder finner detta beröm "rent förfärande orättvist" med hänsyn till David och Johannes Olléns insatser (den förre var huvudredaktör 1937-45). Må så vara, men nog fick tidningen en högst stimulerande kulturinjektion, när Erik Hjalmar Linder klättrade upp till redaktionslokalen från korrekturet och dess märkliga kufar.

Bland de många markanta snabbporträtten i boken framträder några i högre relief. Det gäller "tre formidabla fruntimmer" och "en formidabel liten man". Fruntimren är Emilia Fogelklou, Lydia Wahlström och Anna Söderblom. Alla tre tillhörde Förbundet för kristen humanism, där de enligt förf. utgjorde färgstarka, ibland högljutt oppositionella inslag. Emilias stundom extatiska ljusmystik tycks inte alltid ha passat nyktra manliga koryféeer. Och hennes "breda, obändiga och tvärvetenskapliga snille" passade inte de akademiska auktoriteterna, som gjorde hennes bana törnbeströdd. Med Lydia hade han trots den stora åldersskillnaden en mera personlig kontakt. Hon blev "en vital tillgång för Svenska Morgonbladets kultursida". Hennes impulsiva trotsighet var "helt underbar", och den fick fullt utlopp under den inhemska kampen mot nazismen ute och hemma. Bakom Anna Söderbloms konstanta änkedok dolde sig en brinnande ande, som brann också i skuggan av den store maken.

"Den formidabla lille mannen" slutligen var den självlärde sociologen och den allvetande personkännaren E. H. Thörnberg. Det är ett porträtt i större format, ursprungligen publicerat i Dagens Nyheter. Missionsförbundarsonen från Örebro hade mycket att lära av denne ojämförlige kännare av de ursprungliga stora folkrelserna, väckelse- och nykterhetsrörelserna, från vilka han själv hade utgått. De yttre bisarrerierna och de personliga egenheterna tycks inte ha försvårat denna kontakt. E. H. Thörnberg var alltid nyfiken på människor, men när det gällde kvinnor, blev den ensamme mannens nyfikenhet snedvriden. Mitt i sin människomyllrande lärdom var han här totalt desorienterad och kunde ta sin tillflykt till hjälplösa obsceniteter. Han blev omsider uppskattad utanför föreläsningssalarna, talade i radio och fick ett självklart hedersdoktorat. Men han förblev ensam. Någon (jag har glömt vem) har berättat mig, att E. H. Thörnberg en gång kon-

staterade, att han inte kände någon människa så väl, att han blev kallad vid förnamn. Ingen visste vad *E. H.* stod för. (Nu kallar man ju varandra vid förnamn utan att ha en aning om vem man talar med.)

Erik Hjalmar Linder måste ha mycket att berätta om sina senare mannaårs liv och verk. Han är journalistiskt lättläst och vetenskapligt pålitlig. Läsarna har förtroende för honom.

Sven Rinman

Birgit Cullberg

Erik Näslund, *Birgit Cullberg*. Sthlm: Norstedt, 1978, 370 s.

Erik Näslunds bok om Birgit Cullberg är ett mycket välkommet bidrag till den ytterligt sparsamma litteraturen om svensk baletthistoria. Även internationellt sett är seriösa monografier om danskonstnärer få jämfört med litteraturen om företrädare för andra genrer inom scenkonsten.

Näslund skriver i förordet, att boken fått en prononcerat biografisk uppläggning, en traditionell modell, men berättigad i fallet Birgit Cullberg. Hos knappast någon annan koreograf är liv och dikt så intimt förenade. Boken har skrivits i nära samarbete med Birgit Cullberg själv, som har ställt sitt material till förfogande, och framförallt tagit sig tid för långa samtal med författaren. Detta har, som Näslund själv skriver, resulterat i att tolkningen av händelser och förlopp har blivit subjektiv. Skriften är dock ingen devot hyllning till Birgit Cullberg på 70-årsdagen. Utöver samtalen bygger framställningen på ett omfattande bakgrundsmaterial rörande 1900-talets danshistoria, samt mödosamt insamlade hårddata om Birgit Cullbergs verk. De senare redovisade bland annat i en verkförteckning omfattande: Solodanser, gruppkompositioner, baletter (100), koreografiska inslag i teaterpjäser, opera, film etc. (41), regiuppgifter (6). En aning om det stora arbetet bakom upprättandet av denna förteckning får man genom att till exempel slå upp den mest kända baletten "Fröken Julie". den har framförts av 21 olika danstrupper med en geografisk spridning från Ballet Municipal de Chile till Iranian National Ballet. Näslund har räknat fram totalt 1041 föreställningar av denna balett.

Birgit Cullbergs väg till detta erkännande i den internationella balettvärlden har varit lång och mycket mödosam. I bokens första kapitel skildras först utförligt hennes barn-

domsmiljö i Nyköping, där hon föddes 1908. Fadern bankdirektören Carl Cullberg var ledamot av stadsfullmäktige för högerpartiet, även modern Elna Cullberg var socialt aktiv, bland annat var hon vice ordförande i Föreningen för Kvinnans Politiska Rösträtt (i en not redogörs utförligt för släkten Cullbergs historia). Modern hade som ung flicka drömt om att bli konstnär men hon fick som så många kvinnor nöja sig med att måla och musicera på amatöرنivå. Familjen bodde i en stor villa med tre tjänare till hjälp, och de båda döttrarna Birgit och Astrid blev ganska bortskämda, inte bara materiellt. Birgit uppmuntrades på alla sätt att utveckla sina konstnärliga talanger för musik, teckning och dans. Danskonsten mötte hon första gången vid 10 års ålder under familjens semestervistelse i Båstad i skepnad av en dansös i Isadora Duncanstil. Barfotadansen gjorde stort intryck på henne; på ett fotografi ser vi henne dansa ute i naturen klädd i nattlinne/tunica med blomkrans kring håret. Hon framträdde också med solodanser på Nyköpings teater och vid privata sammankomster. Författaren har undersökt repertoaren vid Nyköpings teater under perioden 1919–26 och funnit att det endast förekom 7 dansaftnar. Mest betydelsefullt blev den estniska dansösen Ella Ilbaks gästspel, hennes mycket personliga expressiva stil gjorde djupt intryck på den då 16-åriga Birgit. Utifrån sett tecknar sig således bilden av en trygg och stimulerande barndomsmiljö, men Birgit Cullbergs egen emotionella upplevelse av barndomen var en stark känsla av främlingskap, och av småstaden som bigott och kvävande. Utåt garderade hon sig med uppspelt munterhet och skämt. Näslund visar hur utanförkänslan kommit att bli ett centralt motiv i hennes koreografiska skapande, gestaltat både i tragisk och humoristisk form.

Det första steget mot frigörelse togs, när hon efter studentexamen 1931 började studera litteraturhistoria för professor Martin Lamm vid Stockholms högskola. De fyra studieåren avslutades med en tre-betygsuppsats om Vitalis' blomlyrik. Birgit Cullberg anser själv, att hon haft stort utbyte av de akademiska studierna, hon har också påfallande ofta hämtat motiv för sina baletter ur litteraturen, till exempel från Fröding, Strindberg, Ibsen, O'Neill. Lika betydelsefull som studierna blev hennes kontakt med socialistiska studentkretsar kring Clarté. Näslund kallar det "den rosa vågen", och pekar på att det revolutionära intresset snarare rörde livs- och konstformer än analys

av de ekonomiska och sociala förhållandena i samhället. Birgit Cullberg har burit den politiska radikalismen med sig genom livet, och den andra gruppen av motiv i hennes baletter är de politiska ämnena. Först ett ställningstagande mot nazismen i samarbetet med Karl Gerhard i revyn "Gullregn" och Per Axel Branner i "Taggen" samt hennes första egna politiska komposition "Kulturpropaganda". Senare har hon återkommit till den politiska ämnessfären, framförallt efter 1968 med "Eurydike är död", "Revolt" och "Rapport", alla handlar de om hur kärleken och individen krossas av förtryckare.

Under gymnasisttiden i Stockholm hade Birgit Cullberg börjat träna klassisk balett hos Vera Alexandrowa, och under högskoleåren studerade hon fridans hos Jeanna Falk, hon besökte också en av Ronny Johanssonss sommarkurser i Tylösand. Betydelsefulla för hennes utveckling blev de utländska dansgästspelen som ägde rum i Stockholm under 30-talet: Mary Wigman, Harald Kreutzberg och Trudi Schoop. Helt avgörande blev bekantskapen med Kurt Jooss. Hos Ballet Jooss såg hon dansdramats möjligheter att i koreografisk form skildra den moderna tillvarons problematik. Hon tog nu det avgörande steget att i stället för en trygg tillvaro, kanske som bibliotekarie, välja dansen som yrke.

Under åren 1935–39 var hon elev på Kurt Jooss engelska dansskola i Dartington Hall. Näslund ger en mycket bra beskrivning av skolans utbildningssystem, framförallt av Labans metod och dess förutsättningar. Av grundläggande betydelse för Birgit Cullbergs eget skapande blev Jooss rumslära, utnyttjandet av rummet som en möjlighet till dramatik.

Kapitlet "1939–1950: Den första karriären" ger en skrämmande bild av hur svåra förhållandena var i Sverige för dansare utanför teatern, framförallt fridansarna, som inte hade möjligheter vid en balettensemble. De fick framträda vid soloaftnar eller slå sig samman och hyra en scen. Någon förtjänst var inte att räkna med – tvärtom. Försörjningen fick man klara genom anställningar i revyer och varietéer och genom att undervisa. Birgit Cullberg försökte starta en dansensemble 1942. En grupp kulturpersonligheter sände ut ett upprop till "dansens gynnare och vänner" om stöd för henne. Gruppen fick flera gånger tugga pengar av privatpersoner – det var vid ett sådant tillfälle en direktör lämnade sin famösa replik: – Balett? Inte behöver väl

balettflickor några kostymer! Detta förödmjukande jagande efter engagemang och pengar har plågat Birgit Cullberg genom hela hennes karriär här i landet. Om inte Riksteatern regelbundet ställt upp hade Sverige antagligen förlorat sin främsta koreograf. En kortsiktig kulturpolitisk gentemot Birgit Cullberg fördes redan när hon tillsammans med Ivo Cramér startade Svenska Dansteatern 1946–47. Truppen nådde internationell uppmärksamhet, men kunde inte klara sig utan statligt bidrag. Avslaget motiverades med att man inte kunde subventionera turnéer i utlandet. På det privata planet blev den avgörande händelsen under dessa år hennes möte med Anders Ek. Gemensamt hade de utanförkänslan, och behovet att uttrycka sig i konstnärlig form och den radikala politiska synen, som hos båda tog sig uttryck i medkänsla med de svaga och förtryckta. Äktenskapet blev problematiskt och slutade med skilsmässa, men genom alla år framöver upprätthölls kamratskapet och ett konstnärligt fruktbart utbyte av ideer och tankar. Birgit Cullberg hade några svåra år som ensam mor med de tre småbarnen Niklas och tvillingarna Malin och Mats. Utifrån den personliga upplevelsen av lycka och smärta i relationen till Anders Ek och barnen gestaltar hon kärleken mellan man och kvinna, det tredje genomgripande motivet i hennes baletter.

Sitt konstnärliga genombrott fick hon 1950 med "Fröken Julie", som blev ett genombrott även för titelrollsinnehavaren Elsa-Marianne von Rosen. Näslund har grundligt utforskat stridsfrågorna kring samarbetet med Allan Fridericia vid tillkomsten av baletten. Men språnget ut i den internationella balettvärlden gick via Det kongelige Teater i Köpenhamn, där hon 1958 till balettfestivalen fick sätta upp "Mänrenen" till musik av den danska kompositören Knudåge Rüssager. Omedelbart efteråt engagerades hon av American Ballet Theatre, och sedan blev hon, som Näslund skriver, "resande ambassadör för svensk balett". USA-tiden innebar inte enbart berömmelse och ekonomisk trygghet utan även konstnärlig förnyelse genom mötet med Martha Graham.

Det var med "Dionysos" 1965 Birgit Cullberg inledde sin tredje skaparperiod, där hon inspirerad av Graham sökte sig bort från de "litterära" berättande dansdramerna mot rörelsedramer. Under denna nya skaparperiod fick hon 1967 sin egen ensemble med statligt stöd inom Riksteaterns organisation men med full konstnärlig

frihet.

Birgit Cullbergs TV-baletter har fått ett eget litet kapitel i boken och även hennes publicistiska verksamhet tas upp, dock mycket summariskt.

Klargörande, även för den icke dansiniterade, är Näslunds fina näranalyser av enskilda koreografiska verk, speciellt genomgången av "Fröken Julie" och "Månrenen" samt rapporten om "Rapport", som ger en bra inblick i arbetsmetoden från idé till premiär. Personregister och verkregister underlättar studiet av boken.

Kirsten Gram Holmström

Personhistoria från "Rump-Dalarna"

Såsom jag i fråga om min fädernesbygd i flera omgångar belyst under rubriken Roslagshistoriskt, har beståndet av tidskrifter med personhistoriska inslag på senare år vuxit utöver de publikationer på riks- och länsplanet som traditionellt redovisats i denna tidskrifts tidskriftsöversikt. Ytterligare exempel på denna tendens har jag nyligen kommit att observera i min modernebygd, sydöstra Dalarna, det s. k. "Rump-Dalarna".

Avesta kulturnämnd har sålunda sedan 1975 årligen utgivit den rikt illustrerade tidskriften *Folkarebygden*, som innehåller åtskilligt av personhistoriskt intresse.

I *Folkarebygden 1975* skrev f. d. redaktionschefen i Avesta tidning Alan Ericson om *Petrus Norberg. Den lärde och oförtrutne utforskaren av kopparepokens historia*. Förutom ett försök till snabbporträtt och åtskilliga detaljer om hans källforskningar får man här även vissa uppgifter om hans släkt, behandlad i Svenska släktkalendern 1930, bl. a. att till den hörde den lundensiske orientlisten professor Matthias Norberg (1747–1826), som han skrev om i årsboken Ångermanland 1940–41. F. d. landshövding Ragnar Casparssons bidrag *Avesta – min barnoms stad* har både historiska och självbiografiska inslag. I arkitekten Ragnhild Sjöbergs uppsats *Fors bergsmansbygd – brukssamhälle – industriort* finns uppgifter om den driftige brukspatronen Hampus Cornelius. Den kompletteras av adjunkten Majt Banccks *Minnen från Fors 1915–1928*, som innehåller en hel del personhistoria, bl. a. om skalden Karlfeldt. Adjunkten Nils Tegmyrs bidrag *Hornalds bruk. Från hammarsmedja till modern stålindustri* behandlar bl. a. dynastien

Kock-Cronström, konsortiet Michaeli-Bergendal och konsul Knut Bohman, tidigare behandlad i Örnulf Tigerstedts del av *Fagerstabrukens historia* (1957). Om brukspatronen Filip Bergendal handlar även hans dotterdotter skriftställaren Märta Tam-Götlinds uppsats *När järnvägen kom till Hornald – ett hundraårsminne*. Bibliotekschefen Lars Öbergs redogörelse *Från bokstuga till kulturhus. Avesta kommunbibliotek i backspegl* innehåller bl. a. material ur den äldsta i biblioteket förvarande protokolls-boken, som börjar 1905, och vissa uppgifter om äldre bibliotekarier.

Folkarebygden 1976 inleddes – efter ett antal foton – med professor Harry Ståhls uppsats *Från Pungmakarbo till Strandmora klint*, som ger etymologier för många av traktens ortnamn. Fil. stud. Ingvar Svanbergs bidrag *Sockenlappar i Folkarebygden* behandlar de personer av oftast lapsk börd som vid sockenstämmorna i Norrland, Dalarna och norra Uppland antogs för att ombesörja slakt och kastreering av hästar, en syssla som ej ansågs anstå en bonde att utföra och som längre söderut sköttes av s. k. tattare. Uppsatserna innehåller biografiska och genealogiska uppgifter om flera av dessa lappar. Valsverksarbetaren Emil Bleckert skriver om *Folkarebygdens teaterförening. Något om verksamheten före 1908* med uppgifter om en rad kända skådespelare liksom även om lokala entusiaster. Den förutnämnde Alan Ericson har bidragit med en biografisk uppsats om *barnboksförfattarinnan Frida Åslund (1879–1937)*, som var lärarinna i Hornald. Den avslutas med en bibliografi över hennes sexton böcker. Nils Tegmyr, också tidigare nämnd, skriver om *missionspionjären Erik Folke (1862–1939)*. Läraren Erik Malmqvist publicerar uppsatsen *Fridolins fäder. Om Karlfeldts Grytnässläkt*. Om släktingar till Karlfeldt handlar även Majt Banccks *Erik Larsgården i Brovallen*, som förutom traditionsstoff innehåller uppgifter ur där befintliga dagböcker och brev. Alan Ericsson har också skrivit om *Tegnér som gäst på Öns herrgård*.

I *Folkarebygden 1977* ingår förste intendenten Svante Svärdströms uppsats *Vingårdsmännen i Folkärna* om målningar i Folkärna hembygdsgård av leksandsmålarna Back Olof Andersson (1767–1820) och Winter Carl Hansson (1777–1805). Docenten Lars Furulands här i något bearbetad form återgivna högtidstal i By hem-

bygdsgård 10 juli 1977 *Carl Larsson i By. Till hundraårsminnet av hans födelse* har kompletterats med curriculum vitae och bibliografi. Majt Bancks uppsats *Karlfeldt i Näs. Kring en opublicerad dikt* innehåller även en del uppgifter om skaldens släktingar. Civiljägmästare Sven Faxén skriver om *Visenterna i Avesta*. Alan Ericson, *På gamla "clubens" tid* behandlar en 1959 brunnen byggnad vid torget i Avesta, 1898 uppförd som "nöjestempel" men efter konkurs övertagen 1916 av Avesta Jernverk, som använde den som bruksmäss och representationslokal. En rad namn på såväl skådespelare som järnverkets gäster nämns.

Folkarebygden 1978 inleds med bilder ur *Avesta Jernverks bildarkiv*, bl. a. foton av den förutnämnde brukspatronen Hampus Cornelius (1832–1898), generalkonsul Axel Johnson (1833–1910) och dennes son och sonson, båda med namnet Axel Ax:son Johnson, om vilka fyra gestalter inledningsvis korta biografiska och industrihistoriska uppgifter meddelas. Därefter följer bilder ur *fotografen Märta Wahlströms (1897–1971) i Avesta samlingar*, ur vilka ett antal negativ överlåtits till Avesta kulturnämnd. Rikt illustrerad är även en kort artikel av Anders Linderöth, *Avesta teater 10 år*. Årgången avslutas liksom sina samtliga föregångare med redogörelser för *Grytnäs hembygdsförening* av folkskollärare Helge Ytterbom, *By sockengille* av lantbrukare Folke Andersson och *Folkärna hembygdsförening* av lantbrukare Sven Ljungcrantz.

Christophergillet i Långshyttan, Dala-Husby, har ända sedan 1948 nästan årligen utgivit den stencilerade jultidningen *Husby-Rocken*, som fått sitt namn efter Husby sockens sedan lång tid tillbaka kända spinnrockstillverkning. Den har under årens lopp innehållit åtskilligt av personhistoriskt intresse, bl. a. Gustaf Prag, *Några minnen* (1948), K. G. Kling, *Långshyttan för något över 70 år sedan* (1950), *Några plock ur gamla byaprotokoll* (1952), J. E. Franzén, *Hans Järtas tankar om dalaallmogen* (1953), Anna Jansson, *När lärarinnan kom till byn* (1954–1955), densammas *Stigsbominnen* (1956), *Minnen från Engelsfors och Silletå* (1957; ur en "minnesbok" av C. E. Englund), *Rafwål på Långshyttan* (1958), *Trädgårdseleven vid Ytternora. Han som blev riksdagsman* (1959; om Karl Magnusson från Hångers socken i Jönköpings län), *Engelsfors, järnbruket som uppstod 1822 och som försvann 74 år senare*

(1960), *Järnhantering i skogsbygden* (1961), *Långshytte järnverk 1897* (1962), Östen W. Sölve, *Ur Husby apoteks historia* (1963), Ingvar Rörs, *Rörshyttebygden* (1964 och 1965), densamme, *Koberga* (1966), densamme, *Släktgårdar i Husby* (1968), Miles Söderberg, *Gamla prästgården på Stjernsund* (samma årgång), Simon Boquist, *Den första skolan i Stjernsund* (samma årgång), Ingvar Rörs, *Salmakarbo och Sjongården* (1969), densamme, *1714 års likbok* (samma årgång), densamme, *1713 års likbok i Husby* (1970), *Rocksvavarare i Husby och deras stämplor* (1971), Georg Johansson, *En spelmans- och soldatsläkt från Jönsbo* (1972) och Tord Andersson, *Vad ett gulnat dokument berättar* (samma årgång; om en bouppteckning från 1864).

Husby har även en sockenbokskommitté, som publicerat *Husby socken i Dalarna* (hittills fyra häften 1973–1978). Större delen av det nyutkomna fjärde häftet (Hedemora 1978; 96 s.) utgöres av den förutnämnde avdelningsdirektören Ingvar Rörs' stora uppsats *Rörshyttan. Ett medeltida bergsmansbruk mellan sjöar, berg och vretar*, ett stycke ekonomisk historia, grundad på omfattande arkivstudier i riksarkivet och landsarkivet i Uppsala. Som bilagor publiceras järnhytte- och hammarmärken från olika hyttor och hamrar i Husby, bomärken och en framställning om författarens fädernegård, Rörshytte gästgivarvärd. Efter Rörs' framställning följer stiftssekreteraren Erik Westlunds uppsats *Breven berättar. En bondbygd på 1800-talet*, som bygger på korrespondensen mellan den i Svenskt biografiskt lexikon behandlade läkaren och hembygdsentusiasten Karl-Edvard Hällsjö och hans far och syskon. Den sista uppsatsen i häftet är bergsingenjör Folke Berghs *Klosterverken från inlemmandet i Fagerstakoncernen till våra dagar*, vars personhistoriska inslag begränsar sig till gruppafoton av anställda, i ett fall med identifieringar.

Hans Gillingstam

Smärre recensioner

Lektor David Norrman ägnade sin doktorsavhandling 1943 åt ämnet "Gustaf Adolfs politik mot Ryssland och Polen under tyska kriget 1631–32". Han intresserade sig tidigt för förhållandet Sverige–Polen

och lärde sig under resor till Polen förstå polska. Som pensionär och kort före sin död hann han avsluta den svenska biografi om Sigismund som länge saknats: *Sigismund Vasa och hans regering i Polen (1587–1632)* (Sthlm: Norstedt, 1978, 272 s., personreg.). Mycket är skrivet från svensk sida om de polsk-svenska relationerna fram till hertig Karls slutliga seger i Sverige, men inte minst språksvårigheterna har stått hindrande i vägen för en svensk skildring av Sigismunds långvariga polska kungagärning. Trots sin titel är boken otvivelaktigt tänkt som en hel monografi och uppehåller sig tämligen utförligt vid Sigismunds oroliga svenska kungatid på 1590-talet. Ett särskilt kapitel ägnas hans barndom och ungdom fram till 1587, då han 21-årig valdes till polsk kung.

Ur det svenska materialet, exempelvis riksregistratret, hertig Karls registratur och rättekammarböckerna kan åtskilliga smånotiser sammanställas som skulle ge en fylligare bild av Sigismunds ungdomsår.* En sådan genomgång har tydligen inte skett. Den mycket knapphändiga notapparatens lämnar inget säkert besked därvidlag, men det gör däremot den bristande konkretionen i framställningen.

Biografin över Sigismund ger – som oftast när det gäller politiskt betydelsefulla personer – till mycket stor del en allmänhistorisk redogörelse men ganska få uppgifter om den personliga insatsen. Kanske går det inte heller att nå fram till den. Den vanliga bilden av Sigismund som tyst, envis och beroende av jesuiter bekräftas. Hans konstnärliga och historiska intressen belyses väl; här har uppsatser ur katalogen till den intressanta Sigismundutställningen på Liljewalchs 1976 inarbetats.

Förutom den katolska "missionstanken" är enligt Norrman hela Sigismunds regering i Polen dominerad av hans strävan att återta sitt arvrike. Sverige var för honom viktigast och han saknade intressen för Polen i sig. Hans polska undersåtar – om man kan använda det uttrycket om de självständigt agerande polska magnaterna – var ej intresserade av en union med Sverige utan av att få Estland. Det i och för sig naturliga vapenbrödraskapet mot Ryssland var dödsdömt i och med att både svenskar och polacker ansåg sig ha rätt till segerns belöning – herraväldet över Balticum.

Ett myller av i polsk historia framträdande adelsmän skymtar förbi, i de flesta fall utan närmare presentation. Norrman poängterar betydelsen för Sigismund av kvinnorna kring honom: hans begåvade, lutherska syster Anna, som bosatte sig i Polen, hans båda österrikiska drottningar och hovdamen Ursula Mejerin, "den grå eminnensen", men arten och graden av deras inflytande får man föga besked om. Bokens stil är ganska tung, vilket kan förklaras av det komprimerade innehållet. Ämnet är för stort för en volym. – Bildmaterialet är magert. Förutom bilden på omslagspapperet finns av Sigismund endast ett porträtt från två års ålder.

Som helhetsintryck kvarstår emellertid en stor tacksamhet mot Norrman, som presenterat en för svensk publik svårforcerad historisk litteratur och breddat vår kunskap om det polska samhället under en viktig epok.

Birgitta Lager-Kromnow

– Finlands riddarhus började 1966 publicera en samling dokument och uppsatser rörande de finländska adelsätternas personhistoria, *Gentes Finlandiae*. Härigenom har skapats ett forum för löpande presentation av nyvunna resultat av det genealogiska arbetet inom riddarhuset. Av det 1978 i Helsingfors utkomna häfte 4 av publikationen (190 s.), liksom de föregående redigerat av riddarhushistorikern Torsten G. Aminoff, framgår att de svenska och finländska riddarhusen samarbetar i genealogiska spörsmål. På svensk sida saknas tyvärr en liknande publikation.

På initiativ av professor Jarl Gallén publiceras i det nu aktuella häftet fyra sviter av finländska frälsemäns sigill, fästa vid trohetsförsäkringar till kronan 1568–1602 (förvarade i RA). Värdet hade ökat om fotografierna kompletterats med vapenbeskrivningar. Det största omfånget har en uppsats av Yrjö Blomstedt om de äldre generationerna av ätten von Willebrand. Förf. hävdar, att den 1676 adlade Ernst Friedrich von Willebrand skulle ha ett lärt och akademiskt ursprung och vara son till borgmästaren i Reval Friedrich Willebrand. Bevisningen härför är mycket bestickande, om inte helt bindande. I de uppställda släkttabellerna utgår förf. från att härledningen är tveklös.

Utgivaren Torsten Aminoff är flitig bidragsgivare. Hans utredning om ätten Blåfields äldsta släktled och vapen visar, som han själv framhåller, hur många nya resultat

* Rec. hoppas kunna återkomma med en sammanställning av sådana notiser.

den genealogiska forskningen kan nå med enbart tryckt källmaterial. Att Aminoff tillförlitligt behärskar modern historisk källkritik framgår av hans undersökning om ätten Möller-Möllersvärd's ålder och ursprung. Tidigare forskning härom har bl. a. vilselettits genom urkundsförfalskningar.

Av övriga bidrag må till sist nämnas Åke Backströms fortsatta kartläggning av ointroducerade adelsätter i Finland.

B. B^e

– Nils Hård af Segerstad är välkänd för adelns medlemmar genom sitt mångåriga redaktörskap för tidskriften *Vapneringen* – publikation för föreningen med samma namn – och för sitt anordnande för dess medlemmar av utfärder med Stockholm som utgångspunkt till kultur- och konsthistoriskt intressanta slott, herresäten och kyrkor. Hans kunighet har nu ytterligare dokumenterats genom det aktuella arbetet *Hård'ska släktminnen* (Förf., Agnegatan 31, 112 29 Sthlm, 1978).

I föreliggande bok uppräknas större och mindre herresäten, stadsfastigheter, kyrkor, gravkor och platser i Sverige och i någon mån övriga Europa, alla med anknytning till medlemmar av ätterna Hård af Segerstad och Hård af Torestorp. Uppräknningen sker i nummerordning från nr 1 t. o. m. nr 206, vilka nummer korresponderar mot motsvarande på en till boken fogad karta i skala 1:1 000 000, där de olika släktminnenas belägenhet samtidigt angivits med hänsyn till berörd riksväg, länsväg o. d. I textdelen är släktminnena geografiskt beskrivna med – då det ej gäller städer – kilometeranvisning till närmaste stad eller tätort.

Släktminnena är påtagligt koncentrerade till Småland och Västergötland vilket är ganska naturligt med hänsyn till att det rör sig om ätter hörande till det äldre svenska frälset. Bland de upptagna släktminnena återfinnes kyrkklockor, huvudbanér, rustningar, lampetter, takkronor, nattvardssilver och andra kyrkoföremål, epitafier, gravvårdar på kyrkogårdar, parkanläggningar, profana lösöreföremål som vapen, porslin, målningar och fotografier av Hårdar, möbler och arkivalier.

Särskilt rika på släktminnen är Brands- torps kyrka i Västergötland (nr 28), där både altaruppsats, oblatask, ljuskronor, stolar i koret och storklocka skänktes av överjägmästaren Adolph Hård af Segerstad och dennes änka Anna Hierta och där också

finnes huvudbanér och gravkammare med Hårdanknytning, samt Kafåls slott i samma landskap (nr 49) med gunghäst som givits av Karl XII, hästporträtt, skinnklädda biblioteksstolar och Karl XII:s bibel. I Västergötlands museum i Skara finns ett ekskrin från 1600-talet med Hårdvapnet och i Norra Fågelås kyrka – Hårdarnas släktkyrka framför andra – finnes den intressanta målningen av härardshövding Erik Hård († 1645) med fruar och söner, vilken pryder utsidan av boken.

Av boken framgår att Hårdsläkterna ej längre är godsbesuttna, men av de många gårdar med Hårdanknytning, vilka omnämnes i boken, är fortfarande ca 20 kvar i samma skick som då de ägdes av släktmedlemmar.

Hårdsläkterna är att lyckönska till denna inventering av släktminnen, vilken också blivit ett värdefullt bidrag till den kulturhistoriska litteraturutgivningen i Sverige.

Björn Bergman

– *Resan till S:t Barthélemy. Dr Christopher Carlanders resejournal 1787–1788.* Anteckningar samlade och bearbetade av Sven Ekvall. Färdigställda och utgivna av Christer Wijkström (Bidrag till Kungl. Vetenskapsakademiens historia, XIII, Sthlm 1979, 121 s.).

På senare tid har vår forna lilla koloni S:t Barthélemy i Västindien blivit föremål för ett nyvaknat intresse. 1964 bildades S:t Barthélemy-sällskapet, som numera är mycket livaktigt, och under de senaste decennierna har många svenskar besökt ön. Särskilt var detta fallet i januari 1978, då man firade hundraårsminnet av öns återlämnande till Frankrike.

Med doktor Sven Ekvall har nedlagt stor möda på att tyda den delvis mycket svår- lästa resejournal, som doktor Christopher Carlander förde under en resa till S:t Barthélemy 1787–88. Ekvall avled emellertid 1973, men hans renskrift har nu utgivits av förste bibliotekarie Christer Wijkström. Som inledning har Ekvall givit en skildring av öns historia under de första åren som svensk koloni, dvs. 1784–88, samt en biografi över Carlander.

Denne blev sedan en berömd läkare, verksam i Finland under ryska kriget, sedan i Stockholm och Göteborg och slutligen åter i Stockholm. Han omnämns både i Lundin-Strindbergs *Gamla Stockholm* och av August Blanche i *Hyrkusens berättelser*. Han fick öknamnet "döddoktorn", därför att

han brukade tillkallas som en sista utväg, när allt hopp ansågs vara ute.

Den första delen av journalen är förd i dagboksform under utresan. Den är livfullt skriven i korta, expressiva satser och redogör såväl för väder och vind som för det glada livet ombord. Han försummar inte att relatera de mustiga skämt som serverades.

Andra delen ger en skildring av förhållandena på S:t Barthélemy. Den har skrivits under återresan och har en helt annan karaktär. Nu har Carlander givit sig tid att författa en saklig redogörelse. En stor del av denna skildring finns redan tidigare i tryck. Efter Ekvalls död, nämligen 1974, utgav professor Gösta Franzén "Svenskstad i Västindien. Gustavia på Saint Barthélemy i språk- och kulturhistorisk belysning". Även han har använt Carlanders journal, och det parti som handlar om staden Gustavia har där återgivits in extenso.

Som bilaga har Ekvall tillfogat några dagboksanteckningar, som Carlander gjort under en resa till grannöarna S:t Eustache och S:t Christopher. Här återkommer samma korthuggna stil som i journalens första parti. Denna resa har f. ö. mera utförligt skildrats av en annan deltagare, nämligen i ett tillägg till Bengt And. Euphraséns beskrivning av S:t Barthélemy, som utkom 1795.

Skildringen av återresan till Sverige har utslutits av Wijkström av den anledningen, att den huvudsakligen innehåller utdrag ur den litteratur, som Carlander då läste. Färden slutade emellertid nog så dramatiskt. Sverige hade då kommit i krig med Ryssland och Danmark, och den 30 aug. 1788 uppbringades fartyget utanför Kullen av en rysk kapare. Carlander sattes i land i Köpenhamn men lyckades komma över till Göteborg. Han var då utblottad på allt, och de naturaliesamlingar han medfört från Västindien gick förlorade.

Redan på 1700-talet trycktes ett par skildringar av S:t Barthélemy. Förutom den redan nämnda av Euphrasén, utkom redan 1786 en annan, som författats av skeppspredikanten Sven Dahlman och som Carlander nämner i sin text. Det ligger i sakens natur, att mycket i dessa skildringar sammanfaller, men de kompletterar också varandra. Carlander är särskilt generös med upplysningar om personer som verkade på ön, även sådana som hade en undanskymd ställning. Han lämnar t. ex. förteckningar på handlande, krögare och hantverkare. Han ger också en nöjsam skildring av livet i fest och vardag. Av personhistoriskt intresse är även det utmärkta personregistret

samt ett utdrag ur kyrkoboken för den lutherska församlingen på S:t Barthélemy från slutet av mars 1787, vilket åtföljer som bilaga.

Boken är vackert utstyrd och utgör en intressant och underhållande läsning. Det nyvaknade intresset för S:t Barthélemy torde medverka till att den kommer att hållas med glädje av många.

Ingegerd Hildebrand

— Föreliggande matrikel, Eva Gerles *Lunds universitets matrikel 1834–47* (Lund: C W K Gleerup, 1978, 134 s.), hör, även om den är utarbetad efter uppdrag, knappast till de mest efterlängta bidragen till Lunds universitets personhistoria. Den omfattar lärare och tjänstemän och sträcker sig från år 1834, då M. L. Ståhls "Biografiske uenderrættelser" över professorerna alltsedan universitetets inrättande utkom, och till år 1847, året efter utgivningen av Severin Cavallins universitetsmatrikel. Som mönster anges Carl Westdahls matrikel av år 1867 med meritförteckningar, familjeuppgifter och bibliografier. Medan Westdahl och hans efterföljare redovisar personbeståndet vid ett visst år (sedan 1899 med lista på förändringar sedan föregående matrikel), har Gerle bearbetat en 14-årsperiod och fört fram alla uppgifter utöver den bakre tidsgränsen. Samtliga här upptagna personer återfinnes i den av Elof Tegnér med stor noggrannhet utarbetade andra delen av Lunds Universitets historia (1868). Över de allra flesta professorerna finnes utförliga biografier i de utkomna delarna av SBL (från C. A. Agardh och framåt). Även om denna matrikel utkommer sent i förhållande till den period, då dess biografier varit mera aktuella än nu, kommer många forskare att här hämta upplysning, kanske mest ur familjeuppgifterna och bibliografierna. De sistnämnda, som innehåller en mängd latinska titlar, är nästan helt undantagslöst korrekt återgivna. Beträffande persondata kan endast ett fåtal tillägg göras, såsom John Martin Areschoug, d. i Stockholm 1883 och den yngre brodern Alfred Areschoug, som också han var godsägare, d. i Stockholm 10.1.1915; vidare Augusta Sjöborg d. i Stockholm 25.8.1859. Rec. skulle för denna tid använda titeln magister i st. f. fil.doktor.

Christian Callmer

— Överstelöjtnanten Claes Lorentz Grills välkända arbete *Statistiskt sammandrag af svenska indelningsverket, eller*

tabellariska förteckningar öfver arméens boställen samt öfver samtliga rusthåll och rothåll i riket (1-4, 1855-58) har utgivits på nytt 1978 i Göteborg av Landsarkivet och Föreningen Genealogisk Ungdom. Det rör sig om en facsimileutgåva i två band (319+424 s.), som redigerats av arkivarien Per Clemensson, vilken även svarat för inledning, innehållsförteckningar och register. Ett i Krigsarkivet upprättat församlingsregister ingår i den nya upplagan och underlättar i hög grad användningen av denna klassiska handbok, som sedan länge betraktats som ett oundgängligt hjälpmedel vid forskning i militära källor.

P. M.

- Ebbe Aspegren har med stöd av mångåriga forskningar i arkiv och bibliotek samt med hjälp av en muntlig familjetradition kunnat framlägga en biografi över den kvinna som utgav sig heta Helga De la Brache men vars verkliga namn var Aurora Florentina Magnusson (1817-1885): *Rikspöket Helga De la Brache. 1800-talets stora bedrägeriaffär på kunglig nivå* (Sthlm: Norstedt, 1979, 382 s.). Hon hade en trogen medhjälperka - säkerligen omedveten - i Henrika Aspegren, som även får en utförlig presentation. Vidare får läsaren en så vitt det synes mig uttömmande presentation av huvudpersonens försvarare i vått och torrt, förre landstingsmannen Per August Johansson. Den röda tråden i Helgas biografi är att hon utgav sig vara dotter till den avsatte konungen Gustav IV Adolf och hans drottning Fredrika i ett några år efter deras skilsmässa ingånget nytt, hemligt äktenskap. Aspegren utreder med stor ambition de mångfaldiga faserna i denna stora bedrägerihistoria. Offer för denna skandalösa affär blev inte minst flera medlemmar av familjen Bernadotte. När stoffet av Gustav IV Adolf och hans son prinsen av Vasa återfördes till Sverige och gravsattes i Riddarholmskyrkan på initiativ av dåvarande kronprinsessan Victoria var den föregivna dottern ännu i livet.

Ebbe Aspegrens bok är ett icke minst ur personhistorisk synpunkt läsvärt arbete - alltför omfattande för att här refereras. Ett personregister främjar läsningen.

U. W.

- Pressens arbetsförhållanden i det förgångna tillhör de områden inom den svenska presshistorien som är bristfälligt utforskade. Karl Hugo Wiréns avhandling *Från skilda håll. Aftonbladets textanskaff-*

ning 1886-87 (Sthlm 1979, 255 s., Stockholm studies in history, 25), ger ett viktigt bidrag till kunskapen om hur en stor dags-tidnings textanskaffning kunde gå till vid en tidpunkt när redaktionerna var små och nyhetsbyråerna ännu låg i sin linda. Wirén bygger på ett veterligen unikt material. Av okänd anledning kom samtliga tryckningsmanuskript till två årgångar, 1886 och 1887, att bevaras av Aftonbladets chefredaktör och majoritetsägare Gustaf Retzius, för övrigt måg till tidningens grundare Lars Johan Hierta. Wirén har lagt ned ett tidsödande och energiskt detektivarbete på att spåra så många som möjligt av textleverantörerna till tre avdelningar i Aftonbladet, ledarna, inrikesnyheterna och utrikesnyheterna. Via handstilsanalys och jämförelser med annat källmaterial av varierande slag - bland annat klippböcker, brevsamlingar och mantalsuppgifter - har han lyckats identifiera ett stort antal av dem som på ett eller annat sätt medverkade i Aftonbladet: från namnkunniga politiker som Adolf Hedin och Hugo Hamilton till notisjägaren och f.d. handlanden A. H. Lycklund, som specialiserat sig på att furnera notisavdelningen "Funna lik" med material. Wirén visar hur stort Aftonbladets beroende var av stoffleverantörer utanför redaktionen och vilken mångfald av medarbetare som tidningen därigenom kan sägas ha haft. Bokens titel - för övrigt namnet på en av tidningens notisavdelningar under undersökningsperioden - är inte så truitisk som den vid första anblicken kan förefalla.

Författarens tillvägagångssätt medför vissa nackdelar för framställningen, som delvis fått karaktären av en namnkatalog. De analyserande avsnitten där resultaten från detaljgranskningen av de två Aftonbladsårgångarna sätts in i ett större sammanhang, har tyvärr blivit av mindre omfång. Wirén har heller inte av arbetsekonomiska skäl kunnat göra några egna undersökningar av innehållet i Aftonbladets konkurrenter eller av andra årgångar av Aftonbladet. Sådana studier skulle, trots att inga manuskript finns bevarade, ge säkrare grund att stå på när det gäller att fastslå hur representantiva resultaten är. Författaren anser sig dock, med hjälp av sporadiska uppgifter i bokföringsmaterial, brev, memoarer osv., våga fastslå såväl att Aftonbladet litade till samma system av fasta och tillfälliga korrespondenter både före och efter de två år som undersökts, som att förhållandet var likartat på de övriga stockholmstidningarna. Att detta i stort sett

var fallet finns heller knappast någon anledning att a priori ifrågasätta.

Också andra luckor i framställningen har blivit ett nödvändigt resultat av Wiréns tidskrävande arbete att identifiera manusförfattarna. Den dryga hälften av inrikesnotiser som utgörs av klipp från andra svenska tidningar lämnar han sålunda helt åt sidan utan att ens stickprovsvis undersöka den. Ett sådant studium skulle ha kunnat ge intressanta upplysningar till exempel om den hastighet med vilken nyheter spreds i 1880-talets Sverige.

Trots dessa och andra begränsningar har Wiréns bok ett stort värde som en pusselbit i kartläggningen av den svenska pressens historia. Avhandlingen visar dessutom att något så omodernt som att bedriva forskning utifrån ett bestämt källmaterial i stället för att ta sin utgångspunkt i en frågeställning eller hypotes kan leda till värdefulla och intressanta resultat.

Elisabeth Sandlund

– Förrre landssekreteraren Sven Johan Nilsson, bosatt i Uppsala, har 1979 publicerat en volym *Förfäder från Färs. En släkt- och släktgårdskronika från Färs härad i Skåne* (Laholm: Trydells tryckeri, 295 s.).

Boken är tillägnad minnet av Nilssons far, bonden som inte fick studera, hembygdsforskaren Anders Nilsson på Skogsdala i Vanstads sn (f. 1859, † 1937). Den bygger till betydande del på faderns forskning och samlingar och inleds bl. a. med en intressant biografisk skiss över denne.¹ Det är uppenbart, att förf. själv som pensionär på viktiga punkter kunnat föra faderns forskning framåt. Nilssons huvudmål har varit att försöka sätta in de av honom behandlade personerna i deras historiska sammanhang. Man grips av beundran inför förf:s djupa förtrogenhet med det skånska bondesamhällets rättsliga och kamerala struktur. Bördsrättsbegreppets stränga tillämpning är ett ledmotiv i Nilssons sakrika framställning. Källmaterialet har till viktigt del varit domböcker, boupteckningar och länsräkenskaper. Särskilt boupteckningarna har skänkt ett rikt kulturhistoriskt stoff, som förf. förstått att väl utnyttja.

¹ Anmälnaren har i sitt arbete Handskriftssamlarna och de svenska arkiven (1977), s. 448, omtalat Anders Nilssons samlingar. Av det nu föreliggande arbetet framgår att de delar därav som ej förkommit förvaras i Lunds LA.

En huvudperson i boken är förf:s farfars farfars far Anders Olsson i Stora Lassaröd (f. 1724, † 1787), som var nämndeman och riksdagsman 1760–1762; hans gravhäll, som ursprungligen stod på Vanstads kyrkogård, är uppsatt vid infarten till förf:s födelsegård Skogsdala och har bidragit till att stimulera släktforskningsintresset. Även riksdagsmannens far, Olof Andersson (f. 1688, † 1741), behandlas utförligt. Han var häradsdomare och också han riksdagsman, nämligen 1719. Genom lyckliga fynd av domboksnotiser och andra arkivkällor har det lyckats förf. att följa fädernesläkten ända tillbaka till en länsman och herredsfogde Madtz Isachsen på Heinge nr 2 och 9 i Lövestads sn († omkr. 1630), som med sitt namn undertecknat en fullmakt från Färs härad 1584 avseende hyllningar av prins Christian, sedermera kung Christian IV, i Lund samma år.

Arbetet är emellertid inte begränsat till att behandla förf:s fädernesläkt, som från början satt på hemman i Heinge. Genom den ovannämnde Anders Olssons gifte 1746 med Bengta Persdotter kom släkten i besittning av en annan gård, Stora Lassaröd i Vanstads sn, och ett avsnitt i boken betitlas "Ur Stora Lassaröds kronika". I förf:s bok får man överhuvudtaget stifta bekantskap med en lång rad bondesläkter, som utan att kunna rubriceras som storbönder, haft medlemmar som ofta beklätt förtroendeposter som nämndemän, häradsdomare, länsmän och herredsfogdar och två som också varit medlemmar av bondeståndet (se ovan). Vad förf. presenterar i den nu publicerade boken synes vara endast ett urval av allt det material han samlat.

För den som läser SHT:s Tal och kväden är det ingen hemlighet att Sven Johan Nilsson där alltsedan 1936 framträtt som en ovanligt lyckad tillfällighetspoet. Att han lika väl kan behandla prosan därom vittnar den här omnämnda boken, som onekligen är en imponerande prestation av en amatörforskare.

B. Bé

– Namnet Clarence von Rosen hade på sin tid en elektrifierande klang. Han var ideal-sportsmannen och den ständigt leende charmören, aristokraten, som ville göra idrotten till en folkrörelse. Han är tagen på kornet i sina olika roller i P:s sons (Magnus Adlercreutz) bekanta karikatyalbum "Krigare och Hofmän" (1905). von Rosens dotter Maud Engberg, bosatt i USA, har på grundval framför allt av faderns rikhaltiga

arkiv publicerat en bok om honom under den talande titeln *Hjärtats kavaljer* (Sthlm: Bonnier, 1979, 331 s.). Boken handlar mest om Clarence von Rosens amorösa och glamorösa upplevelser under sin ungdom i Sverige, Paris, Wien, på Rivieran och i USA. Raden av älskarinnor imponerar; mest känd är kanske Ellen Hartman, med vilken han bedrog både hennes man och sin äldre bror Reinhold, den senare så bekante generalen, som helt platoniskt älskade den attraktiva skådespelerskan och ville gifta sig med henne.

Vid sidan av huvudföremålet intar Clarences mormor amerikanskan Clara Moore en central roll i boken. Hennes dotter Ella gifte sig 1864 i Philadelphia med sjöofficeren Carl Gustaf von Rosen, senare överstekammarjunkare. Grevinnan Ella drabbades vid mitten av 1880-talet av en svår melankoli, som gjorde hennes sista levnadsår till en stor tragedi för familjen. Hennes mor blev vid sin makes död 1878 universalarvinge till en stor förmögenhet och kom därigenom i en – redan tidigare grundlagd – livslång konflikt med sin arvlösförklarade svårson von Rosen. Sina tillgångar slösade den excentriska amerikanskan i stället på sina barnbarn, särskilt kanske den dyrkade Clarence, som i alla sina eskapader hade en aktiv och omtänksam supporter i mormodern.

Maud Engbergs bok är underhållande och lättläst, fylld med roliga citat ur släktbrev och kärleksbiljetter. Genom boken får man inblick i ett rikt och säkerligen mycket värdefullt släktarkiv. Clarence von Rosen hade som gymnastiklärare i skolan haft Victor Balck och engagerades genom honom tidigt för livet i vår idrottsrörelse. Ännu vid sitt frånfalle, 88-årig, 1955, var han medlem av Internationella Olympiska Kommittén. Det är uppenbart, att de numera inte så få historiker i vårt land som sysslar med denna sida av våra folkrörelsers historia bör ha mycket att hämta i Clarence von Rosens efterlämnade papper.

B. Bé

– År 1978 hade hundra år förlutit efter *Värner Rydén*'s födelse och läroverksadjunkten Theodor Cronqvist har i en "personteckning" till minnet (Karlshamn 1978, 32 s.) erinrat om Rydén's insatser i samhället och sökt sammanfatta särdragen i hans personlighet sådana de framträder i memoarlitteraturen eller i samtida källmaterial. Särskilt kan då nämnas Rydén's korrespondens med Johan Thyrén i Lund och

Nathan Söderblom i Uppsala, vilka varit tillgängliga för Cronqvist. – Rydén's far var folkskollärare i Blekinge. I två äktenskap hade denne sammanlagt tolv barn. Närmast sonen Värner stod halvbrodern Johan, vars yrke blev kontrollörens i Kinesiska tullverket i Kanton och även skriftställarens. Syskonens brevväxling har bevarats i Riksarkivet. Liksom sin far gick Värner Rydén genom seminariet i Växjö. Från 1901 var han folkskollärare i Malmö och från 1906 riksdagsman för socialdemokraterna. Men inte förrän Rydén 1925 utnämndes till generalkrigskommissarie, en befattning som han snart frånträdde, blev han bofast i Stockholms omgivning. Genom skickliga riksdagsinsatser bidrog Rydén till den Hammarskjöldska regeringens avgång 1917. I den Edénska reformministären, som bildades längre fram samma år, ingick Rydén som eklelesiastikminister. Omständigheterna kring Rydén's ofrivilliga utträde ur regeringen två år senare berörs av Cronqvist som vill uppträda till hans försvar. I övrigt kan sägas, att Cronqvist's studier inte förändrar den gängse bilden av Rydén som först och främst skolman och skolpolitiker. Rydén gick ur tiden 1930. – I en intervju för *Dagens Nyheter* 1922, som Cronqvist lagt märke till, uttalade sig Rydén om sin bildningsgång. Han framhöll att han sexton år gammal redan hade studerat hela innehållet i *Biografiskt Lexicon*, vars alla delar fanns tillgängliga i föräldrahemmet.

Å. Lm

– När lantbruksklubben i Stockholm 1973 fyllde 100 år, höll f.d. lantbruksrådet Miles von Wachenfelt huvudanförandet. Han berättade bl. a. om sin tjänst som lantbruksattaché i London under mer än tre decennier. Föredraget trycktes av lantbruksklubben 1978 separat under titeln *I lantbrukets tjänst. Hemma och ute* (Sthlm, 31 s.).

Miles von Wachenfelt, nu 92 år gammal och Personhistoriska samfundets i dubbel bemärkelse äldsta ledamot, hade 1973 varit medlem av lantbruksklubben i 60 år. Som ingen annan kunde han berätta om de nyvakna strävandena att reglera vår jordbruksproduktion under första världskriget och försöken efter kriget att sälja svenska jordbruksprodukter utomlands. I sistnämnda avseende blev Wachenfelt en banbrytare.

Wachenfelt berättar inledningsvis livfullt om sina upplevelser inom den svenska livs-

medelsförvaltningen alltsedan han som ung agronom 1913 blivit sekreterare i Stockholms stadsfullmäktiges mjölkhandelskommitté, vars största problem var mjölkbristen i Stockholm. Sedan gick karriären via bl. a. livsmedelskommissionen, statistiska centralbyrån, folkhushållningskommissionen och jordbruksdepartementet till tjänsten 1921 som Sveriges lantbruksrepresentant i London. Ofta, som var vanligt ända in på 1940-talet, måste deltidstjänster i flera verk förenas.

En studieresa i USA gav Wachenfelt själv uppslaget att 1920 föreslå inrättandet av lantbruksattachéer i de länder, till vilka Sverige hade export av lantbruksprodukter. Han anade då inte att han 14 månader senare skulle sitta som Sveriges lantbruksrepresentant i London, visserligen till en början utan tjänsterum eller ens ett skrivbord. Här skötte han verksamheten så väl att han 1927 förordnades som lantbruksattaché där, senare också i Haag och Dublin. 1928 fick han lantbruksråds namn. Det är denna verksamhet under mellankrigsår, världskrig och efterkrigstid som den lilla broschyren företrädesvis beskriver.

Till stöd för sina återblickar bör Wachenfelt ha kunnat använda sitt lantbruksattachéarkiv, det mest välordnade diplomatar-kiv som UD:s arkiv hittills fått mottaga. Wachenfels privatarkiv i Stockholm håller på att ordnas med biträde av Lars-Olof Welanders, RA. Där bör åtskilligt kunna påträffas också om Wachenfels dokumenterade intresse för person- och kulturhistoria och om hans samling av bl. a. svenskt 1600-tals-silver.

Åke Kromnow

– Helmer Wikström säger sig i förordet till boken *Mina tidningsminnen* (Sthlm: Gidlund, 1978, 239 s.) ha blivit provocerad av en annan pressman att skriva sina "memoarer". Det har blivit en bok om ett aktivt liv i A-pressens tjänst – på den företags-ekonomiska sidan. Norrlänning till bördan (född 1898) startade Wikström sin yrkesverksamhet i Nya Samhället i Sundsvall. Därifrån gick vägen vidare till Umeå (Västerbottens Folkblad), Falköping (Skaraborgaren), Karlskrona (Sydöstra Sveriges Dagblad), Malmö (Arbetet) och sedan till arbete i Stockholm för de socialdemokratiska tidningarna, vilka gick skiftande ekonomiska öden till mötes. På den sistnämnda etappen får man en intressant belysning av den kreugerska tidningsförsäljningen 1956 och dess följdverkningar. – Wikström var

under de närmast följande åren ekonomischef för såväl Stockholms-Tidningen som Aftonbladet.

Författaren ger visserligen läsaren ett värdefullt bidrag till samtida svensk presshistoria. Men boken skulle vara ännu mera givande om den inte vore tryfverad med så många notiser om lidna förrätter. Arbetet ger ur personhistorisk synpunkt ett i vissa avseenden unikt material, som är koncentrerat på samtida svensk socialdemokrati. Bland förgrundsfigurer, som passerar revy, kan nämnas Sven Aspling, Rolf Edberg, Gösta Elfving, Arne Geijer, Per-Albin Hansson, Zeth Höglund, Elof Lindberg, Hjalmar Mehr, Gösta Netzén, Axel Strand och Allan Vougt.

Från Wikströms tid i Umeå får läsaren några intressanta rader om Per-Albin Hansson omedelbart efter avslutandet av en talarturné i Västerbotten i samband med landstingsvalet 1926:

Jag frågade vilka önskemål han hade om ersättning. Han svarade: Som du vet, så lämnade jag regeringen i maj. Dagen efter stod jag utan inkomst. Jag har sökt att få anställning i Social-Demokraternas redaktion, särskilt som jag tror, att det vore nyttigt för Arthur Engberg att ha en balanserande kraft vid sidan av sig. Men han har motsatt sig detta, och tidningsstyrelsen vill inte gå emot honom i detta avseende. Jag har ju familj att försörja som andra, och för närvarande har jag inte någon fast inkomst. Med hänsyn till detta får ni ge mig, vad ni tycker att mitt arbete är värt och vad ni anser eder kunna betala. – Jag berättar detta för att belysa, hur osäker tillvaron kunde vara för en politiker för ungefär 50 år sedan.

Hur det kan gå till vid ett inval i riksdagen får man en roande skildring av (s. 91) – Wikström placerades i första kammaren år 1942.

U. W.

– Har man korsat världen på studie- och forskningsresor, har man varit chef för ett internationellt berömt forskningsinstitut med legio av gästande in- och utländska forskare, har man setat i styrelser av de mest skiftande slag och spelat kammarmusik med mer eller mindre remarkabla partners har man naturligtvis också åtskilligt att berätta om många intressanta människor från all världens hörn. Det är Hugo Theorell, f. 1903, som den här beskrivningen passar in på och han har också givit ut en memoarbok med titeln *Växlande vindar* (Sthlm: Natur & Kultur, 1977, 168 s.), där han beskriver sitt skiftesrika liv och de många människor han därunder har kommit

i kontakt med. Theorells liv har de yttre förutsättningarna för att en beskrivning av det ska bli intressant. Han drabbades av polio vid tre års ålder och blev därigenom handikappad för livet. Han lyckades emellertid med viljestyrka och begåvning kompensera sitt handikapp och blev som framstående biokemist en av Sveriges inte alltför många nobelpristagare.

Så långt frammanas bilden av en kammarlörd som helhjärtat går in för sin vetenskap och genom ihärdigt arbete når utmärkta resultat. Med det är bara en liten del av tavlan. Med sitt goda musikaliska påbrå har Theorell från tidiga år ägnat mängder av tid åt kammarmusicerande, bland annat i Mazerska sällskapet, men hans sällskapliga sinnelag har också räckt till för Samfundet SHT och liknande. På somrarna har han seglat med olika notabiliteter. Han har också beklätt uppdrag som har haft mera med hans yrkesverksamhet att göra, t.ex. att vara ordförande i Svenska läkaresällskapet, president för den internationella biokemiska unionen osv.

Även om de yttre förutsättningarna således finns för att göra en memoarbok av denne märklige person levande och intressant, kan det knappast sägas att den bok som föreligger motsvarar förväntningarna. Theorell har en svaghet för det anekdotiska och om han har haft något djupare utbyte av sina många mänskliga kontakter så döljer han det förvånansvärt väl. Därigenom blir hans bok ur personhistorisk synpunkt av mindre intresse. Registret till boken upptar gott och väl 400 namn, men de blir efter genomläsningen fortfarande inte mycket mer än namn. Hugo Theorells värld befolkas av idel behagliga, begåvade och musikaliska människor bland vilka hans närmaste, främst hustrun, den duktiga cembalisten Margit Theorell, och barnen intar en hedersplats.

Om boken ses enbart som ett dokument gällande berättaren själv, Hugo Theorell, blir den givetvis mera givande. Några gånger kan författaren engagerat och pedagogiskt berätta om sina forskningar och man får bl. a. en del intressanta upplysningar om forskningsmiljön i Sverige och Tyskland under tiden strax efter första världskriget.

Till slut en liten korrigerig: Ragnar Nilsson, som nämns på några ställen i boken, var inte – som det uppges – professor i lantbrukskemi vid Lantbrukshögskolan men väl i mikrobiologi.

Lars-Erik Sanner

– Expressen torde, trots sina relativa ungdom, något paradoxalt vara en av de svenska tidningar vars levnadsöden är utförligast beskrivna. Hittills har tre av de ledande männen under tidningens 35-åriga historia ansett det nödvändigt att i memoarform ge sin skildring av vad som förevarit sedan starten. Den år 1969 avpollterade redaktionschefen Sigfrid Ågren inledde med sin "Sanning till 90%" (1970). Samma år utkom första delen av Carl-Adam Nycops memoarer "Bära eller brista", som följdes av en andra del "Nyfiken med sting", där han skildrar Expressens utveckling fram till år 1961, när han mer eller mindre frivilligt lämnade skutan. Den senaste i raden av initierade berättare, före politiske redaktören och chefredaktören Per Wrigstad, slår redan i titeln pretentiöst fast att "så här var det" (*Så här var det*. Sthlm: Norstedt, 1979, 282 s.). Naturligt nog lyckas Wrigstad lika litet som någon av sina föregångare berätta den 100-procentiga sanningen om Expressen. Boken är i hög grad en subjektiv skildring, präglad av författarens uttalade antipatier och sympatier mot såväl kolleger i tidningsledningen som medarbetare på redaktionen.

Man frestas efter ett studium av de tre memoarböckerna att ställa sig frågan hur Expressen kunnat inte bara överleva utan även växa till Sveriges största tidning trots de strider inom redaktionen som förefaller ha rasat kontinuerligt under tidningens historia. Varken Nycop eller Ågren skränder orden när det gäller de känsliga punkterna i Expressens förflutna. Deras skildringar av de interna konflikterna måste dock betraktas som hovsamma jämfört med Wrigstads tillmälen. Det föräkt med vilket han uttalar sig om Carl-Adam Nycops kanske något orealistiska folkbildningsideal, eller, som Wrigstad uttrycker det, hans "socialistiska dadda-filosofi", tillhör det som lämnar en obehaglig smak i munnen.

Wrigstads bok är i huvudsak upplagd som en krönika över Expressens utveckling år från år. Ett utmärkande drag är att de ärofulla stunderna i tidningens historia behandlas utförligt och med ett triumfatoriskt språk medan mörkare episoder helt förbigås eller tonas ned till oigenkännlighet. Sålunda tillskrivs Expressen, eller rättare Lennart Ojesten, hela äran av att bensinransoneringen år 1974 blev några veckor gammal medan å andra sidan läsaren i det längsta ges intrycket av att den beryktade nazistaffären år 1965 var ytterligare en av Expressens journalistiska bragder.

Wrigstads bok innehåller påfallande många citat, ur ledare och andra artiklar, ur brev, telegram och interna meddelanden. Det är dock tveksamt om de tillför skildringen något av värde. Ett stort antal av citaten synes tjäna syftet att inskräpa hos läsaren dels vilken förträfflig och av de alla flesta omtyckt person Per Wrigstad var, dels vilken utomordentlig produkt han och hans lojala medarbetare åstadkom. En sådan öppen självgodhet är sällsynt i modern svensk memoarlitteratur.

Lojalitet till tidningen talar Wrigstad vid flera tillfällen om. Vad han mer exakt menar med detta är oklart. I hög grad tycks han sätta likhetstecken mellan lojalitet mot Expressen och mot honom själv. Wrigstad ådagalägger till exempel en påfallande, och hos en gammal klubbordförande förvånande, brist på förståelse för de unga journalister som på nya fackliga vägar försökte förändra sin arbetssituation och kanske också tidningens innehåll.

Nej, så här var det nog inte på Expressen. Per Wrigstads memoarer ger, lika litet som Nycop och Ågrens, på vilka hans skildring måste ses som ett svar, sanningen om Sveriges största tidning. Förhoppningsvis kommer dock hans och de andras partsinlagor – kompletterade med mängder av solidare källmaterial – att i framtiden kunna läggas till grund för en opartisk redogörelse för den spännande epok i svensk presshistoria, där Expressens förbluffande framgångar intar en dominerande ställning.

Elisabeth Sandlund

– Monica Cronström har gjort sig känd för läsare av Dagens Nyheter genom fina teckningar från Stockholmsregionen, oftast med initierad kulturhistorisk eller personhistorisk text. Hon har nu samlat ett 150-tal teckningar – vida perspektiv och små detaljer – med förklarande notiser *Inom tullarna. En bilderbok om Stockholm* (Sthlm 1978, 156 s.). Inte minst för genuina stockholmare är boken en trevlig och intressant läsning och en verklig ögonfägnad. Alla stadsdelar passerar revy och författarinnan har fullföljt en omfattande forskning inte blott i den tryckta litteraturen utan också i arkivaliska källor. Monica Cronström riktar i förordet ett tack till Stockholms stadsmuseums bildarkiv, men säkert har hon gästat också andra kommunala arkiv – om också inte så intensivt. Bland litteraturförteckningens 60-tal titlar hade man gärna återfunnit Johan Elers' klassiska verk. Personhistoriskt sett har jag ett intryck av stor

korrekthet antingen förf. noterar arkitekter, byggherrar eller andra kända namn i stadens historia. Ofta har bokens teckningar hos mig väckt återseendets glädje. För den som är född och uppvuxen i Storgatan 29 (huset rivet 1935) är det roligt att finna att apoteket Storkens sällsamma interiör är oförändrad.

Förf. deklarerar sitt starka intresse för arkitektur. Det är uppenbart för varje läsare och mynnar ut i ett arkitektregister med ett 60-tal namn. Förteckningen ansluter sig strikt till boken innehåll. Ett resultat blir – tyvärr – att man saknar för Stockholms arkitekturhistoria så viktiga namn som Ragnar Östberg och Ivar och Anders Tengbom.

U. W.

– Att goda traditioner kan hållas vid liv och fullföljas är väl något som man alltid har anledning att glädja sig åt. Ett sådant glädjämne har vi nu åter fått, då *Svensk Historisk Bibliografi* utkommit med en ny diger volym för tiden 1961–70, reviderad och redigerad av Marie-Louise Bachman och Yvonne Hirdman (Skrifter utgivna av Svenska Historiska Föreningen, 8) Sthlm: Almqvist & Wiksell, 1978, xv, 688 s.

En granskare av det här föreliggande arbetet kan även bli glatt överraskad vid bevitnandet av den pietet med vilken de båda utgivarna gått till verket. Att fackindelningen i ett arbete av denna art med tiden måste undergå en del justeringar eller omvandlingar är ofrånkomligt, då vissa avsnitt kan äga aktualitet av ganska momentan natur, men i detta fall är nymodigheterna så obetydliga och diskret genomförda, att läsaren utan svårighet finner sig till rätta. De tidigare avdelningarna Unionsfrågan och Ålandsfrågan har utgått, medan Andra världskriget och Efter Andra världskriget ha tillkommit – för att kanske i sin tur utgå i en framtida volym. Den frikostigt praktiserade metoden med hänvisningar facken emellan är till stor nytta och än mer den redan i föregående samlingsvolym genomförda dubbelregistreringen av svårplacerade arbeten. Glädjande är att de under en period uteslutna tidningsrecensionerna ännu förtecknas, vilket på sina håll medfört jättelika anhopningar av sådana. Där leder Herbert Tingstens Mitt liv överlägset med en och en halv sida anmälningar.

Men nog sagt om detta. Det skulle vara lockande att stanna ett ögonblick inför t. ex. facket Bibliografi. Låt mig blott notera, att det där bland många intressanta nyheter

också förekommer två äldre namn av hög dignitet, nämligen ett nytryck av Carl Gustaf Warmholtz' *Bibliotheca historica Sveo-Gothica* och en faksimilupplaga av Bernhard Lundstedts Sveriges periodiska litteratur 1645–1899. Även mycket annat fångslar läsaren men en detaljgranskning av ett arbete av detta omfång torde vara i det närmaste ogörlig och utrymmet medger dessutom inte en sådan. Allt tycks vara gjort med största omsorg. En liten felaktighet har jag dock lyckats upptäcka. Min presentation av Kungl. biblioteket 1961 ingår i *Allsvensk samling* (numera Sverigekontakt), inte i vad som här benämnes *Svensk samling*. Och så en försvunnen undran: när denna historiska bibliografi nu blivit så internationell, att den försetts med en dubbeltitel på engelska, borde inte också förordet presenteras även på detta språk?

Till slut en allmän reflexion – är det inte en aning förbluffande och desslikes glädjande, att man för en period så pass sen som 1961–70 med dess allt ogynnsammare villkor för forskning och vetenskapligt arbete kan konfronteras med en publikation, som i sitt register redovisar författarnamn i tusental med mångdubbelt större antal uppsatser och verk? Jo, naturligtvis. Och vem leder? frågar sig kanske någon? – Det gör Alf Åberg överlägset med 82 titlar, följd med den äran av Sten Carlsson med 49. *Sat sapienti!*

Harald Bohrn

– *Vem är det. Svensk biografisk handbok* har utkommit med sin 34:e årgång 1979 (Sthlm: Norstedts, 1978, 1201 s.). Årgången upptar i likhet med den föregående – enligt förordet – omkring 10.000 biografier, varav cirka 600 nyskrivna. Från och med närmast föregående årgång trycks verket i England. En del inadvartenser, som spårades i årgång 1977 och som möjligen kunde förklaras med redaktionens och tryckeriets belägenhet på vitt skilda orter, synes ha eliminerats i föreliggande årgång. Handbokens redaktion utför enligt recensentens mening ett gott verk. Likafullt skall en viss invändning här riktas mot formerna för arbetet.

Riktlinjerna för urvalet av behandlade personer har undan för undan förskjutits under senare år. Nya kategorier av kända eller uppsatta personer har därmed tillkommit i *Vem är det*. (Några anmärkningsvärda redaktionella nyheter introduceras däremot knappast i och med innevarande årgång.) Talrika nytillkomna personer företräder verksamhetsfält som – det kan på goda

grunder antas – sällan eller aldrig för dem i kontakt med uppslagsverk av denna karaktär. Kvaliteten och utförligheten hos ett uppslagsverk, där artiklarna, såsom bekräftas i förordet, utarbetas under medverkan av de behandlade personerna, blir uppenbarligen lidande av dessa urvalsprinciper. Det kan ifrågasättas om t. ex. sportidoler eller popstjärnor, vars lyskraft är av kort varaktighet, verkligen skall uppmärksammas i ett verk av detta slag. Ett meddelande i förordet om redaktionella regler, som begränsar urvalet, borde kunna ersätta de många gånger torftiga artiklar om personer ur dessa kretsar som nu förekommer.

I *Släkt och hävd*, årg. 1976, har Hans Gillingstam redogjort för sitt arbete som redaktör av släktartiklarna i *Svenskt biografiskt lexikon*. Ännu levande släktmedlemmar förekommer numera inte under eget uppslagsord i lexikonet. De kan däremot omnämnas i släktartiklarna "om de är mycket betydande" (s. 51). Då Gillingstam skall ange innebörden härav, förklarar han det implicera att personer som är upptagna i *Vem är det* medtages. De eftergifter för det tillfälliga och övergående, som för närvarande präglar urvalet av artiklar i *Vem är det*, är tillräckliga skäl för att rec. skulle vilja föreslå *Svenskt biografiskt lexikon* att ompröva redaktionell praxis. Medlemmar som är i livet behöver därför inte helt utgå ur släktartiklarna.

I *Vem är det*, årg. 1979, finns en förteckning över döda som omspannar tiden 1970–1978. Motsvarande förteckning över avlidna 1958–1970 ingår i årgång 1971 och för tiden 1943–1958 i årgång 1959. Dessa redovisningar är värdefulla personhistoriska hjälpmedel. *Vem är det* utkom första gången 1912 och biografier över avlidna, som förut varit införda i olika årgångar 1912–1943, finns som bekant samlade i den 1944 utkomna handboken *Vem var det?*

Å. Lm

Tidskriftsöversikt

Blekingeboken 1978. Årsboken för medlemmarna i Blekinge musei och hembygdsförening innehåller en redogörelse av Ulla Liljedahl för sjökaptanen Nils Jacob Holms resor till olika länder och världsdelar. Han var född i Karlshamn 1819 och avled där 1883. – Barbro Edlund lämnar några upplysningar om släkten du Bordieu och har granskat en bouppteckning som är upprättad 1833 i Karlskrona efter möbelhandlaren Carl Wilhelm du Bordieu.

Bromma hembygdsförenings årskrift 1978 innehåller en artikel av Rolf Bojerud om båtsmän på Riksby rote. Rotarna åtog sig enligt överenskommelse att hålla kronan med båtsmän. Omkring år 1700 var antalet båtsmansrotar i Bromma fem. Bland dessa har Bojerud valt att följa Riksby rote genom tiderna. På tvåhundra år uppgick antalet ordinarie båtsmän till femton. — 1700-talsgården Mariehäll vid Ballstaviken i Bromma uppmärksammas i årskriften av Fredrik von Feilitzen, som placerar gården i dess arkitekturhistoriska sammanhang. Gården är rivningshotad. v. Feilitzen jämför Mariehäll med Listonhill på Djurgården i Stockholm och gymnasiet, det nuvarande rådhuset i Härnösand, båda i likhet med Mariehäll uppförda i början av 1790-talet. Husets arkitekt är inte känd. — Den nyligen avlidne partisekreteraren och riksdagsmannen Birger Lundström redogör för Bromma kyrkas villaägarföreningar 1918–1978. En äldre benämning på stadsdelen Bromma kyrka är Bromma kyrktrakt. — Radhusets historia i Bromma skisseras i årskriften av Brita Kihlberg. Några radhusområden — från Äppelvik till Nockeby — illustreras på ett tidstypiskt sätt hur radhuset etablerades på svensk villamark. Trädgårdsstäder utformades efter engelska förebilder. Flera arkitekter var därvid verksamma. De s. k. engelska radhusen vid Alviksvägen byggdes 1919–20 under ledning av ingenjören G. Chatillon-Winbergh. — En nekrolog över Gustav Iverus, rektor vid Skara och senare Bromma läroverk, är skriven av Elise Otborn.

Innehållet i *Dalarnas hembygdsbok 1978* kretsar kring hembygdsrörelsen och hembygdsgrändarna i Dalarna. Till rörelsens förgrundsfigurer hör Karl Erik Forsslund (1872–1941), Gustaf Ankarcrona (1869–1933), Karl Trotzig (1859–1939), Anders Zorn (1860–1920) och Otilia Adelborg (1855–1936). Roland Andersson påpekar hur miljöförändringar växte fram i flera länder mot slutet av 1800-talet, kanske särskilt i USA och Tyskland. Impulser nådde snart de nordiska länderna. Dalarna framstod som ett mönsterlandskap, något som underlättade rörelsens utveckling. Hembygdsarbetet förstärktes 1937 då en landsantikvarietjänst inrättades i Falun. Dess förste innehavare blev Svante Svärdström.

Fataburen, Nordiska museets och Skansens årsbok, 1978. Göran Rosander ger en introduktion till resandets historia i Sveri-

ge. Han påpekar att passlagstiftningen var omfattande under 1700-talet. Den inrikes lagstiftningen syftade till att reglera rörligheten på arbetsmarknaden liksom att, som Rosander även framhåller, minska påfrestningen på fattigvården. Bestämmelserna om inrikes pass avskaffades slutligt 1860. Kräven på utrikes pass togs bort samtidigt och friheten blev bestående fram till första världskriget. — Elisabet Stavenow-Hidemark skildrar i årsboken Carl Jonas Love Almqvist som resenär. Hon finner att resandet blev en livsform för honom: "Som landsflyktig i Amerika fortsatte han sitt resande — han nådde Niagara i norr, Texas i söder."

Gamla latinare årsbok 1978, utgiven av Hvitfeldtska gymnasiet kamratförening i Göteborg. Minnen från skoltiden på 1930-talet tecknas av Lars Freeman. — Lärare vid skolan från 1938 var Eric Dahlén (som tidigare medverkat i årsboken med elevminnen) och han porträtterar några av sina kolleger. — Årsboken lämnar plats för minnesord över adjunkten Robert Karlsson (av Tage Wikström).

Genos 1978. Bland artiklarna i årgången märkes en redogörelse genom Leo Nyholm för släkten Forbus' äldsta led. — En släkt härva Tammelin-Tammelander utreds av Jarl Pousar. — Torneåsläkten Chore till början av 1700-talet redovisas av Bengt Utterström. — Berndt Godenhielm söker fastställa identiteten hos en korpral Erik Pihl. — Love Kurtén riktat uppmärksamheten mot några släktanteckningar som gjorts av rådmannen i Viborg Jakob Ruuth (1595–1629). — En nekrolog över professor Eric Anthoni är signerad av Sven-Erik Åström.

Föreningen Gamla Halmstads årsbok 1978 innehåller några anteckningar av lektor Lars Trulsson om riksdagen i Halmstad 1678. — Domprosten Karl-Åke Henningson har gått genom en samlingsvolym i församlingsarkivet till Halmstads Nikolaikyrka som innehåller stolrumslängder för några år av 1700- och 1800-talet. Han publicerar och analyserar 1849 års bankförteckning — med dess indelningssystem — och finner att den ger ett tvärsnitt genom stadens befolkning vid mitten av förra århundradet. Längden upptar endast personer i vuxen ålder, nära 700 av Halmstads befolkning om 2.300 personer vid denna tid. — Minnesanteckningar

från yngre dagar publiceras i årsboken av lektor Carl Fredrik Aleman och (postumt) av författarinnan Ingegerd Stadener.

Innehållet i *Hembygden 1978* kretsar kring dalsländsk lokalhistoria. Anders Edestams donationsbibliotek till Åmåls stadsbibliotek uppgår till 175 hyllmeter. Samlingen presenteras i årsboken av Henrik Viridén. Den personhistoriska litteraturen är rikt företrädd. Däri ingår en specialsamling rörande Nathan Söderblom. — En nekrolog över Anders Edestam är skriven av Olle Enbågen. — Allan Brangstad skildrar i en artikel en avsatt präst Samuel Fryxell (1794-1875), kusin till historikern Anders Fryxell. Samuel Fryxell gav på 1820-talet ut en skandalroman, Pehrmassefärden.

Historiallinen arkisto, årg. 73 (tr. 1978) har formen av en festskrift till professorn vid Helsingfors universitet Jaakko Suolahti i anledning av dennes sextioårsdag. Flertalet bidrag är på finska och saknar i denna årgång sammanfattningar på annat språk. På svenska skriver dock Matti Klinge om klassiciteten i 1800-talets Finland. De klassiska språkens prestige relaterar han till de rådande samhällsuppfattningarna. Den finländska utvecklingen under århundradet skiljer sig från den rikssvenska. I Finland upprätthölls den gustavianska tidens idétradition. En orsak var att den akademiska nyhumanismen förbands med en nationell ideologi som utformades efter lösgörelsen från Sverige. — En förteckning över Jaakko Suolahtis tryckta skrifter är utarbetad av Leena Halla.

Historisk tidskrift 1978 innehåller bl. a. följande bidrag av intresse för svensk personhistoria. Carl Göran Andræ redogör för några försök att definiera sociala grupper och klasser i svensk historia. Under senaste årtionde har forskarnas intresse för socialhistoriska problemställningar vuxit. — Bengt Berglund har undersökt husförhörlängdernas befolkningsstatistiska källvärde. Han har haft tillgång till externt material, som avser anställda vid en tändsticksfabrik i Jönköping, och gjort jämförelser, varvid han granskat omkring 1 000 anställda för åren 1875 och 1900. Antalet invånare i Jönköping växte under perioden från 13 000 till 20 000. — Anders Norberg analyserar Sundsvallsstrejken 1879 och ifrågasätter dess betydelse för emigrationen till Ameri-

ka. Det visar sig, att arbetskonflikten bidrog till att emigrationsbenägenheten ökade och efter hand spreds till hela länet.

Historisk tidskrift för Finland 1978. Passlagstiftningen för finländare i Ryssland 1809-1917 behandlas av Max Engman. Bestämmelserna gjordes upp på ryska villkor och överensstämde med ryska författningar. — A. S. Kan skildrar Georg August Forstén (1857-1910) och hans insatser inom rysk historieforskning. Forstén var officersson från Fredrikshamn, hade studerat i Västeuropa och var från 1899 professor i allmän historia vid St Petersburgs universitet. — Professor Eric Anthonis eftermäle tecknas i tidskriften av Jarl Gallén.

I *Vår hembygd*, utgiven av Huskvarna hembygdsförening, medarbetar i årgångarna 1977 och 1978 undervisningsrådet Ragnar Lund med artiklar om industriledaren Wilhelm Tham (1839-1911). Denne framställs som det moderna Huskvarnas grundare. Han var chef för vapenfabriken under en lång följd av år. Religionen var en drivkraft i Thams dagliga arbete och han hyste patriarkalisk omtanke om de anställda. Han gjorde dock ingenting för att begränsa klasskillnaderna i det dåtida samhället. Thams hållning till den framväxande fackföreningsrörelsen är inte entydig men hans intresse för egnahemsverksamheten betygas av Lund som ändå är angelägen att inte överdriva betydelsen därav. År 1887 tog Wilhelm Tham plats i första kammaren. Men han lämnade riksdagsarbetet redan efter fem år.

Hälsingerunor 1978. I hembygdsboken presenteras Himlaprinssläkten från Norrala av Albert Andersson. Till yrket bonde och predikant vann Jon Svensson (1788-1852) ryktbarhet som Himlaprinzen. En levnadsteckning lades fram 1883. Dess trettonde och sista upplaga trycktes så sent som 1935. I Minneapolis utkom dessutom en amerikansk version 1920. En roman om honom gavs ut 1948 och har tryckts om 1970. Den är översatt till norska. Sonsson till Himlaprinzen är lektor Sven Nordlund, Djursholm. — En nekrolog över chefredaktören P. W. Häger på Bollnäs-Tidningen är likaså skriven av Albert Andersson.

I *Jämten, Heimbygdas årsbok 1978*, beskriver Elisabet Stavenow-Hidemark i korta drag Nils Månsson Mandelgrens levnad. — Bengt Jacobsson skildrar Mandelgrens

forskningsresor till Jämtland och Härjedalen somrarna 1868 och 1869 och samme förf. söker precisera de ideologiska förutsättningarna för Mandelgrens arbete med inventering av fornminnen. Romantiken och nationalismen låg i tiden och dessa strömningar stimulerade intresset för svensk folkkultur.

Karolinska förbundets årsbok 1978. Bernt Olsson betraktar Aurora Königsmarck som företrädare för 1600-talets feminin och anger i en uppsats skälen härför. Då 1684 ett drama av Jean Racine för första gången uppfördes i Sverige var den 21-åriga Aurora Königsmarck den främsta tillskyndaren. Anton Blanck har betecknat uppförandet, som försiggick vid hovet, som en politisk opinionsyttring. Olssons tes är, att det i själva verket var en feministisk demonstration. Han ser även Aurora Königsmarcks fortsatta liv som ogift kvinna som en strid för kulturellt oberoende. — Gunnar Jarring diskuterar några karoliner som förekommer i en sovjetisk aktpublikation om rysk-kinesiska förbindelser under 1700-talet. Dess nyttgivna första del behandlar tiden mellan 1700 och 1725, den period som tilldrar sig särskilt svenskt intresse. Två svenska krigsfångar som gjorde sig gällande i rysk tjänst var Lorentz Lange och Johann Christopher Schnitzker. Lange utnämndes till vice-guvernör i Irkutsk 1739. Hans kontakter med andra svenska krigsfångar var sparsamma. Schnitzker blev fånge 1708, gick i rysk tjänst 1712 men kom tillbaka till Sverige tio år senare. Han fick vid återkomsten avsked som kapten. — Samuel Pufendorf hade en äldre bror Esaias Pufendorf, f. 1628, som stod i svensk tjänst mellan 1656 och 1687. Rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie sände honom som svensk diplomat till Wien 1668, samma år som brodern blev professor i Lund. Jean Bérenger porträtterar i årsboken Esaias Pufendorf som anhängare under Karl XI:s tid av förbund med Frankrike.

Kronobergsboken 1978 är en temabok om utvandringen från Kronoberg. — Utvandringen från södra Småland fram till 1870 analyseras av Lars-Olof Larsson. — Sten Almqvist berättar något om Johan Fredrik Tenggrens äventyrliga liv som guldgrävare. Tenggren var född i Växjö 1827 och avled i Halltorps socken i Kalmar län 1904. I femton års tid hade han varit verksam i Amerika, där han även framträdde som skald. — Biografiska data om komministern i Sjösås

pastorat Johan Bolin (1797–1852) lämnas i årsboken av Ulf Beijbom. Samma år som Bolin dog utkom i Växjö hans stora bok med beskrivning över Nordamerikas förenata stater. Bolin besökte aldrig det land han skildrat. Hans syn på Amerika, sådan den framträder i beskrivningsboken, analyseras av Beijbom. Boken blev av betydelse för Vilhelm Mobergs berättelser om emigranternas tankeliv inför utvandringsbeslutet.

Kulturen 1978. I årsboken till medlemmarna av Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige erinrar Bengt Bengtsson om några representanter för det tidiga 1800-talets Lund, professorn, sedermera biskopen Carl Adolph Agardh, boktryckaren och tidsningsutgivaren Carl Fredrik Berling och färgmästaren och donatorn Jöns Petter Borg. De tre var huvudansvariga vid bildandet av det 150-årsjubilerande försäkringsföretaget Skånska Brand. — Till minnet av Johan Henrik Thomander skriver Lars Österlin. Thomanders professorshem från 1830-talets Lund har rekonstruerats och på 1920-talet överflyttats till Kulturen. Vid 1850-talets början lämnade Thomander Lund för att bli domprost i Göteborg. Ett nytt hem skapades i biskopshuset när han 1856 återvände till Lund som biskop. Hans maka, Emilie Louise Meyer från Karlshamn, var dotter till en välbärgad grosshandlare som invandrat från Tyskland.

I Linköpings biblioteks handlingar har en ny volym framlagts 1978 (Ny serie, bd 8). Karl-Elof Rudelius har där till 200-årsminnet av Jakob Wallenbergs död skildrat honom som ostrogotisk resenär och kåsör. Hans manuskript, däribland originalmanus till *Min son på galejan*, tillhör stifts- och landsbiblioteket. — Åke Vretblad redogör för omständigheterna kring framförandet av Eric Lindschölds hovbalett *Den stora Genius 1669*. Som program för åskådarna trycktes en versifierad text. I ett exemplar som ingår i biblioteket i Linköping finns samtida marginalanteckningar om de medverkande vid framförandet. Vretblad publicerar rollistan. I baletten uppträdde 60 personer. — Tonsättaren Bernhard Crusell var från 1818 under vissa tider av året verksam som musikdirektör i Linköping. Till invigningen av Göta kanal 1832 hade Crusell i uppdrag att komponera ett deklamatorium. När verket senare ånyo uppfördes i Linköping blev det kritiserat i ett lokalblad. Noterna har inte kunnat återfinnas och Åke Vretblad antar att kritiken kan ha föranlett

Crusell att förstöra dem. – Ännu en uppsats i årsboken av Åke Vretblad behandlar bruksinspektoren Jonas Hagenbergs boksamling, som av Hällestadts kommunbibliotek deponerats i stifts- och landsbiblioteket. Hagenberg levde mellan 1753 och 1823. Hans boksamling uppgick till omkring 400 volymer av vilka 270 är bevarade. Böckerna är genomgående på svenska och enligt Vretblad belysande för tidens bildningssträvanden.

Lychnos. Lärdomshistoriska samfundets årsbok 1977–1978. Torgny Segerstedt diskuterar det inflytande som den boströmska filosofien utövat inom det svenska samhället. Boströms skriftliga produktion är inte särskilt stor och han tillbringade större delen av sitt liv i Uppsala. Hans filosofiska system hade emellertid hängivna anhängare som förde hans tankar ut i den politiska debatten. – Ingemar Nilsson har ägnat Sydney Alrutz' forskning kring nervstrålningens problem ett särskilt studium. Han finner att Alrutz, som levde mellan 1868 och 1925, var Sveriges förste specialiserade psykolog och som sådan grundare av den experimentella psykologin i landet. Alrutz intresserade sig för parapsykologi och kom därigenom att ägna sig åt nervstrålningen. Äldre teorier härom hör till läran om den animala magnetismen. – Banbrytare för ortopedin i Sverige var läkaren Nils Åkerman. Han grundade 1827 ett ortopediskt institut som ägde bestånd till 1924, då det inkorporerades med ortopediska kliniken vid Karolinska institutet. Ortopedins utveckling under en 100-årsperiod tecknas av Agneta Darle. – Juha Manninen har studerat hegelianismen i Finland på 1800-talet. Hegels filosofiska teorier fick vida större betydelse för tankelivet i Finland än i Sverige. Hegel förvånades över att redan 1829 finna att den filosofiska undervisningen präglades av hans system. Professorerna J. J. Tengström och J. W. Snellman blev de främsta lärjungarna. – Några dispyter mellan Samuel von Pufendorf och svenska teologer från hans tid som professor i Lund har inte tidigare varit kända. Bo Lindberg har emellertid i Lunds universitetsbibliotek påträffat en anonym handskrift som kritiskt granskar Pufendorfs naturrättslära. Av handstilen och språkbruket framgår att Haquin Spegel är dess författare. – Läkares och naturvetares politiska hemvist erbjuder en forskningsuppgift. Karl-Hugo Wirén har i årsboken skärskådat ett antal av dem som vid mitten av 1800-talet intog liberala stånd-

punkter, uppenbarligen grundade i deras naturvetenskapliga framstegstro. Darwinismen är av betydelse vid tillkomsten av denna idékonstellation. Särskilt har Wirén uppmärksammat Gustaf Retzius, professor i anatomi och histologi vid Karolinska institutet, vars studenttid på 1860-talet sammanfaller med darwinismens introduktion i Sverige. – Den omfattande recensionsavdelningen tar upp såväl svenska som utländska arbeten vilka berör det lärdomshistoriska området.

Meddelanden från Kungliga Akademien för De fria konsterna 1977–1978, framlagda 1979, innehåller minnesrunor (av Algot Törneman) över målarna Einar Jolin, Gunnar Svensson och Staffan Hallström, skulptören Arne Jones och konsthistorikern Andreas Lindblom, vidare (av Christian Laine) över arkitekterna Paul Hedqvist och Nils Einar Eriksson, skulptören Bror Marklund och (av Liss Eriksson) över den franske skulptören Paul Cornet.

I Meddelanden från svenska riksarkivet för åren 1974–1975, framlagda 1978, orienterar Kari Tarkiainen om arkivband i riksarkivet. Arkivets bestånd av inbundna arkivalier från äldre tider lämnar talrika upplysningar om bokbindare, material och stilsträvanden. Det noteras att bokbindarna på sexton- och sjuttonhundratalet huvudsakligen var kanslianställda och sysslade med löpande bindning av aktuella handlingar. Tarkiainens slutsats är att arkivbindningen ännu är otillräckligt utforskad. – Inom folkrorelseforskningen tilldrar sig idrottsforskningen en växande uppmärksamhet. Jan Lindroth presenterar idrottsarkiven som denna folkrorelsens otryckta källmaterial. Det offentliga arkivväsendet har omsider utsträckt sitt intresse till att omfatta även föreningsarkiven, en uppmärksamhet som kommit även idrottsrörelsen till del.

Nackaboken 1978. Ann Katrin Atmer ger en historik till Velamsunds säteri under 300 år. På 1600-talet var det adelsgods. Ägare från 1822 blev generalmajoren Louis Marie de Camps, född i Pau och barndomsvän till Karl XIV Johan. Efter flera ägareskiften köptes gården 1862 av friherre Nils von Lantingshausen von Höpken, som dock inte var bosatt där utan på Bogesund. En dotter till honom sålde gården 1880 till grosshandlaren Emil Egnell. En ny epok inleddes. Området blev spekulationsobjekt. Egnell förvandlade Velamsund till en som-

marort, bedrev tomtförsäljning och hyrde ut villor till stockholmare. Från 1964 är Boo kommun ägare till Velamsund.

Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen 1978. I årgången märks en artikel av Tönnes Kleberg om ärkebiskop Stefan av Uppsala och det praktfulla sakramentariet från Sens, A 136 i Kungl. bibliotekets handskriftssamling. En annan forskares, Trygve Lundéns, antagande att manuskriptet, som härrör från omkring 900, medförts till Sverige 1164 av ärkebiskopen eller någon av dennes prästerliga följeslagare tillbakavisas av Kleberg. Frågan om hur det kommit till landet väntar dock ännu på ett slutligt svar. — Tidskriften lämnar plats för en nekrolog över bibliotekarien Maj von Reviczky (av Lars-Erik Sanner).

Saga och sed, Kungl. Gustav Adolfsakademiens årsbok, 1978 innehåller minnesord över ledamöterna statsrådet Ernst Wigforss, professor Andreas Lindblom, lektor Eric Elgqvist, universitetskansler Arthur Thomson och fru Klara Wijkander samt utländska ledamöterna professor Stith Thompson vid Indiana university och professor Johannes Brøndum-Nielsen vid Köpenhamns universitet (samtliga av preses Gösta Berg). — Peder Månsson och den senmedeltida humanismen är ämnet för en studie av John Granlund. Peder Månsson var munk i Vadstena, föreståndare för Birgitta hus i Rom och slutligen biskop i Västerås från 1524 till sin död tio år senare. Hans litterära verk, vissa på svenska, andra på latin, kom till under den sextonåriga vistelsen i Rom. Vadstena kloster var inte opåverkat av de vikande ekonomiska konjunkturerna vid 1500-talets början och Peder Månsson ville med sin skrift *Bondakonst* reformera jordbruket vid klostret.

Samfundet Sankt Eriks årsbok 1978. En arbetarkategori bland andra vid 1800-talets murningsarbete var bruksbärarna som transporterade bruket upp till murarna på arbetsplatserna. Vanligen var bruksbärarna kvinnor. Enligt Catrin Andersson och Kerstin Davidson fanns det omkring 125 s. k. bruksmäcker i Stockholm mot slutet av århundradet. Vanligen var de dalkullor eller småländskor. — Vid Kungsträdgårdsgatan i Stockholm låg Svenska Panoptikon, en inhemsk motsvarighet till Marie Tussauds vaxkabinett i London. Det ägde bestånd mellan 1889 och 1924. Bildhuggare som Per Hasselberg och Agnes Kjellberg hörde till

de yrkesutövare som engagerades. Kungafamiljen liksom tyska kejsarhuset kunde här beskådas. Den portugisiska diplomaten Vi-comte de Soto Major utställdes under hela perioden. En scen återgav café Lagerlund. Bland de förevisade besökarna 1889 var riksantikvarien Hans Hildebrand, professor Axel Key och bibliotekarien Harald Wieselgren. De utställda figurerna aktualiserades efterhand. Presentatör av vaxkabinettet i årsboken är Hans Lepp.

I *Skånes Hembygdsförbunds årsbok 1978* behandlas stationsarkitektur ur geografisk miljösynpunkt av Lennart Améen och Tomas Tågil. Stationshusen i Sösdala och Hässleholm ritades av SJ:s egen arkitekt Adolf Edelsvärd. Den förstnämnda byggnaden finns kvar i ursprungligt skick. Helgo Zettervall har gett konturerna till Helsingborgs centralstation under det att stationshusen i Kristianstad, Landskrona och Ystad är ritade av Claes Adelsköld. Stationshusen på Falsterbobanan, exempelvis det ännu kvarstående i Fotevik, utformades av domkyrkoarkitekten Theodor Wählin med trappgavlar. I samma stil skapade han det av järnvägen anlagda hotell Falsterbohus. Folke Zettervall (1862–1955), son till Helgo, har dragit upp linjerna till stationshus i Höganäs och Eslöv.

I *Släkt och hävd 1978* resonerar Håkan Dackman om Sinclairs i Sverige och skärskådar särskilt en Ludvig Sinclairs härstamning. Besked lämnas om hans militära karriär fram till avskedet som överstelöjtnant 1680. Han gick senare i lüneburgsk tjänst men uppgifterna är osäkra. — Nils Hård av Segerstad redovisar släkten Kok med släktgrenar från Söderhamn. — G. T. Roupe berättar om ryttmästaren Jacob Mauritz Roupe (1683–1746), en utländsk officer i svensk tjänst. — En krönika om Göteborgssläkten Wennerholm, av Sture Wennerholm, förs fram till år 1950. — Rolf Hildebrand fortsätter forskningarna kring stockholmsborgmästaren Mats Persson och söker klarlägga dennes härkomst. — Av tidskriftens innehåll i denna årgång skall slutligen nämnas Leif Gidlöfs redogörelse för handlingar i värmländska arkiv som är av intresse för släktforskare.

I *Sydsvenska medicinhistoriska sällskapets årsskrift 1978* finns nekrologer över Carl-Herman Hjortsjö, professor i anatomi (av Bengt Lindahl och Bertil Sonesson). — Johan Schwede, sedermera professor i Upp-

sala, reste 1686–1688 i Europa. Sistnämnda år kom han till Bologna, där han konsulterade Marcello Malpighi för en ögonåkomma. Bo Lindberg har studerat några brev som växlades mellan Schwede och Malpighi under den närmaste tiden efteråt.

Sörmlandsbygden 1978–1979 (tr. 1978). Gudrun Ekstrand har i årsboken från Södermanlands hembygdsförbund granskat en dräkt som burits av frih. Claes Bielkenstierna 1659 och som bevarats till eftervärlden. Den är deponerad i Livrustkammaren. Bielkenstierna var riksråd och amiral. Han avled på Göksholm 1662.

Uppland 1978. I årsboken till medlemmarna i Upplands fornminnesförening lämnar Gunnar Elfström några bidrag till Kiplingebergs historia. Godset i Bälinge socken är en skapelse av Claes Eden (1598–1667), rådman i Uppsala. Dess huvudbyggnad uppfördes på 1650-talet. Statssekreterare Mathias Benzelstierna (1713–1791) testamenterade gården som fideikommiss till systersonen Jacob von Engeström (1735–1802), kansliråd och bankofullmäktig. Godset konsoliderades under Johan Mathias von Engeström (1776–1828), till titeln häradshövding. – Till årsboken hör ett register över dess årgångar 1965–1977.

I *Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg. Årsbok 1978* ingår minnestal över fyra ledamöter: Biskopen Elis Malmeström (av Per-Olof Sjögren), professorn Gustav Hössjer (av Nils Gralén), professorn Hans Bäckström (av Harry Rilbe) och professorn Gunnar Aspelin (av Henrik Sandblad).

Värendbygder (Norra Allbo Hembygdsförening) 1978. Theodor Cronqvist kommenterar en i Riksarkivet förvarad reseberättelse som hans far skohandlaren Carl Cronqvist i Växjö avgav efter att under fyra månader 1907 ha haft tillfälle att med statsstipendium studera skomakeriyrket i Köpenhamn och Berlin. Cronqvist var vid tillfället 25 år gammal.

Värmland förr och nu 1978. Värmlands museum ägnar denna volym åt minnet av Nils Ferlin. Ur det skiftande innehållet kan nämnas artiklar av Knut Warmland om Ferlins Filipstad och av Barbro Larsson om Ferlin i Kristinehamn. Barbro Järliden har granskat Ferlinporträtt utförda av olika konstnärer och Jan Mogren redogör för några redan

företagna bestämningar genom olika forskare av Ferlins plats i litteraturhistorien. Bidrag till en bibliografi och diskografi lämnas av Knut Warmland.

Från bergslag och bondebygd 1978. Örebro läns hembygdsförbunds årsbok rymmer en artikel av Hans Fredell om hjulångare och andra fartyg på Hjälmaren. Ett foto visar ångaren Gustaf Lagerbjelke vid dess ankomst med det tyska kejsarparet på besök hos tyske envoyén furst Carl von Wedel och dennes svenskfödda maka på Stora Sundby vid östra Hjälmaren i juli 1895. – I årsboken medarbetar Anne-Marie Fällström med en uppsats om fattigvården i Örebro före 1800-talet. Frågan om vilka det var som skrevs in som husfattiga kan endast delvis besvaras eftersom uppgifter om titlar och namnskick, som kan orientera om social position, enligt förf. endast kan tas fram i hälften av fallen.

Samfundet Örebro Stads- och länsbiblioteks vänner. Meddelande N:o 39 (1978) lämnar en presentation genom Erik Hj. Linder och Rikard Fredell av en samling brev från Hjalmar Bergmans mor till hans syster. Modern, fru Fredrique Bergman (1852–1928) skrev mellan november 1897 och juni 1898 ett åttiotal brev till äldsta dottern Ester, genom gifte några år senare friherrinna von Friesendorff. Dottern befann sig, tjugo år gammal, i Paris. Breven ger, som utgivarna påpekar, en bild av livet i en svensk småstad. De speglar umgängesförhållanden och tänkesätt och rapporterar om det dagliga livet i en borgerlig familj vid slutet av förra århundradet.

I Östergötland 1978, som lämnar meddelanden från Östergötlands och Linköpings stads museum, presenterar Gunnar Elfström byggmästarefamiljen Nyström från Kristberg. Abraham Nyströms väg gick från sockenmurare 1808 via en studievisstelse 1818 i Stockholm till länsbyggmästare i Östergötland något år senare. I Högsjö gård i Sörmland inredde han 1823 ett boaserat bibliotek. Nyströms herrgårdsstil kan studeras på Hållingstorp i Östergötland, uppfört 1839, där han själv residerade. Röks kyrka från 1843 är även Nyströms verk. Stjernerunds slott i Närke var en skapelse från seklets början av C. F. Sundvall. Dess restaurering påbörjades 1848 av Abraham Nyström och fortsattes av sonen August följande år. Arbetet slutfördes 1856 när ett biljardrum inreddes i en flygel. Under de

följande årtiondena fick bröderna August och Johan Nyström talrika uppdrag i hemlandskapet, bland annat i Vadstena, där hospitalet expanderade. I en ny epok lade många ofrälse godsägare ut beställningsuppdrag på herrgårdsbyggnader.

Förkortningslista

AdRP	Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll
BFA	Bernadotteska familjearkivet
DAA	Danmarks Adels Aarbog
DS	Diplomatarium Suecanum
EAÄ	Elgenstierna, Den introducerade svenska adelns ättartavlor
GUB	Göteborgs universitetsbibliotek
HB	Historiskt bibliotek
HH	Historiska handlingar
HT	Historisk tidskrift
KB	Kungliga biblioteket
KFA	Karolinska förbundets årsbok
KrA	Krigsarkivet
LUB	Lunds universitetsbibliotek
NM	Nationalmuseum
PHT	Personhistorisk tidskrift
RA	Riksarkivet
SAOB	Svenska akademiens ordbok
SBL	Svenskt biografiskt lexikon
SD	Svenskt diplomatarium fr. o. m. år 1401
SFS	Svensk författningssamling
SMoK	Svenska män och kvinnor
SoH	Släkt och hävd
SPA	Svenska porträttarkivet
SSA	Stockholms stadsarkiv
UUB	Uppsala universitetsbibliotek
VFT	Västergötlands fornminnesförenings tidskrift

Personregister

- Abelin, Gustaf Rudolf, generallöjtnant, statsråd
20, 32–33, 40, 43, 45
– Hjalmar, professor, överläkare 20
Abraham Brodersson se tjurhuvud
Adelborg, Ottilia, förf. 195
Adelsköld, Claes, arkitekt 199
Adolf Fredrik, konung 69–70, 114–116
Agardh, Carl Adolph, professor, biskop 53–54
197
Agneta Nilström se Stola-ätten
Aguéli, Ivan, målare 5
Ahlberg, Olof 156
Ahlgrensson, Fritz, dekorationsmålare 77
Ahlmark, Per, statsråd 15
Alberg, Jonas, tullinspektör 156
Albrekt av Mecklenburg, konung 149
Aleman, Carl Fredrik, lektor 196
Alexander I, rysk kejsare 59
Alexandrowa, Vera, rysk-svensk danspedagog
182
Alin, Oscar, professor skytteanus 45
Almquist, Carl Jonas Love, författare 195
– Jan Erik, professor, jurist 150
Alrutz, Sydney, professor, psykolog 198
Alving, Barbro, journalist 177
Aminev, Feodor Gregorievitj, rysk kommandant
166
Aminoff, släkt 165–166
– Berndt Johan, kapten 166
– Carl Mauritz, generallöjtnant 166
– Gregori, professor, mineralog 166
– Johan Fredrik, frih., generalmajor 166
– Sten, ambassadör 166
– Sven, häradshövding 166
– Tönnes Feodor, kapten 166
Ancker, Estrid 12, 16
(And.) Andreas Andreae, domprost 150
Anders Persson se svärd, vingat
Andersen, Hans Christian, dansk förf. 79
Anderson, Ivar, fil. dr, chefredaktör 8–9
Andersson, Back Olof, leksandsmålare 183
– Gustaf, lektor 57
– Olof, bonde, riksdagsman 189
Angeldorff, Christoffer Olofsson, präst, publicist
54
Ankarcrona, Gustaf, målare 195
Anna, prinsessa 185
– Gabrielsdtr se Oxenstierna
– Jöransdtr se Forstena-ätten
– Larsdtr se lilja, halv
Anthoni, Eric, finländsk professor, historiker
195, 196
Anund, biskop 145–147
Arbin, Axel Magnus von, generallöjtnant 92
Arckenholtz, Johan, hessiskt hovråd, historiker
153, 159
Areschoug, Alfred, godsägare 187
– Johan Martin, godsägare 187
Arberg, Fritz, operasångare 77, 80, 82
Armfelt, Gustaf Mauritz, greve, rysk generalgu-
vernör 165
Arnell, Lars, kyrkoherde 114
Arniel, Fredrik, ryttmästare 73–74
Arrhén von Kapfelmán, Claes, kämnär 157–158
Aspegren, Henrika, språklärarinna 188
Aspelin, Gunnar, professor, filosof 200
– Thomas, d. y., bruksägare 157
(Aspenäs-ätten.) Knut Jonsson, drots 149
Aspling, Sven, statsråd 191
Atterbom, Per Daniel Amadeus, professor, skald
59
August, prins 18
– II av Sachsen, polsk konung 107, 154–155
Azzolino, Decio, italiensk kardinal 153
(Baat.) Kristina Toresdtr 150
(–) Sven Toresson 150
Bahr, Samuel von, överste 40
Balck, Victor Gustaf, generalmajor 129–143, 190
Banér, Axel, greve, riksråd 101
Barck, Samuel, greve, riksråd 154
Baumgarten, Nils Christer von, överstelöjtnant
101
Bayer, Gottlieb Siegfried Theophil, tysk profes-
sor, historiker 160
Beata Eriksdtr se Trolle
Beckman, Natanael, professor, språkman 165
Bedoire, Maria Christina, g. Jennings 62, 71
Belle-Isle, Charles Louis Auguste Fouquet, her-
tig, marskalk av Frankrike 107, 109–112
Bellman, Adolph, sidenkramhandlare 158
– Carl Michael, skald 157–158
– Catharina, g. Arrhén 158
– Catharina, f. Hermonia 158
– Johan Arendt, lagman 158
– Louise, f. Grönlund 158
Beltzikoff, Boris, stadsbibliotekarie 180
Benedictus Nicolai, magister, kanik 149
Bengt Birgersson, hertig, biskop 147
– Knutsson, biskop 147
Bennich, Hjalmar, generaldirektör 18, 32–33,
40, 46–47

- Benzelius, Carl Jesper, biskop 158
 – Erik d. y., ärkebiskop 99, 114, 158–160, 162
- Benzelstierna, Gustaf, bibliotekarie, censor li-brorum 158
 – Matthias, statssekreterare 158, 200
- Berch, Carl Reinhold, kansliråd, numismatiker 159
- Berg, Nils, kamrer 30
 – Richard, generalmajor 42, 44
- Bergendal, Filip, brukspatron 183
- Bergenhjelm, Johan, frih., hovkansler 154
- Berggren, Jacob, kyrkoherde, orientalist 156
- Bergh, Edward, professor, målare 171
- Bergman, Carl Wilhelm, skriftställare 59–60
 – Ester, g. von Friesendorff 200
 – Fredrique, f. Elgérus 200
 – Gösta M., professor, teaterhistoriker 77
 – Hjalmar, förf. 4–5, 179
 – Stina, f. Lindberg 4–6
 – Österberg, Martina, gymnastikpedagog 141
- Bergstedt, Carl Fredrik, publicist, politiker 58, 60–61
- Berling, Carl Fredrik, boktryckare 197
- Berndes, Anton Ulric, miniatyrmålare 91
- Berwald, Franz, tonsättare 157
 – Julie, operasångerska 157
- Berwick, James Fitzjames, hertig, marskalk av Frankrike 107, 109–110
- Bidal, Claude-François, markis av Asfeld, marskalk av Frankrike 110–111
- Bielkenstierna, Claes, frih., riksråd 200
- Bilberg, Johannes, biskop 99
- Bildt, Carl, frih., envoyé 152
 – Daniel, överste 101
- Billberg, Gustaf Johan, kammarrättsråd 92
 – Hans, civilingenjör 92
- Billing, Gottfrid, biskop 46, 176–177
- Birger Birgersson, domprost 147
 – Brosa, jarl 149
 – Jarl, 149
- Birgitta Håkansdtr, se strömmar, tre
- Björklund, Jakob, tullförvaltare 165
- Björkman-Goldschmidt, Elsa, förf. 179
- Björkqvist, Manfred, biskop 180
- Björling, Gustaf, överste 27
- Björnson, Björnstjerne, norsk förf. 3–4
- Björnstierna, Magnus, greve, general 53
- Björnståhl, Jacob Jonas, professor, orientalist 156
- Blanche, August, förf. 169, 186
- Blanck, Anton, professor, litteraturhistoriker 197
- Blåfield, ätt 185
- Bohman, Knut, konsul 183
- Boklund, Johan Christoffer, professor, målare 171
- Bolin, Johan, komminister 197
- Bonde se Puke
 – Carl Henrik, frih., överste 98
- Bonnier, släkt 13
 – Tor, bokförläggare 15
- Bordieu, släkt 194
 – Carl Wilhelm, möbelhandlare 194
- Borg, Jöns Petter, färgmästare, donator 197
- Borri, Giuseppe Francesco, italiensk alkemist 153
- Bosse, Harriet, skådespelerska 4–5
- Boström, Christopher Jacob, professor, filosof 198
 – Erik Gustaf, statsminister 25, 31–34, 40–41, 48
 – Filip, landshövding 28
- Botvid, Södermanlands apostel 146
- Bourbon del Monte di Santa Maria, Orazio, italiensk markis 152
- Bournonville, Antoine, fransk balettmästare 78
 – August, dansk balettmästare 77–83
- Brahe, Erik, greve, överste 116
- Brandes, Georg, dansk litteraturhistoriker 3–4
- Branner, Per Axel, teaterchef 182
- Braunerhjelm, Carl Axel Georg, överste 167
- Breitholtz, Edward, general 33
- Brodd, Petrus, domprost 89
- Broder Svensson, riddare 150
- Broman, Allan, gymnastikdirektör 141
 – Erland, frih., kommerserråd 118
- Brovald se Galdenblad
- Bruncrona, ätt 167–168
- Brunius, Carl Georg, professor, arkitekt 170
- Brusewitz, Elisabeth, g. Scholander 171
- Bråkenhjelm, Gustaf, general 26
- Brömsen, Magnus von, överstelöjtnant 102
- Brøndum-Nielsen, Johannes, dansk professor, historiker 199
- Bull, Francis, norsk professor, litteraturhistoriker 2
- Burensköld, Jakob, frih., generallöjtnant 98
- Butini, Jean Antoine, svensk konsul 67
- (Byting), Holmfrid Toresdtr, g. Stake 126
 (–) Ingrid Toresdtr, g. m. Byting Olofsson 126
 – Tore 124–126
- Byting Olofsson 126
- Bååt ätt 150
- Bäckström, Edvard, förf. 168
 – Hans, professor, kemist 200
 (bölja), Håkan Svensson 126
- Campbell, Thomas, engelsk skulptör 156
- de Camps, Louis Marie, generalmajor 198
- Carl se Karl
- Carlander, Christopher, läkare, 186–187
- Carleson (före adlandet Carlsson), Carl, frih. statssekreterare 66
 – Edvard, kansliråd, president 66–68, 155
- Carlsson, Erland, svensk-amerikansk präst 173–175
 – Emmy, g. Evald 175
 – Eva Charlotta, f. Andersson 175
- Cassel, Edward, justitieråd, 18, 32, 46
- de Casteja, Charles Louis, greve, fransk ambas-sador 111
- Cavallin, Severin, teol. dr, kyrkoherde 187
- Cedercreutz, Reinhold, frih., hovjunkare 104
- Cederhielm, Josias, frih., riksråd 153–154, 159
- Celsing, Gustaf, hovkansler 66
 – Gustaf, frih., president 155
- Chatillon-Winbergh, Gunnar, överingenjör 195
- Chauvelin, Germain Louis de, fransk utrikesmi-nister 112–113
- Chore, släkt 195
- Chrétien-Louis de Montmorency-Luxembourg, prins av Tingry, marskalk av Frankrike 106

- Christerson, Jarl, statsråd 25
 Claus, greve av Holstein 127
 Cleather, Gordon, engelsk överste 134
 de Coigny, Jean-Antoine-François, fransk greve, överste 112
 Collmar, Magnus, kyrkoherde 144
 Constable, H. M. Strickland, engelsk konsul 140
 Cornelius, Hampus, brukspatron 183–184
 Cornet, Paul, fransk skulptör 198
 de Coubertin, Pierre, fransk baron, skriftställare 130
 Cramér, Ivo, balettmästare 182
 Cronhielm, ätt 157
 Cronqvist, Carl, skohandlare 200
 Crusell, Bernhard, tonsättare 197–198
 Crusenstolpe, Magnus Jacob, skriftställare 54
 Cullberg, släkt 181
 – Astrid, g. Stolt 181
 – Birgit, professor, koreograf 181–183
 – Carl, bankdirektör 181
 – Elna, f. Westerström 181
- Dahlman, Sven, fältprost 187
 Dalin, Olof von, hovkansler, rikshistoriograf 162
 Dardel, Fritz von, konstnär, överintendent 171
 De Geer, ätt 157
 – Alexander, kapten 157
 De la Brache, Helga se Magnusson, Aurora Florentina
 De la Gardie, Magnus Gabriel, greve, rikskansler 197
 – Pontus, greve, riksråd 88
 Deland, Louis, balettmästare 78
 – Pierre Joseph, teaterdirektör 78–79
 Dickson, Charles, läkare, politiker 165
 – James, kommerseråd 165
 Douglas, Ludvig, greve, riksmarskalk 40
 Drake, Anders von, president 114
 Dreffling, Daniel, borgmästare 65
 – Daniel Danielsson, överste 65
 – Daniel Knutsson, bergmästare 65
 – Jöns Knutsson, bergmästare 65
 Duff, Fredrik William, engelsk konsul 140
 Dücker, Carl Gustaf, greve, riksråd 98
 Due, Fredrik G., svensk-norsk envoyé 80
- Ebba Arendsdr se Ulv
 Edberg, Rolf, landshövding 191
 Edelheim, ätt 168
 Edelsvärd, Adolf, arkitekt 199
 Eden, Claes, rådmän 200
 Edestam, Anders, fil. dr 196
 Egnell, Emil, grosshandlare 198
 Ehrencrantz, Olof Benjamin, hovrättsråd 114
 Ehrenpreus, Anna, f. Hilletan 102
 – Joachim, överdirektör 102
 – Johan Didrik, ryttmästare 101
 Ehrensvärd, Augustin, greve, fältmarskalk 120
 Ek, Anders, skådespelare 182
 – Malin, skådespelerska 182
 – Mats, balettmästare 182
 – Niklas, premiärdansör 182
 – Sverker R., docent 4
- Ekeblad, Claes d. y., greve, riksråd 64, 114–115, 118–120
 – Eva, f. De la Gardie 88
 Ekedahl, Alfred, kyrkoherde 177
 – Lisa 177
 Ekelund, Vilhelm, förf. 2
 Ekerman, Benedict, advokatfiskal 74
 Ekeroth, Carl, fältläkare 30
 Ekestubbe, ätt 167
 Elgqvist, Eric, lektor 199
 Elisabeth, rysk kejsarinna 114
 Elliot, Hampus, general 33
 Elwius, Petrus, d. ä., professor, astronom 99
 Eneman, Michael, professor, orientalist 155–156
 Engberg, Arthur, statsråd, landshövding 191
 – Erik, knivsmed 116
 Engeström, Jacob von, kansliråd 200
 – Johan, professor, orientalist 65
 – Johan Mathias von, häradshövding 200
 Ericsson, John, uppfinnare 174
 Ericus Olai, historieskrivare 149
 Erik av Pommern, unionskonung 147
 – Birgersson, hertig 147
 Eriksson, Nils Einar, tekn. dr, arkitekt 198
 Erlander, Tage, statsminister 15
 Esbjörn Kristiernsson Djäkn se hjorthorn, 2
 – Lars Paul, svensk-amerikansk professor 173–175
 Eugén av Savoyen, österrikisk fältherre 109–111
 Euphrasén, Bengt Anders, botanist 187
- Falck, Anders, rektor 89
 Falk, Jeanna, danspedagog 182
 Falkenberg av Trystorp, ätt 92
 – Gabriel, frih., landshövding 92
 – Hedvig Ulrika, f. Silfversparre 92
 – Johan Patrik, frih., hovjunkare 92
 Falkenhagen, Johan, överstelöjtnant 101–102
 (Fargalt,) Margareta Petersdr, g. Kyle 126
 (–) Peter Ragvaldsson, riksråd, lagman 124, 126–127
 Ferelius, Arvid, prost 88–89, 92
 – Margareta, g. Billberg 92
 Ferlin, Nils, förf. 200
 Fersen, Axel (von) d. ä., greve, riksråd 116–120, 162–164
 – Axel (von) d. y., greve, riksmarskalk 162
 Filippa, drottning 147
 (Finsta-ätten,) Birger Persson, lagman 149
 Finvid, biskop 147
 Fjellstedt, Peter, missionär, pedagog 56, 173
 Fjellström, Catharina, g. Högström 161
 – Pehr, kyrkoherde 161
 Fleetwood, Georg Vilhelm, överste 76
 Fleming av Lais, Erik, frih., riksråd 70
 Fleury, André Hercule de, fransk kardinal 112
 Fogelklou, Emilia, teol. dr 180
 Fogelqvist, Torsten, fil. dr, förf. 2
 Folke, Erik, missionär 183
 Forbus, släkt 195
 Forsslund, Karl Erik, fil. dr, förf. 195
 Forstén, Georg August, rysk professor, historiker 196
 (Forstena-ätten,) Anna Jöransdr, g. Stake 126
 (–) Jöran Lindormsson 126
 (–) Lindorm Brunsson, riksråd 124, 126

- Fox, G. M., engelsk officer 137
 Franckenstein, Christian Gottfried, tysk historiker 153
 Franklin, Benjamin, nordamerikansk statsman 86
 Frans II Rakoczi, ungersk furste 73
 Fraser, Robert Gustaf von, kapten 72–76
 Fredrik I, konung 62, 66, 68–69, 100–101, 114–116, 118
 – (IV), dansk kronprins 114–115
 Fredrika, drottning 188
 Fridericia, Allan, dansk teaterskriftställare 182
 Fryxell, Anders, professor, historiker 196
 – Samuel, präst 196
 Fröding, Gustaf, förf. 181
 Fuchs, Rutger, frih., överståthållare 102
 Furtenbach, Carl Jöran, häradshövding 161 (fågel.) Malin Ottesdtr, g. Byting 124, 126
 Fähræus, Olof Immanuel, landshövding 165 (Fänö-ätten.) Johan Karlsson 149
 Fölsch, Henrik Jakob, svensk konsul 67
- Gabriel Kristersson se Oxenstierna
 Gahn, Henrik, generalkonsul 52
 Galdenblad (före adlandet Brovald), Anders, sekreterare 153, 156
 – Christina 153
 – Johan, jesuit 156
 – Theresia, f. Lactantii 153
 Geijer, Arne, LO-ordf., riksdagsman 191
 – Erik Gustaf, professor, historiker 157, 176
 – Gottschalk, generalmajor 42
 Genberg, Paul, biskop 60
 Georg II, engelsk konung 159
 Georgii, Carl August, professor 141
 Gerdar, biskop 146
 Gerden, Jean von, regementskvartermästare 72–73, 76
 Gerhard, Karl, skådespelare 182
 Gezelius, Mathilda Charlotta, g. von Schéele 176
 Gillingstam, Hans, fil. dr 194
 Goethe, Johann Wolfgang von, tysk förf. 169
 Gordon, Adam Lindsay, australisk förf. 138
 Graham, Martha, amerikansk koreograf 182
 Gran, Gerhard, norsk professor, litteraturhistoriker 3–4
 Granberg, Jeanette, g. Stjernström 169
 – Louise, g. Stjernström 169
 – Per Adolf, förf., boktryckare 169
 Grenander, Henning, sjukgymnast, konståkare 136
 (Grip.) Bo Jonsson, drots 147
 Grüner, Gustav, dansk envoyé 114
 Gråberg af Hemsö, Jacob, diplomat, skriftställare 165
 Gustav I, konung 152
 – II Adolf, konung 166
 – III, konung 57, 162–165
 – IV Adolf, konung, 188
 – V, konung 13–14
 – prins av Vasa 188
 – Olofsson se Kafle
 Gyldenstolpe, Nils, greve, kanslipresident 154–155
- Gyllenberg, ätt 177
 – Carl, greve, riksråd 66–68, 114–115
 – Johan, greve, överstelöjtnant 114
 Gyllenhierta, ätt 167
 Gyllenkrok, Axel, frih., landshövding 72–76
 Gyllenstierna, ätt 127
 (–) Karin Eriksdtr, g. Trolle 124–126
- Haasum, James Haarlef, guvernör på S:t Barthélemy 130
 Hagenberg, Jonas, bruksinspektör 198
 Hallman, Lars, kyrkoherde 144
 Hallström, Staffan, professor, konstnär 198
 halvmåne se Stola-ätten
 Hamilton, Gustaf David, greve, fältmarskalk 110
 – Hugo, greve, statsråd 188
 Hammarfeldt, Mary, skådespelerska 169
 Hans Magnusson, biskop 147
 Hansson, Per Albin, statsminister 191
 – Winter Carl, målare 183
 Hartman, Ellen, g. Cederström, skådespelerska 190
 Hasselberg, Per, skulptör 199
 Hasselqvist, Tufve Nilsson, rektor för Augustana College 173–175
 Hedenberg, Johannes, med. dr, forskningsresande 165
 Hedin, Sven Adolf, publicist, politiker 18, 26–29, 31, 34–35, 38, 41, 45, 47, 49, 188
 – Sven Anders, medicinalråd 90–91
 Hedlund, Sven A., chefredaktör 165
 Hedqvist, Paul, professor, arkitekt 198
 Hegel, Friedrich, tysk professor, filosof 198
 Heidenstam, Verner von, fil.dr, förf. 15
 Heijne, Axel Gustaf von, regementsintendent 42
 Hellner, Johannes, utrikesminister 14
 Hellström, Gustaf, fil.dr, förf. 179
 Henri, Jan, nederländsk bokförläggare 152
 Henrik, greve av Holstein 127
 Henschen, Lars Wilhelm, rådmän 58
 Herman Awaldi, kyrkoherde 147
 Hermansson, Johan, professor skytteanus 99
 – Mathias von, greve, riksråd 70
 Hermelin, August Söderling, frih. 53
 – Olof, professor, statssekreterare 153–154
 – Richard, frih., direktör 18–19, 24–26, 29–30, 46–47
 Hernquist, Petrus, professor, veterinär 89–90
 Heurlin, Christoffer Isak, biskop 173
 Hierta, Lars Johan, publicist, affärsman 54–61, 188
 Hildebrand, Hans, riksantikvarie 199
 Hitler, Adolf, tysk rikskansler 180
 Hjertstedt, Ludvig Magnus, läkare 59 (hjørthorn, 2.) Esbjörn Kristiernsson Djäkn, fogde 149
 (–) Kristiern Esbjörnsson 149
 Hjortsberg, Lars, skådespelare 157
 Hjortsjö, Carl-Herman, professor i anatomi 199
 Hollberg, Lars, överfältläkare 165
 Holm, Nils Jacob, sjökaptän 194
 Holmberg, Gerda, g. Karlfeldt 2
 Holmfrid Toresdtr se Byting
 Holmquist, Peter Abraham Fredrik, generalintendent 20–22, 25–26, 28, 30, 33, 35, 37, 40, 44–45, 47–49

- Horn, Arvid Bernhard, greve, kanslipresident 117
 – Ebba Catharina, riksgrevinna, g. Barck 161
 – Gustaf, frih., hovmarskalk 116
 – Thure Sigismund, frih., generalmajor 72
 Hult, Hugo, generalmajor 17–19, 24–25, 27–30, 35, 44, 46–47
 Hylander, Anders, professor, teolog 51
 Håkan Svensson se bölja
 Hård, Johan Ludvig, greve, överste 116
 Hård av Segerstad, ätt 186
 – Adolph, överjägmästare 186
 – Anna, f. Hierta 186
 – Erik, häradshövning 186
 Hård av Torestorp, ätt 186
 Häger, P. W., chefredaktör 196
 Hällsjö, Karl-Edvard, läkare 184
 Höckert, Johan Fredrik, professor, målare 171
 Höglund, Zeth, borgarråd 191
 Högström, Pehr, prost 160–161
 Höpken, von, ätt 117
 – Anders Johan von, greve, kanslipresident 62, 64–65, 114–115, 118–120, 163
 – Carl Fredrik von, greve, kansliråd 66–68, 155
 – Daniel Niklas von, frih., president 162, 164
 – Nils Lantingshausen von, frih. 198
 Hössjer, Gustav, professor, matematiker 200
- Ibsen, Henrik, norsk förf. 1–2, 181
 Ihre, Thomas, professor, domprost 97–98
 Ilbak, Ella, estländsk dansös 181
 Ingeborg Ragvaldsdtr se Puke
 Ingevald Magnusson, domprost 147
 Ingrid Toresdtr se Byting
 Innocentius III, påve 152
 Isachsen, Madz, länsman, herredsfogde 189
 Iverus, Gustav, rektor 195
- Jacob II, engelsk konung 107
 Jahn, Friedrich Ludwig, tysk gymnastikledare 130
 Jennings, Frans, kommerserråd 62, 71
 – Maria Juliana, g. Lillienberg 62, 71
 Johan, hertig av Östergötland 122
 – Sverkersson, konung 149
 Johansson, Anna 81
 – Christian, premiärdansör, danspedagog 80–83
 – Emma 81
 – Eugenia Xenia, solodansös, g. Fridman 81
 – Fanny, g. Nordenström 81
 – Per August, landstingsman 188
 – Ronny, dansös 182
 Johnson, Axel generalkonsul 184
 – Axel Ax:son, f. 1876, generalkonsul 184
 – Axel Ax:son, f. 1910, generalkonsul 184
 Jolin, Einar, konstnär 198
 Jones, Arne, professor, skulptör 198
 Jooss, Kurt, tysk koreograf 182
 Josephson, Ludvig, teaterdirektör 77–82, 168
 Jung, Jakob, kammarlakej 116
 Jungmarker, Anna Beata, g. Lundqvister 85
 – Axel Christoffer, regementskaplan 85
 – Beata Johanna, f. Prinzensköld 85
- Jungmarker, Christian Elis, kyrkoherde 85
 – Christina Elisabeth, g. Svenander 85
 – Johanna Elisabeth, f. Strokirch 92
 – Martin Christian, prost 85
 – Martin Christian, rektor 86
 – Samuel Fredrik, prost 85
 Järta, Hans, landshövding 184
 Jöran Lindormsson se Forstena-ätten
- Kafle, Anna, g. Stake 122–124
 (–) Gustaf Olofsson 122
 Kagg, Lars, greve, riksmarsk 88–89
 Karin Eriksdtr se Gyllenstierna
 – Hansdtr se Kyle
 – Siggesdtr se Sparre
 Karl Knutsson, konung 148–149
 – IX, konung 166, 185
 – XII, konung 68, 76, 97, 100, 102, 104, 154–155
 – XIV Johan, konung 55, 59–60, 198
 – XV, konung 170–171
 – hertig av Västergötland 22, 25
 – VI, tysk-romersk kejsare 107
 – biskop 147
 – Sverkersson, konung 149
 Karlfeldt, Erik Axel, fil.dr, förf. 2, 183
 Karlsson, Robert, adjunkt 195
 Karlström, Elisabet, f. Reenstierna 86
 – Gustaf Ulrik, ryttmästare 86
 Kekkonen, Urho, finländsk president 15
 Kellgren, Arvid, läkare, sjukgymnast 140
 Key, Axel, professor, patolog 199
 – Ellen, förf., pedagog 178
 Kielland, Alexander, norsk förf. 3–4
 Kinell, C. Edvard, kapten, intendent 30
 Kinnansson, Helfrid, f. Torsslow, skådespelerska 169
 Kjellberg, Agnes, skulptris 199
 Klinkcowström, Rudolf Mauritz, frih., överste 164
 Knut IV (den helige), dansk konung 149
 – Eriksson, konung 149
 – Lavard, dansk hertig 149
 Knös, Carl Johan, professor, domprost 91
 Kok, släkt 199
 Kolmodin, Olof d. ä., prost, skald 88
 Koskull, Anders, frih. landshövding 101
 – Otto, frih., överste 101–102
 Krafft, Per d. y., porträttmålare 89–90
 Kreuger, Torsten, civilingenjör 179
 Kreutzberg, Harald, tysk dansör 182
 Kristiern Bengtsson se Oxenstierna
 – Esbjörnsson se hjorthorn, 2
 Kristina, drottning 152–153
 – Toresdtr se Baat
 Krmann, Daniel, ungersk kyrkoman 73
 Kråka, Sven, postmästare 98
 Krämer, överstelöjtnant 106
 Kröpelin, Hans, slottshövitsman 157
 Kule (Kulli), ätt 97, 116
 Kullberg, Herman af, regimentsintendent 39
 Kullman, Nils, prost 89
 Kyle, Hans, riddare, ståthållare 126
 (–) Karin Hansdtr, g. Stake 126
 – Klas, häradshövding 126
 – Påvel, lagman 124, 126
 Königsmarck, Aurora Maria 197

- Lagerberg, Anna Christina, g. Palm 116
 – Sven, greve, riksråd 100, 116
 Lagercrantz, Carl, överste 24
 – Carl Otto, överste 101
 Lagerlöf, Selma, fil.dr, förf. 179
 Lamm, Martin, professor, litteraturhistoriker 179–181
 Landberg, Jöns, bergsman 116
 – Magnus 116
 Landquist, Ellen, fil.kand. 179
 – John, professor i pedagogik 177–179
 Lange, Lorenz, viceguvernör i Irkutsk 197
 Landby, skrivare på Sonstorp 98
 Larson, Marcus, landskapsmålare 80
 – Mauritz, major 28
 Larsson i By, Carl, förf. 184
 Laurentius Andreae, ärkedjåkne, riksråd 147
 Laurin, Carl G., fil. dr, skriftställare 180
 de Laval, Anders, överste 33, 40
 Lavater, Johann Caspar, schweizisk teolog 84
 (Leijonhufvud.) Abraham Christiernsson, riksråd 151
 (–) Christiern i Brunnsberg 150
 (–) Christiern Gregersson, väpnare 150
 (–) Erik Abrahamsson, riksråd 151–152
 – Margareta Eriksdtr, se Margareta
 (–) Sten Abrahamsson, riddare 151
 Lenck, Jacob Gustaf de, frih., fransk generalmajor 104, 106
 Lenngren, Anna Maria, förf. 157
 Lessing, Gotthold, tysk förf. 169
 Levenhaupt, Carl, greve, utrikesminister 25
 – Carl, greve, överstelöjtnant 72
 – Carl Emil, greve, general 114, 117–118
 Leverentz, Frans Jakob, boktryckare 87
 Levertin, Oscar, professor, litteraturhistoriker 5
 Lidén, Johan Hinric, professor, lärdomshistoriker 158, 160
 Lidforss, Bengt, professor, botanist 11
 Lidman, Sven Fredrik, domprost 156
 Liedgren, Jan, teol. dr 144
 Liewen, Hans Henrik von, greve, riksråd 64
 (lilja, halv.) Anna Larsdtr, g. m. Håkan Svensson 126
 Liljencrantz, Edvard, frih., överste 46
 – Johan, greve, president 162–164
 Lilliecreutz, Nils, frih., hovrättspresident 76
 Lilliecrona, Carl Georg, frih., godsägare 51
 – Carl Wilhelm, frih. publicist 51–61
 – Johanna Carolina, f. Dahlman 51
 Lillienberg, Anders Daniel, frih., lagman 65
 – Carl Fredrik, generalmajor 71
 – Carl Henrik, frih. 71
 – Daniel, häradshövding 63, 65
 – Erik Gustaf, frih., generallöjtnant 71
 – Jean Georg, greve, president 62–71
 Lillienstrahl, Johan, fänrik 97
 – Zacharias, (före adl. Hult), professor, bibliotekarie 97
 Lincoln, Abraham, nordamerikansk president 175
 Lindberg, August, skådespelare 168
 – Elof, landshövding 191
 Lindblom, Andreas, professor, konsthistoriker 198–199
 Lindeberg, Anders, skriftställare, teaterman 168–169
 – Hjalmar, intendent 46
 Linder, Erik Hjalmar, professor, litteraturhistoriker 4, 179–181
 Lindgren, Astrid, fil. dr, förf. 2
 Lindman, Arvid, statsminister 13
 Lindorm Brunsson se Forstena-ätten
 Lindschöld, Eric, greve, hovkansler, skald 197
 Linné, Carl von, d. y. professor, botanist 90–91
 Linnerus, Jonas, biskop 99
 Lithén, Mårten 156
 Ljung, Sven, fil. dr 144–145, 147
 Ljungquist, Ivar, chefredaktör 15
 Logie, Georg, svensk generalkonsul 68
 Lovisa Ulrika, drottning 119
 Ludvig Filip, fransk konung 53
 Lundberg, Albrekt, läkare 92
 – Anna Beata, f. Borgvall 86
 – Birger, landsarkivarie 148
 – Gustava Ulrika, f. Karlström 86
 – Hans, huspredikant 92
 – Hans, komminister 86
 – Johan Wilhelm, knappmakare 86–87, 92
 – (Lundeberg), Johan Wilhelm, tecknare, etsare, sillhuettör 85–94
 – Maria Sophia, f. Lindberg 86
 – Nils Petter, boktryckare 53
 – Wilhelm, kyrkoherde 86
 Lundgren, E. W., redaktör 8–9
 Lundius, Daniel, biskop 99
 Lundqvist, Per, åkarålderman 158
 Lundqvister, Anders Johan, kyrkoherde 85
 Lycklund, A. H., handlande 188
 Lönnegren, Johan Petter, boktryckare 53
 Löwenadler, Fredrik, affärsman 140
 Löwenstern, Didrik Johan von, överste 101
 Magnus Eriksson, konung 148
 – Ladulås, konung 144, 147, 149
 – Marinasson, riddare 147
 – Sommar, biskop 146–147
 – Östenson (Augustini), biskop 147
 Magnusson, Aurora Florentina (Helga De la Brache) 188
 – Karl, riksdagsman 184
 Malin Ottesdtr se fågel
 Malm, August Wilhelm, professor, zoolog 165
 Malmberg, Emil Adolf, landshövding 158
 Malmeström, Elis, biskop 200
 Malmström, Carl Gustaf, rikarkivarie, statsråd 164
 Malpighi, Marcello, italiensk läkare 200
 Mandelgren, Nils Månsson, tecknare, kulturhistoriker 196–197
 Marklund, Bror, professor, skulptör 198
 Margareta Eriksdtr (Leijonhufvud), drottning 151
 – Petersdtr se Fargalt
 Mats Persson, borgmästare 199
 Mehr, Hjalmar, landshövding 191
 Meijerfeldt, Johan August, greve, generalguvernör 73
 Meinander, Curt Fredrik, expeditionschef 51

- Mejerin, Ursula, polsk hovdam 185
Meldercreutz, Jonas, professor, matematiker 88
Minkus, Ludvig, österrikisk tonsättare 81
Moberg, Vilhelm, förf. 173, 197
Moore, Clara, f. Jessup 190
Moritz av Sachsen, greve, marskalk av Frankrike 104–111
Mozelius, Gabriel, sergeant 116
Munck, Bror, överste 157
mussla se Byting
Måns Bengtsson se Natt och Dag
Möller, Pontus, riddarhusgenealog 166
Möller-Möllersvärd, ätt 186
- Napoleon I, fransk kejsare 60
– III, fransk kejsare 59
(Natt och Dag,) Birgitta Månsdtr 151
(–) Måns Bengtsson 151
Netzén, Gösta, statsråd, landshövding 191
Neuimin, Alexis, finländskt kollegieråd 81
Nicolaus I, rysk kejsare 59
– kanik 144
Nierot, Anders Bleckert von, överste 107
Nils Klasson se Stola-ätten
– Magnusson, domprost 147
– Ragvaldsson, ärkebiskop 147
Nilsson, Anders, lantbrukare 189
– Ragnar, professor, mikrobiolog 192
– Torkel, bonde 171
Noailles, Adrien-Maurice, duc de, marskalk av Frankrike 107–109, 111
Norberg, Matthias, professor, orientalist 183
– Petrus, skriftställare 183
Nordenfeldt, Thorsten, uppfinnare 130, 133, 136, 140
Nordenskiöld, ätt 168
Nordenström, Nicolai, rysk hovskräddare 81
Nordensvan, Georg, fil. dr, konsthistoriker 168
Nordlund, Sven, lektor 196
Nordström, Anders Jacob, boktryckare 90
Norelius, Eric, president vid Augustanasynoden 174–175
Nyblaus, Gustaf, överste 132
Nyblom, Carl Rupert, professor, konsthistoriker 171
Nycop, Carl-Adam, chefredaktör 192–193
Nyström, Abraham, länsbyggmästare 200
– Anton, läkare 5
– August, byggmästare 200
– Catharina Rebecka, g. Scholander 171
– Johan, byggmästare 200
– Marianne 171
– Per Axel, stadsarkitekt 171
- Od Lindvardsson se Örnfot
Ohlin, Bertil, professor, statsråd 15
Olaus Magnus, ärkebiskop 147
– Petri, reformator 152
Ollén, David, chefredaktör 180
– Johannes, redaktionschef 180
– Per, huvudredaktör 180
- Olsson, Anders, riksdagsman 189
– Bengta Persdtr 189
– John, riksdagsman 34
O'Neill, Eugene, nordamerikansk förf. 181
Oscar I, konung 56, 60
– II, konung 18, 21, 24, 33–35, 41–43, 46, 48–49, 134, 174, 176–177
Osterman, Andrej Ivanovitj, greve, rysk utrikesminister 102
Oxehufvud, Christer, överste 20, 72–74, 76
Oxenstierna, ätt 157
(–) Anna Gabrielsdtr, g. Kyle 126
– Bengt, frih., riksråd 154–155
(–) Gabriel Kristersson, frih., riksråd 126
(–) Kristiern Bengtsson, riksråd 124, 126
- Palmstedt, Carl, professor 165
Palmstierna, Carl Otto, frih., landshövding 96
– Erik, statsråd, envoyé 12, 14
– Magnus, lagman 96
– Måns, frih., överste 96, 116
– Nils, frih., riksråd 64–65, 95–121
– Ottiliana Margareta 116
– Sven, frih., överste 96, 116
Palne, magister 147
Parmander, Jakob Andersson, assessor 97
Parnell, Henry, engelsk politiker 53
Pechlin, Carl Fredrik, frih., överste 119–120
Peder Månsson, biskop 199
Perrot, Jules, fransk koreograf 82
Peter I, rysk kejsare 73, 160
– Algotsson, kansler 144
– Ragvaldsson se Fargalt
Peterson, Johan Henric, justitieråd 157
Petipa, Marius, fransk-rysk koreograf 80, 82
Petrus Johannis, prästmunk 147
Petersson, Johan, kaptän, överjägmästare 72–76
Pihl, Erik, korpral 195
Piper, Carl, greve, kungl. råd 154
– Carl Fredrik, greve, kammarherre 103
– Carl Hindrich, kaptän 72–76
Plomgren, Thomas, kommerseråd 68, 114
Posse, ätt 157
Pousette, Mauritz, skådespelare 169
Preis, Joakim Fredrik von, envoyé 104
Preutz, ätt 116
– Brita Margareta, g. Palm 97
– Fredrik von, löjtnant 98
– Nils von, assessor 97
Pufendorf, Esaias von, envoyé 197
– Samuel von, frih., professor, historiker 197–198
(Puke.) Ingeborg Ragvaldsdtr, g. m. Peter Ragvaldsson 124–127
– Ragvald, lagman 127
- Racine, Jean, fransk förf. 197
Ragvald Eriksson till Fjällskäfte, väpnare 147
Rappe, Axel Emil, frih., generallöjtnant, statsråd 17–49
– Axel Ludvig, frih., landshövding 52
– Catharina Mathilda, f. Schmiterlöw 52, 56, 58–59

- Rappe, Gustaf Wilhelm, frih., major 52–57, 59
– Ingeborg Mathilda, g. Hulterantz 52
- Rawensberg, Gotman, kanik, bokhandlare 147
- Reenstierna, Knut Georg, förrådsförvaltare 42
– Märtha Helena, g. von Schnell 157
- Reftelius, Johannes, professor 99
- Rehbinder, Bernhard Otto, frih., fältmarskalk 104
- Reimers, Anders, rådman 157,
- Retzius, Gustaf, professor i anatomi 188, 198
- Reviczky, Maj von, bibliotekarie 199
- Riisager, Knudåge, dansk tonsättare 182
- Ringvid Nilsson, ärkedjåke 147
- Roberts, Michael, engelsk historiker 162
- Rodhe, Edvard, biskop 45
- Rogge, Kort, biskop 147
- Rosen, Carl Gustaf von, greve, överstekammarjunkare 190
– Clarence von, greve, hovstallmästare 136–137, 189–190
– Ella Carlton, f. Moore 190
– Elsa Marianne von, premiärdansös 182
– Reinhold von, greve, generallöjtnant 190
- Rosenadler se Upmark
- Rosenius, Karl Olof, väckelseledare 173
- Rosensteen, Anders, stadsmajor 62
- Rosensvärd, Adolf Fredrik, konteramiral 93
- Rothman, Johan Stensson, läkare, assessor 101
- Roupe, Jacob Mauritz, ryttmästare 199
- Rudbeck, Olof d. ä. professor, arkiater 88–89
– Thure Gustaf, frih., generallöjtnant 119
- Runeberg, Fredrika, f. Tengström 80
– Johan Ludvig, finländsk professor, skald 80
- Ruuth, Jakob, rådman 195
- Rydberg, Viktor, professor, förf. 165
- Rydélius, Andreas, biskop 98
- Rydén, Johan, tullkontrollör i Kina 190
– Värner, statsråd 190
- (Ryning.) Sigrid Eriksdtr, g. Kyle 124, 126
- Saint Sévérin, Alphons Marie Louis de, fransk ambassadör 114
- Salin, Olof, borgmästare 114
- Samzelius, Jonas L:son förste bibliotekarie 144
- Schaeij, Peter, handelsborgmästare 98
- Schantz, Johan Fredrik von, kansliråd 66
- Schéele, Knut Henning Gezelius, biskop 176–177
- Scheffer, Carl Fredrik, greve, riksråd 95, 116, 120–121, 162–165
– Ulrik, greve, riksråd 162–163
- Schefferus, Johannes, professor, språkforskare 88
- Schiller, Friedrich von, tysk förf. 169
– Magnus (adlad Schillerfelt), häradshövding 96
- Schnell, Christian Henrik von, ryttmästare 157
- Schnitzker, Johann Christopher, kapten 197
- Scholander, Carin, f. Nyström 171
– Fredrik Wilhelm, professor, arkitekt 170–171
– Georg Fredrik, postkamrer 171
– Maria, g. Hedlund 171
- Scholander, Nils Matthias, tulluppsyningsman 171
- Schoop, Trudi, schweizisk koreograf 182
- Schoting, Justus C. von, överste 55–56
- Schröderheim, Elis, statssekreterare 57–58, 158
- Schwede, Johan, professor, filosof 199
- Schönberg, Anders, rikshistoriograf 162
- Scott, George, engelsk metodistpredikant 56
- Seckendorff, Friedrich Heinrich, österrikisk riksgreve, general 112
- Segebaden, Henric Gutzloff von, major 103
- Segerstedt, Torgny, professor, chefredaktör 12
- Seitz, Heribert, museichef 149
- Semper, Gottfried, tysk arkitekt 171
- Serenius, Jacob, biskop 159–160
- Sested(e), släkt 127
– Anna, g. Oxenstierna 124–126
– Benedicte 127
– Poul, fogde 126–127
- Sigismund, konung 185
- Sigrid Eriksdtr se Ryning
- Silhouette, Étienne de, fransk finansminister 84
- Sinclair, ätt 190
– Fredrik Carl, greve, riksråd 164
– Ludvig, överstelöjtnant 199
– Malcolm, frih., major 66, 114
- Sjöberg, Augusta 187
- Sjögren, Arthur, artist, bokkonstnär 84, 86, 90–92
- Snellman, Johan Wilhelm, finländsk professor, filosof 198
- Soto Major, Antonio da Cunha, vicomte de, portugisisk envoyé 199
- Sparre, Carl, frih., överste i fransk tjänst 106
– Carl August 159
– Carl Gustaf, frih., envoyé, landshövding 159
– Erik, greve, fältmarskalk 104
- (–) Karin Siggesdtr, g. m. Lindorm Brunsson 124, 126
– Knut Johan Ulfsson, frih., landshövding 39
(–) Nicolaus Benedicti, dekan 147
- Spiegel, Haquin, ärkebiskop 198
- Spens, Axel, greve, generallöjtnant 114
- Springer, Christopher, köpman, politiker 63–65, 68–69
- Stadener, Ingegerd, förf. 196
- Staffan Ulfsson se Ulv
- Stake, Amund, häradshövding 124, 126
– Anna, g. Svinhufvud 122
– Gustaf, kapten 122
– Hans, hovmarskalk 122–124, 126
– Jöran, kapten 122, 126
– Jöran, slottsloven på Vadstena 126
– Karin, g. Lillie af Aspenäs 122
– Kerstin 122
– Mauritz, kaptenlöjtnant 122
– Mauritz 126
– Märta 122
– Olof 126
- Stang, Fredrik, norsk statsminister 23
- Stanislaus Leszinsky, polsk konung 67, 107
- Stare, Efraim, pastor i brödräfs. 52
- Stedingk, Eugène von, frih., teaterchef, envoyé 77–78, 169

- Stedt, Nils von, lagman 97
 Stefan, ärkebiskop 199
 Steinhausen, Johan, major 100–101
 Stenbock, Bengt Ludvig, greve, överstelöjtnant 98–99
 – Fredrik Magnus, greve, kapten, lantråd 98–99
 – Magnus, greve, fältmarskalk 99
 Stendahl, Magnus, överste 22
 Steuch, Jöns d. y., ärkebiskop 99
 Stierncrona, David Henrik, överste 51
 Stiernklo, Anders Daniel, lagman 65, 71
 – Christina Margareta, g. Dreffling 65
 Stjernstedt, Carl Johan, frih., riksråd 119
 Stjernström, Edvard, teaterdirektör 168–170
 (Stola-ätten,) Agneta Nilstr., g. m. Jöran Lindormsson 126
 (–) Nils Klasson, riksråd 124, 126
 Stolpe, Sven, fil dr, förf. 180
 Stormfelt, Johan Otto, överste 104
 Stralenheim, Henning von, frih., envoyé 74–75
 Strand, Axel, Lo-ordf., riksdagsman 191
 Strandberg, Carl August Vilhelm, skald, tidningsman 168
 Strindberg, August, förf. 5, 181
 Strokirch, Fredrika Lucia, f. Gyllenhaal 92
 – Henning Adolf von, frih., hovrättspresident 92
 – Johan Herman, lagman 92
 (strömmar, tre,) Birgitta Håkansdotr, g. Stake 124–126
 Sture, Nils, riksråd 149
 – Sten d. ä. riksföreståndare 149
 – Sten d. y. riksföreståndare 152
 Sturzenbecker, Johan Fredrik, legationspredikant 156
 Ståhl, Magnus, professor 187
 Stålsvärd, Magnus, kapten 116
 Styrbjörn, biskop 144
 Sundberg, Anton Niklas, ärkebiskop 176
 Sundblad, Johannes, skriftställare 87
 Sundvall, Carl Fredrik, hovintendent, arkitekt 200
 Svedberg, Jesper, biskop 159
 Svenander, Johan, prost 85
 Sven Toresson se Baat
 Svensson, Jon (Himlaprinsen), predikant 196
 Svirig, Catharina, g. von Preutz 97
 (svärd, vingat,) Anders Persson, väpnare 151
 Svärdström, Svante, landsantikvarie 195
 Säve, Per Arvid, antikvitetsintendent 171
 – Teofron Adolf, rektor 45
 Söderblom, Anna, f. Forsell 180, 196
 – Nathan, ärkebiskop 176, 179, 190
 Söderström, Ole, förf. 8–9
- Tammelín-Tammeländer, släkter 195
 Taube, ätt 167–168
 – Evert D., greve, riksråd 115
 – Otto, generallöjtnant, statsråd 28–29
 Tavast, ätt 167
 Tegnér, Elof, universitetsbibliotekarie 153, 187
 – Esaias, biskop, skald 53, 173, 183
 Tengbom, Anders, arkitekt 193
 – Ivar, generaldirektör 193
- Tenggren, Johan Fredrik, guldgrävare 197
 Tengström, Johan Jakob, finländsk professor, filosof 198
 Theorell, Hugo, professor, biokemist 191–192
 – Margit, f. Alenius 192
 Tessin, Carl Gustaf, greve, kanslipresident 67–68, 113, 117–119, 159, 162
 – Philipp, fransk överstelöjtnant 104
 Tham, Ulrika Magdalena, g. Rosensvärd 93
 – Wilhelm, direktör 196
 Thingren, Carl Ludvig, överste 24, 30, 47
 Thomander, Emilie Louise, f. Meyer 197
 – Johan Henrik, biskop 57, 59, 174, 197
 Thomson, Arthur, universitetskansler 199
 Thompson, Stith, nordamerikansk professor 199
 Thorén, Adam Anders, generalmajor 17–49
 Thorstanus, kanik 144
 Thyrén, Johan, professor, statsråd 190
 Thörnberg, Ernst Herman, fil. dr 180
 Tiber, Anders 116
 Tilas, Daniel, frih., landshövding 166
 – Samuel Olof, frih., skald 88
 Tingsten, Herbert, professor, chefredaktör 15, 172, 193
 – Lars, general, statsråd 44
 (tjurhuvud,) Abraham Brodersson, riddare 150–151
 Toll, Johan Christopher, fältmarskalk 51, 53, 57, 60, 162
 Tollsten, Birger, major 28
 Tomas Simonsson, biskop 147
 Torcken, Jean Berndt von 157
 Tord Gunnarsson, biskop 147
 Tore Bytingsson se Byting
 Torsslow, Olof Ulrik, skådespelare 168–169
 Torsten Andersson, domprost 147
 Tranaeus, Olof, prost 98
 Trendelenburg, Johan Georg, tysk professor i orientaliska språk 156
 Troilius, Magnus, kyrkoherde 155–156
 (Trolle,) Beata Eriksdotr, g. Oxenstierna 126
 – Erik, riksråd 124, 126
 Trost, Christina Maria, g. Schiller 97
 Trotzig, Karl, rådmán 195
 Tyrgils Jönsson, biskop 147
- Ulfsparré, ätt 93
 – Christina Charlotta 93
 – Elisabeth Christina, f. Tham 93
 – Göran Carl, överstelöjtnant 93
 – Hedvig Christina, f. Creutz 93
 – Hedvig Serianne Emilia, sjuksköterska 92
 – Johan Carl, kapten 93
 Ulrika Eleonora d. y., drottning 66, 114
 (Ulv,) Ebba Arendsdotr. g. m. Nils Klasson 124–126
 (–) Staffan Ulfsson, riksråd 150
 Undén, Östen, professor, utrikesminister 14
 Unger, Johan Georg, tysk silhuettör 89
 Unonius, Gustaf, svensk-amerikansk präst 174
 Upmarck (adlad Rosenadler), Johan, professor skytteanus 99
 Utter, Per Månsson, arkivsekreterare, genealog 151

- Wachenfeldt, Miles von, lantbruksråd 190–191
 Wachtmeister, Fritz, greve, generalmajor 102
 Wahlbäck, Krister, docent 14
 Wahlström, Jonas Gustaf, publicist 58, 61
 – Lydia, professor, historiker 180
 – Märta, fotograf 184
 Valdemar Birgersson, konung 147
 – Atterdag, dansk konung 127
 Valerius, Johan David, kansliråd, skald 86, 157
 Walldén, Wilhelm, chefredaktör 132
 Wallenberg, Jakob, kyrkoherde, förf. 197
 Wallenstråle, Martin Georg, biskop 165
 Wallquist, Olof, biskop 162
 Wallrave, Jacob, livdrabant 72–76
 Wargentin, Pehr, astronom, 160
 Warholm, Johan W, prost 87–88, 92
 Vasa, Vladislaus Constantin, greve av Wasenau 153
 Wedel, Carl von, tysk furste, riksståthållare 200
 Vedin, Anders, student 92
 Weidenhielm, Carl Herman, generalkrigskommissarie 32
 Vellingk, Mauritz, greve, riksråd 153
 – Ottiliana, g. Lagerberg 116
 Wennerholm, släkt 199
 Vergennes, Charles Gravier de, fransk greve, ambassadör 163–164
 Werin, Algot, professor, litteraturhistoriker 2
 Verner Nilsson, ärkedjäkne 144
 Wersäll, Claes, statsråd 33
 Westdahl, Carl, prost 187
 Westerstrand, Pehr, president, chef för Kgl. teatern 157
 Westin, Lorentz, svensk generalkonsul 165
 Westzynthius, Wilhelm Josef S, svensk vicekonsul 153
 Wetterbergh, Carl Anton, läkare, förf 85–86
 Wetterstedt, Gustaf af, greve, utrikesstatsminister 52
 Wickman, Johannes, fil. dr., journalist 12
 Victoria, drottning 188
 Wieselgren, Harald, bibliotekarie 199
 – Peter, domprost 56–58, 165, 173–174
 Wigforss, Ernst, statsråd 173, 199
 Wigman, Mary, tysk danspedagog 182
 Wijkander, Henning Rutger, major 42
 – Klara, f. Kock 199
 Wikström, Helmer, direktör 191
 Wilhelm II, tysk kejsare 176
 Willebrand von, ätt 185
 – Ernst Friedrich von, kapten 185
 – Friedrich, borgmästare 185
 Villeneuve, Louis Sauveur Renard de, fransk ambassadör 66
 Wilse, Jacob Nicolai, norsk professor, topograf 89
 Vladislav IV, polsk konung 153
 Vougt, Allan, statsråd 191
 Wrangel, Erik, frih. 114, 116
 Wrede, Fabian, frih., riksråd 119, 154
 Wretman, Waldemar, kapten 18, 26, 30, 32
 Wrigstad, Per, chefredaktör 192–193
 Wåhlin, Theodor, fil dr, domkyrkoarkitekt 199
 Vånga-släkten se bölja
 Wägner, Elin, förf. 177–179
 – Sven, rektor 177
 Yxkull, ätt 167
 Zethelius, Gustaf, chefredaktör 18
 Zettervall, Folke, arkitekt 199
 – Helgo, överintendent 199
 Zorn, Anders, målare 195
 Züllich, Gustaf, frih., general, överkommendant 113
 Åberg, Alf, krigsarkivarie 17–18, 46, 194
 Ågren, Sigfrid, redaktionschef 192–193
 Åhlström, Olof, tonsättare, musikförläggare 157
 Åhman, Wilhelm, skådespelare 81
 Åkerhielm, Anna, g. Cederhjelm 153
 – Gustaf, frih, statsminister 45
 – Hedvig Julia Matilda, g. Malmborg 158
 – Knut, löjtnant 157
 – Samuel, frih., riksråd 64–65, 69, 100, 153–155
 Åkerman, Nils, professor, läkare 198
 Åslund, Frida, folkskollärarinna, förf. 183
 Ödmann, Samuel, professor, teolog 165
 Öjesten, Lennart, journalist 192
 (örnfo.) Od Lindvardsson 149
 Östberg, Ragnar, professor, arkitekt 193

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

SJUTTIOFEMTE ÅRGÅNGEN
1979

STOCKHOLM
Norstedts Tryckeri, Stockholm 1980

UTGIVEN AV
PERSONHISTORISKA SAMFUNDET
GENOM
ÅKE LILLIESTAM

MEDEL TILL UTGIVNINGEN HAR ANSLAGITS AV
HUMANISTISK-SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA FORSKNINGSRÅDET

INNEHÅLL

	sid
Synpunkter på integritetsproblemet i samband med personhistorisk forskning. Av <i>Örjan Lindberger</i>	1- 6
Historikern och individen i tiden. Av <i>Jarl Torbacke</i>	7- 16
Affären Rappe - Thorén. Av <i>Åke Bernström</i>	17- 50
Läsarliberalen Carl Wilhelm Lilliecrona. Av <i>Gert Hornwall</i>	51- 61
Jean Georg Lillienberg - en frihetstida karriärst. Av <i>Göran Nilzén</i>	62- 71
Sex officerare vänder hem från Bender. Av <i>Olof Sjöstrand</i>	72- 76
Ludvig Josephsons iakttagelser av August Bournonville och Christian Johansson. Av <i>Åke Lilliestam</i>	77- 83
Silhuettören och porträttgravören J. W. Lundberg ("Lundeberg"). Av <i>Gunnar Jungmarker</i>	84- 94
Nils Palmstiernas självbiografi. Utgiven av <i>Gunnar Artéus</i> och <i>Thomas Magnusson</i> ..	95-121
Hans Stakes og Anna Kafles porträttgravsten i Kullings-Skövde. Av <i>Niels Chr. Hjorth</i>	122-127
Meddelande angående Personhistoriska Samfundets årsmöte 1979	128
Viktor Balck och sporten. Av <i>Jan Lindroth</i>	129-143
Recensioner	
Strängnäs stifts herdaminne. Av <i>Herman Schück</i>	144-147
Medeltidskällor. Av <i>Hans Gillingstam</i>	148-150
Medeltidsadel. Av <i>Hans Gillingstam</i>	150-152
Christinas tid i Rom. Av <i>Christian Callmer</i>	152-153
Den åkerhielm-cederhielmiska korrespondensen. Av <i>James Cavallie</i>	153-155
En utlandsförsamling vid gränsen till Orienten. Av <i>Christian Callmer</i>	155-156
Hägerstens gård. Av <i>Olof Byström</i>	156-158
Frihetstida politiker. Av <i>Sten G. Lindberg</i>	158-160
En lantpräst i Vetenskapsakademien. Av <i>Gösta Berg</i>	160-161
Gustaviansk politiker. Av <i>Leif Gidlöf</i>	161-164
Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg. Av <i>Bertil Broomé</i>	164-165
Släkten Aminoff. Av <i>Bertil Broomé</i>	165-167
Finländskt herrgårdsliv. Av <i>Rainer Fagerlund</i>	167-168
Edvard Stjernström som teaterman. Av <i>Tomas Lidman</i>	168-170
Arkitekt och mångfrestare. Av <i>Fredric Bedoire</i>	170-171
Arbetarrörelsens historia. Av <i>Erik Carlquist</i>	171-173
Från Älghult till Chicago. Av <i>Ingrid Bergom-Larsson</i>	173-175
Oscarisk prelat. Av <i>Henrik Sandblad</i>	176-177
Elin Wägner. Av <i>Birgitta Lager-Kromnow</i>	177-179
Linders nya miljöer. Av <i>Sven Rinman</i>	179-181
Birgit Cullberg. Av <i>Kirsten Gram Holmström</i>	181-183
Personhistoria från "Rump-Dalarna". Av <i>Hans Gillingstam</i>	183-184
Smärre recensioner	184-194
Tidskriftsöversikt	194-201
Förkortningslista	201
Personregister. Av <i>Erik Eriksson</i>	201-211

